

<http://www.jyu.fi/library/tutkielmat/342/>

B E R T E L S T R Ö M M E R

ja Tampereen kaupunginarkkitehdin toimi vuosina 1918-1939

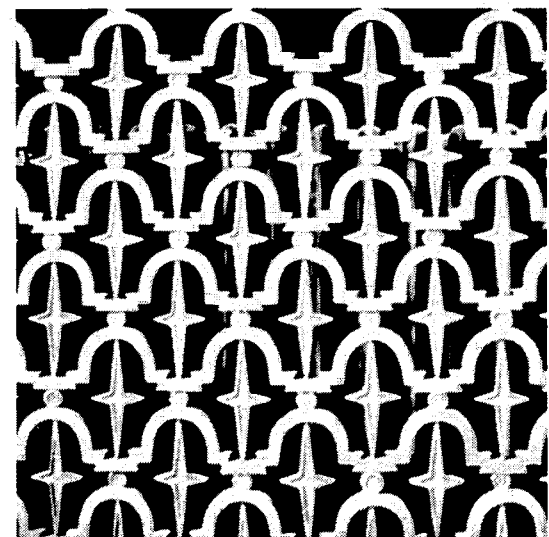
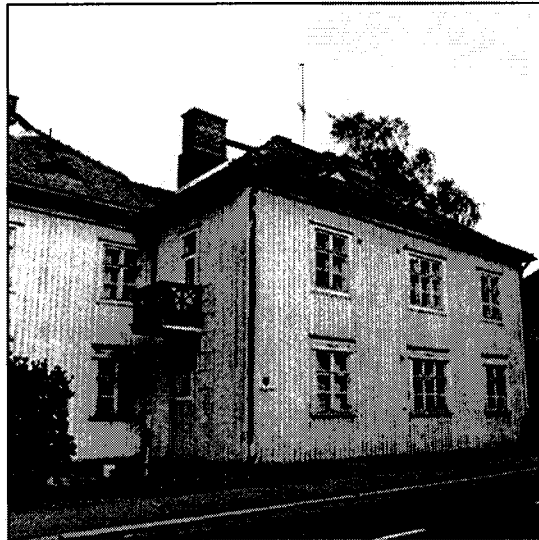
ANNA-KAISA HUUSKO
pro gradu -tutkielma
Jyväskylän yliopiston
taidehistorian laitoksella
vuonna 1997

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos Taidehistorian laitos
Tekijä Anna-Kaisa Susanna Huusko	
Työn nimi Bertel Strömmer ja Tampereen kaupunginarkkitehdin toimi vuosina 1918-1939	
Oppiaine Taidehistoria	Työn laji pro gradu -tutkielma
Aika 1997	Sivumäärä 157
<p>Tiivistelmä - Abstract</p> <p>Pro gradu -tutkielmani tarkastelee kaupunginarkkitehdin ammatin kehittymistä Bertel Strömmerin (1890-1962) ammattiuran kautta. Työssäni keskityn Strömmerin uran alkuvuosiin, ensimmäisen ja toisen maailmansodan väliseen ajanjaksoon, vaikka Strömmer toimikin Tampereen kaupunginarkkitehtina noin 35 vuotta (1918-1953). Käsittelen tutkimuksessani myös Strömmerin vuonna 1915 perustaman yksityistoimiston töitä ja suunnitelmia. Ammattiurallaan Strömmer yhdisti onnistuneesti arkkitehdin ja kunnallisvirkamiehen roolit.</p> <p>My Master's Thesis focuses on the development of the profession of a city architect using Bertel Strömmer's (1890-1963) career as an example. In this thesis I concentrate on the early years of Strömmer's career - the period between the First and Second World War - even though his career as a city architect for the city of Tampere lasted 35 years (1918-1953). As a part of this thesis I also present works and designs of Strömmer's private architectural office which he founded in 1915. In his professional life Strömmer successfully combined these two roles - the role of an architect and that of a municipal civil servant.</p>	
Asiasanat	arkkitehtuuri, kaupunginarkkitehti, Bertel Strömmer, Tampere
Säilytyspaikka Taidehistorian laitos	
Muita tietoja	

1. TUTKIMUKSEN TAUSTOISTA JA RAKENTEESTA.....	1
KAUPUNGINARKKITEHTI TUTKIMUSKOhteena	5
2. BERTEL STRÖMMERIN URAN ALKUVAIHEET	8
POLYSTEEKKI JA HVITTRÄSK.....	9
KANSALLISROMANTTISIA KOKEILUJA	10
KAUPUNGINARKKITEHDIN APULAINEN.....	12
OMA ARKKITEHTITOIMISTO.....	15
TEHTAILIJA AALTOSEN HUVILA.....	16
NAPPARIN TALO	19
3. ARKKITEHTI KAUPUNGIN VIRKAMIEHENÄ.....	22
4. 1920-LUKU - ASUNTOPULAN JA RAKENNUSVIMMAN	
VUOSIKYMMEN	32
KUNNALLISTA ASUNTO- JA RAKENTAMISPOLITIikkaA.....	33
YLEISHYÖDYLLISIÄ YHTIÖITÄ, KUNNALLISIA VUOKRATALOJA JA	
HÄTÄASUNTOJA	35
STRÖMMERIN JA VALTUUSTON KIISTA.....	45
ASEMAKAAVOITUS	47
STRÖMMERIN YKSITYISTOIMISTO 1920-LUVULLA	53
KESKUSKEITTIÖN TALO	53
STRÖMMERIN OMA HUVILA - LYSEOKATU 10	56
HÄMEENLINNAN KIRJASTO	59
"STRÖMMERISMI" - TUULENSUU JA TAMMER.....	63
5. PÖRSSIROMAHDUKSESTA TALVISOTAAN: KUNNALLISIA LAITOKSIA	
JA LIIKETALOJA.....	74
ARKKITEHTIOSASTON TYÖNKUVA SELKEYTYY	75
KUNNALLISIA LAITOKSIA	81
TAMMERKOSKEN VOIMALAITOS	84
HATANPÄÄN SAIRAALAT	89
LINJA-AUTOASEMA.....	95
UUSIA IDEOITA ASUNTORAKENTAMISESSA - PUOLIKUNNALLISIA YHTIÖITÄ JA	
LAMELLITALOJA	99
YKSITYISTOIMISTON TOIMINTAPIIRI LAAJENEET.....	104
KUNNALLISIA RAKENNUKSIA TAMPEREEN ULKOPUOLELLE	106

LIIKETALOT.....	109
TEOLLISUUTTA JA TEKNIIKKAA	117
6. LOPUKSI.....	122
LUETTELO LYHENTEISTÄ.....	125
KUVALUETTELO.....	126
PAINAMATTOMAT LÄHTEET	130
TAMPEREEN KAUPUNGIN JULKAISUJA.....	133
PAINETUT LÄHTEET JA KIRJALLISUUS.....	134
LIITE I	142
ARKKITEHTITOIMISTO BERTEL STRÖMMERIN	
SUUNNITTELEMIA RAKENNUKSIA	142
TAMPEREEN KAUPUNGIN ARKKITEHTIOSASTON	
SUUNNITTELEMIA RAKENNUKSIA	152

I. TUTKIMUKSEN TAUSTOISTA JA RAKENTEESTA

1) Bertel Strömmer. Tammelan pientalot, 1921. 2) Bertel Strömmer. Diplomityö Ruhtinaallinen kesäpalatsi, 1913. 3) Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Linja-autoaseman odotussali, 1936-1938. 4) Bertel Strömmer. Hotelli Tammerin lämpöpatterinsuojus, 1927-1928.

Kaupunkikuvan kehitykselle on Suomessa ollut tällä vuosisadalla tyypillistä rakentamisen tehostunut ohjailu sekä toisaalta julkisten rakennusten määrän lisääntyminen. Kaupunkien hallinnossa rakentamisen kontrollointi- ja suunnittelutyötä ovat hoitaneet kaupunginarkkitehdit. Kaupunginarkkitehtien keskeisestä asemasta huolimatta aiheetta ei ole laajemmin käsitelty Suomen arkkitehtuurin historian tutkimuksissa.

Pro gradu -tutkielmassani tarkastelen kaupunginarkkitehdin ammatin 1920-1930-luvun kehitysvaihetta yhden kunnallisen rakennusalan vaikuttajan, Tampereen kaupunginarkkitehdin Bertel Strömmerin (1890-1963), uran välityksellä. Kiinnostukseni Bertel Strömmerin uraa kohtaan heräsi varsin konkreettisella tavalla. Asuessani ja työskennellessäni Tampereella suuntautuivat jokapäiväiset koiranulkoilutuslenkkini keskustaan ja sen lähiympäristöön. Kun kävelyseurana oli arkkitehtiylioppilas, oli varsin luonnollista, että katseet kiinnittyivät Tampereen rakennuksiin. Taloja tutkiskellessa ja arvioidessa minua alkoi kiinnostaa niiden suunnittelijat ja rakennusvuodet. Yllättävän usein mielenkiintoisina pitämieni rakennusten takaa löytyi nimi Bertel Strömmer.

Koottuani tautatietoja Strömmeristä havaitsin, että hänen uransa oli monella tapaa hyvin kiinnostava tutkimuksen aihe. Ensinnäkin Strömmer toimi Tampereen kaupunginarkkitehtinä vuosien 1918 ja 1953 välisenä aikana. Hän ennätti olla mukana Tampereen kaupungin uudisrakennusten suunnittelussa sekä rakennushallinnon tehtävissä yli 35 vuotta. Näihin vuosiin mahtui mielenkiintoisia rakennusprojekteja, sotia, lamaa, nousukautta, kurjuutta ja hyvinvointia. Lisäksi Strömmerin kaupunginarkkitehdin uran aikana kunnallinen rakennushallinto kehittyi huomattavasti. Aluksi Strömmer vastasi yksin kaikista rakentamiseen liittyvistä kysymyksistä: hän oli rakentamisen ja arkkitehtuurin "yleismies" kaupungin hallinnossa. Vuosien kuluessa kunnallista rakennushallintoa uudistettiin ja kehitettiin vähitellen. Kun Strömmer siirtyi eläkkeelle, hän johti arkkitehtuurisuunnitteluun keskittynyttä osastoa. Virkatöidensä ohessa Strömmerillä oli lisäksi menestyvä yksityinen arkkitehtitoimisto, jonka hän perusti vuonna 1915. Strömmer oli mukana monessa merkittävässä rakennushankkeessa Tampereella sekä muilla paikkakunnilla. Yksityistoimiston toimintaan heijastui mielenkiintoisesti Suomen talouselämän tapahtumat - huolettomat nousukaudet, hiljaiset lamavuodet, sodan erikoistehtävät.

Strömmerin koko arkkitehdinura olisi ollut liian laaja tutkimusalue pro gradu tutkimukseksi, joten paneudun työssäni vain hänen toimintansa alkuvuosiin, toista maailmansotaa edeltäneeseen aikaan. Tämä aikakausi muodosti sekä kunnallisessa rakennushallinnossa, arkkitehtuurissa, politiikassa että liike-elämässä yhtenäisen kehitysjakson, jonka suursodan puheaminen katkaisi.

Pro gradu -tutkielmani perusrungon muodostaa Bertel Strömmerin arkkitehdinuran alkuvuodet. Olen kuitenkin halunnut laajentaa tutkimukseni kysymyksenasettelua henkilöhistoriaa laajempiin kysymyksiin. Pääpaino tutkimuksessani on kaupungin-arkkitehdin työn kehitystä, asemaa, työnkuvaa ja käytännön suunnittelutyötä koskevissa kysymyksissä. Kaupunginarkkitehdin työ muodostaa arkkitehtuurin kentässä oman itsenäisen toiminta-alueen, joka eroaa yksityisen sektorin arkkitehtuuru suunnittelusta.

Yksi työni tavoitteista on ollut selvittää ja dokumentoida kaupunginarkkitehdin ammatin kehitysvaiheita, sillä aihetta ei ole aiemmin taidehistoriassa käsitelty laajempaan asiakokonaisuutena. Tätä tarkoitusta varten olen laatinut työhöni lyhyen selvityksen ammatin varhaisista vaiheista. Tällöin myös Strömmerin ura asettuu osaksi rakentamisen poliittis-hallinnollisen ohjauksjärjestelmän kehityshistoriaa. 1920- ja 1930-luvun kehitysvaihetta tarkastelen tarkemmin Tampereen kaupungin hallinnon kehityksen kautta.

Kaupunginarkkitehdin ammatin kehittymisen lisäksi tarkastelen rakentamista osana yhteiskunnan toimintaa. Pohdin rakennushankkeitten sekä arkkitehtuuriratkaisujen yhteyttä aikakauden talouteen, politiikkaan, lainsäädäntöön yms. Rakentaminen on aina kollektiivista toimintaa, joka on monien vaikutustekijöiden tulos. Rakennetun ympäristön hahmoon vaikuttavat niin suunnittelijat, tilaajat, rahoittajat kuin rakentajatkin. Myös aatteellisilla ja esteettisillä ihanteilla, rakennusmateriaaleilla, työvoiman ammattitaidolla, lainsäädännöllä, poliittisella päätöksenteolla, perinteillä, ympäristöllä, ilmanalalla ym. lukemattomilla pienemmillä tekijöillä on oma vaikutuksensa rakentamisprosessiin. Rakennettu ympäristö kuvastaa vallankäyttöä eri muodoissaan sekä samalla kertoo yhteiskunnan sosiaalisista rakenteista. Arkkitehtuuriin liittyy siis esteettis-taiteellista näkemystä laajempi ongelmavyöhyke. Toisaalta arkkitehteille annetaan suunnittelutyössä tietty liikkumavara, jonka sisällä he voivat toteuttaa näkemystään hyvästä arkkitehtuurista. Emme siis voi selittää rakennettua ympäristöä yksin suunnittelijasta käsin, mutta myös pelkästään yhteiskuntalähtöinen selitysmalli on yksipuolinen.

Olen tutkimuksessani siirtänyt tarkastelupisteen kauemmaksi Bertel Strömmerin persoonasta. Henkilöhistorian sijaan tarkastelen häntä yhtenä aikakauden rakennusalan vaikuttajana. Hänen uransa kautta saan konkreettista tietoa arkkitehdintyön arkipäivästä, joka sitoo tutkimukseni aikaan ja paikkaan. Tämän mikrotason aineiston liitän osaksi laajempia, makrotason, rakentajia.

Kaupunginarkkitehdin työhön liittyvien laajempien teemojen lisäksi tarkastelen yksityiskohtaisemmin Bertel Strömmerin johtaman Tampereen kaupungin arkkitehtiosaston toimintaa ja erityisesti siellä laadittuja uudisrakennusten suunnitelmia. Olen valinnut mielestäni keskeisimmät tai muuten valaisevimmat rakennuskohteet ja esittelen niitä lyhyesti. Mukaan olen ottanut myös kuvallista materiaalia - rakennuspiirustuksia tai valokuvia. Esittelen myös lyhyesti rakennusten arkkitehtuurin perusratkaisuja: tilojen jäsentelyä, massoittelemia, julkisivujen sommittelua, rakennuksen sijoittamista ympäristöön, sisustusta, tyylipiirteitä. Tämän ohessa pohdin myös kunnallisen suunnittelutyön luonnetta.

Strömmerin kaupunginarkkitehdin työn lisäksi käsittelen myös hänen yksityistoimistonsa toimintaa. Strömmer loi merkittävän uran yksityisellä suunnittelusektorilla; hänen toimistonsa oli yksi johtavista arkkitehtuuritoimistoista Tampereella. Strömmerin ura antaa oivallisen mahdollisuuden myös vertailla yksityisen ja julkisen sektorin rakennustoimintaa.

Yksityistoimiston toiminnasta ei ole juuri säilynyt kirjallisia dokumentteja, joten tarkastelen lähinnä toimistossa laadittuja rakennussuunnitelmia. Olen poiminut Strömmerin arkkitehtitoimiston laajasta tuotannosta muutamia merkittäviä kohteita ja esittelen niitä kaupungin rakennushankkeitten tapaan yksityiskohtaisemmin. Poiminut ovat väistämättä fragmentaarisia, sillä kaikkia mielenkiintoisia ja toisiinsa vaikuttaneita kohteita ei ole mahdollista käsitellä. Esittelyt antavat kuitenkin konkreettisemmän käsityksen aikakauden suunnittelutyön ja arkkitehtuurin luonteesta.

Yksityistoimiston toiminnan selvittämiseksi olen käynyt läpi *Suomen rakennustaiteen museon* arkistossa olevan *Arkkitehtitoimisto Bertel Strömmerin* materiaalin. Tutkielman loppuun olen koonnut luettelon Strömmerin suunnittelemissa rakennuksissa. Se kattaa hänen elämäntyönsä, vaikka käsittelen itse tekstissä vain hänen toimintansa alkuvuosia. Luettelo ei ole täysin kattava, sillä osa *Arkkitehtitoimisto Bertel Strömmerin* materiaalista on tuhoutunut tulipalossa. Luettelo on kuitenkin aiemmin esitettyjä täsmällisempi.

Strömmerin kaupunginarkkitehdin työstä on ollut käytettävissä yksityistä sektoria laajempi kirjallinen dokumenttiaineisto. Merkittävimpiä lähteitä ovat olleet kaupunginarkkitehdin vuosittain kirjoittamat toimintakertomukset, joihin on dokumentoitu yksityiskohtaisesti arkkitehtiosastolla laaditut suunnitelmat. Näissä kertomuksissa hän on myös lyhyesti kommentoinut menneen vuoden tärkeimpiä tapahtumia ja suunnittelukohteita. Myös muissa Tampereen kaupungin julkaisuissa käsitellään rakentamiseen ja kaupungin hallinto-organisaatioon liittyviä kysymyksiä. Tutkimukseni

lopussa on luettelo myös kaupungin arkkitehtiosastoon tärkeimmistä uudisrakennus- ja asemakaavasuunnitelmista - kaikkia kattilahuoneen muutostöitä tai sikalan laajennuksia en ole listassa maininnut.

Kaupunginarkkitehtien työtä ei ole laajemmin käsitelty taidehistorian tutkimuksissa, joten käytettävissäni ei ole tältä osin ollut vertailuaineistoa. Tutkimukseni on siis samalla eräänlainen kaupunginarkkitehtikysymyksen keskustelunavaus. 1920-1930-luvun arkkitehtuurista on sitä vastoin ollut käytettävissä laaja vertailu- ja lähdeaineisto. Hyviä lähdeteoksia ovat olleet mm. Riitta Nikulan tutkimukset, Kirsi Saarikankaan sekä Teppo Jokisen väitöskirjat.¹ Kaupunginarkkitehdin työtä ja Bertel Strömmerin arkkitehtuuria käsitteleviä artikkeleita on ollut mm. *Arkkitehti*-, *Rakennustaito*- ja *Suomen kunnallislehdessä*.

Bertel Strömmerin arkkitehtuuria on aiemmin tutkittu varsin vähän. Ainoa aihetta käsittelevä julkaisu on toistaiseksi ollut *Pirkanmaan perinnepoliittisen yhdistyksen toimittama näyttelykirjanen* vuodelta 1987. Hänen arkkitehtuuristaan on tehty myös muutama suppeahko tutkimus. Petri Kahilainen on tehnyt pro seminaari -esitelmän² *Jyväskylän yliopiston* taidehistorian laitokselle Jyväskylän Vapaudenkadun Shellin huoltoasemasta. Lisäksi Taru Heinonen on käsitellyt pro gradu -työssään³ Strömmerin Pyykin koillisrinteelle suunnittelemaa rakennuksia. Vuonna 1995 *Tampereen yliopistossa* valmistui Antti Honkasen tutkimus funktionalismin läpimurrosta Tampereella.⁴ Hän käsittelee tutkimuksessaan myös Strömmerin 1930-luvun alun arkkitehtuuria. Näitä aiemmin tehtyjä tutkimuksia olen hyödyntänyt omassa työssäni.

KAUPUNGINARKKITEHTI TUTKIMUSKOHTEENA

Arkkitehdin ammattinimikkeen alle kuuluu useita, erilaisia osa-alueita. Yksityisillä suunnittelutoimistoilla, valtion hallinnolla, opetuksella, kunnallishallinnolla ym. arkkitehdin työn osa-alueilla on omat erityispiirteensä, jotka tulisi ottaa huomioon myös näitä aiheita tutkittaessa. Kaupunginarkkitehtien työtä ei ole Suomessa aiemmin laajemmin tutkittu, joten sille ei ole kehittynyt omaa tutkimustraditiota, jota olisin voinut hyödyntää pro gradu -tutkimuksessani. Tutkimusalueen rajausta varten on tämän vuoksi syytä määritellä kaupunginarkkitehdin työn tyypilliset piirteet.

Virkamiehen työlle on tyypillistä, että siihen kuuluvat tehtävät on ulkoa päin määriteltä. Yksi näitä velvollisuuksia määrittelevistä tahoista on lainsäädäntö. Rakennushallinto on osa Suomen julkista hallintoa, joka on aina lainsäädäntöön pohjautuvaa

¹Nikula 1976, 1978, 1981 ja 1988; Saarikangas 1993; Jokinen 1992.

²JYTHL. Kahilainen 1994.

³JYTHL. Heinonen 1987.

⁴TYHTL. Honkanen 1995.

vallankäyttöä. Eduskunta määrittelee lainsäädännön kautta hallinnolle kuuluvat tehtävät sekä velvollisuuksien ja vallan jakautumisen keskus- ja paikallishallinnon kesken. Kaupungin virka-arkkitehtien työn kannalta on keskeistä, millaisia rakentamisen valvontaan ja säätelyyn liittyviä velvollisuuksia ja vaikutuskeinoja lainsäädäntö antaa kunnille. Rakentamislainsäädännön lisäksi myös muut lait vaikuttavat kunnan rakennushankkeisiin. Itsenäisyyden ajan kehitykselle on ollut tyypillistä, että valtio on siirtänyt erilaisia tehtäviään kunnille ja samanaikaisesti kunnille on annettu myös uusia velvollisuuksia. Kunnat ovat joutuneet tämän vuoksi rakentamaan lisääntyneille palveluilleen uusia toimitiloja.

Lainsäädännön lisäksi kunnallisvirkamiehen asemaa määrittelevät paikalliset säädökset, kunnalliset asetukset. Jokaisen virkamiehen asema hallinnossa, virkatehtävät ja -velvollisuudet on määritelty ohjesäännössä. Virkamiehet eivät siten itse voi valita viranhoitoon kuuluvia tehtäviä, vaan niistä päättää viimekädessä kunnissa valtaa käyttävä kunnanvaltuusto. Kaupunginarkkitehdin työn sisältö on paikallisesti määritelty, joten tehtävät vaihtelivat eri paikkakunnilla.

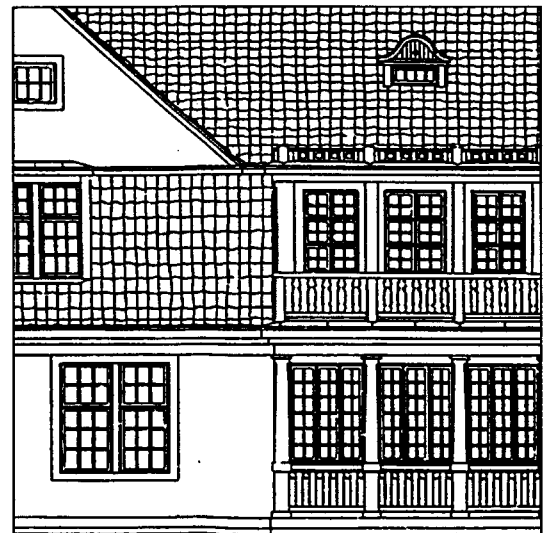
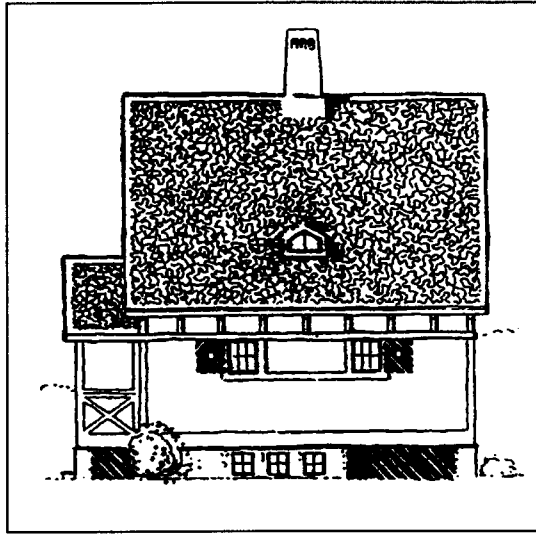
Käytännön tasolla virkatehtävät luonnollisesti kehittyvät ja vaihtelevat ohjesäännön ulkopuolella vallitsevien tarpeiden ja olosuhteiden mukaan. Virkatyön hoitoon vaikuttaa ns. hallintokulttuuri eli "talon tapa", jolla asioita hoidetaan hallinnon sisällä. Kaupunginarkkitehdin ammattitaito ja kyky hoitaa omaan alaansa kuuluvia tehtäviä vaikuttaa siihen, millaisen aseman hän päätöksentekoprosessissa saavuttaa.

Toinen virkamiehen työn piirre on, että hän työskentelee läheisessä yhteydessä poliittisten päätöksentekijöiden kanssa. Virkamiehen asema on kaksitahoinen: hänen tehtävänä on toisaalta valmistella, antaa tarvittavaa informaatiota päätöksentekoa varten ja toisaalta hän toimeenpanee kaupunginvaltuuston tekemät päätökset. Poliittinen päätöksentekoa antaa rakennusten ja asemakaavojen suunnittelulle raamit; valtuusto päättää rakennushankkeitten sisällöstä, tilaohjelmasta, budjetista jne. Koska kunnan rakennushankkeet mielletään politiikan konkretisoitumaksi, liittyy rakentamiseen aina myös symbolisia merkityksiä.

Virkamiesten vallankäyttö keskittyy rakentamisessa valmistelu- ja toimeenpanovaltaan. Virkamiehet toteuttavat käytäntöön rakennushankkeet kaupunginvaltuuston antamissa raameissa. Arkkitehtuuri koetaan usein niin ammattitaitoa vaativaksi tehtäväksi, ettei sen sisältöön laajemmin puututa. Virkamiehen työssä on alue, jossa hän saattaa toteuttaa näkemystään hyvästä arkkitehtuurista, jolloin myös kunnallisessa rakentamisessa tulee esiin suunnittelijoiden persoonalliset piirteet.

Yksittäisen kaupunginarkkitehdin ammattiuran ymmärtämisen kannalta on tärkeää selvittää työskentelyn ehtoja määrittävät lait sekä kunnalliset säädökset. Niiden kautta selviää virkamiehen tehtävät sekä vallankäytön alue. Tämän selvitystyön jälkeen voi syventyä tarkemmin kaupunginarkkitehdin työn eri osa-alueiden käytännön vaikutuksiin. Yksittäisissä rakennushankkeissa ilmenee kaupunginarkkitehdin henkilökohtaiset suunnittelutyön ihanteet, mutta myös kunnallispoliittiset tavoitteet. Kunnallisia rakennuksia ei tämä vuoksi ole mielekästä tarkastella yksinomaan muotoanalyysin keinoin.

2. BERTEL STRÖMMERIN URAN ALKUVAIHEET

5) Bertel Strömmer. Ehdotus työväenasunto-kilpailuun, 1915. 6) Bertel Strömmer. Laihian nuorisoseurantalo, 1914. 7) Kaupungininsinööri Linnavuori ja kaupunginarkkitehti Bertel Strömmer. 8) Bertel Strömmer. Tehtailija Aaltosen huvilan pihafasadi, 1915.

POLYSTEKKI JA HVITTRÄSK

Vuonna 1890 syntyneen ikaalilaisen apteekkarinpojan Bertel Strömmerin tie arkkitehdin uralle alkoi vuonna 1908, kun hän pääsi opiskelemaan *Teknillisen korkeakoulun* arkkitehtiosastolle. Opinnot etenivät normaalia vauhtia: ensimmäisen vaiheen eli nk. pikku-diplomin Strömmer suoritti kaksi vuotta myöhemmin 1910 ja lopullisen arkkitehdin tutkinnon kevätlukukauden lopussa vuonna 1913.⁵ Ajan tapoihin kuului, että koulutus antoi vain pohjatiedot ammattiin ja kosketus ammatin todellisuuteen hankittiin työskentelemällä eri arkkitehtitoimistoissa opiskelun ohessa. Työkokemusta Strömmer hankki toimimalla opiskeluvuosinaan piirtäjänä ainakin Palmqvist & Sjöströmillä sekä Eliel Saarisen toimistoissa.⁶

Arkkitehdin tutkinnon suoritettuaan Strömmer pyrki hankkimaan ammatillista kokemusta työskentelemällä arkkitehtitoimistoissa. Hänen onnistui saada piirtäjän paikka jo tutuksi tulleesta Eliel Saarisen toimistosta. Hänet palkattiin yhtä aikaa kurssitoverin Yngve Lagerbladin kanssa korvaamaan Frans Nybergin jättämä paikka. Saarinen oli jo tuolloin maailmankuulu arkkitehti ja nuorelle arkkitehdille oli, samaan aikaan Saarisella työskennelleen Otto-livari Meurmannin sanoin, *lahja taivaasta* päästä kyseiseen toimistoon töihin. Itse työilmapiiiri oli hänen mukaansa rento, innostunut ja vapautunut. Työpaikan houkuttelevuutta lisäsi, että Saarinen maksoi ruhtinaallista palkkaa - kaksi markkaa tunnilta, kun muualla taksa oli noin 1,5 markkaa.⁷ Arkkitehtitoimisto tarjosi nuorille työntekijöilleen mahdollisuuden myös asua työyhteisössä. Strömmer muuttikin Hvitträskiin vastavahityn vaimonsa Ros-Mari Nordenswanin kanssa. Vaimon etsintään Bertelin ei tarvinnut lähteä kauaksi: vaimo löytyi kotitalon naapurista, maanmittari Nordenswanin perheestä Ikaalisista.⁸

Strömmer oli töissä Saarisen toimistossa aikana, jolloin siellä valmistui merkittäviä asemakaavasuunnitelmia mm. Munkkiniemi-Haaga, Suur-Tallinna ja Budapest. Saarinen edellytti alaisiltaan asemakaavoituksen periaatteiden tuntemusta ja tuli näin samalla kouluttaneeksi uuden merkittävän asemakaavoittajasukupolven Suomeen. Strömmerin kanssa samaan aikaan toimistossa työskentelivät mm. aiemmin mainitut Otto-livari Meurman ja Yngve Lagerblad sekä piirustussalin päällikkönä Berndt Aminoff.⁹ Epäilemättä Strömmerinkin asemakaavoitustietous oli peräisin pääosin Saariselta, sillä arkkitehtuurin opetukseen aihe ei vielä tuolloin laajemmin kuulunut.

⁵TKKA. Bertel Strömmerin arkkitehtitutkinnon ensimmäisen eli yleisen osan diplomi 30.5.1910; Bertel Strömmerin arkkitehtitutkinnon diplomi 30.5.1913.

⁶Suomen korkeakouluinsinöörit ja arkkitehdit 1956, 817.

⁷Meurman; Huovinen 1989, 92-99.

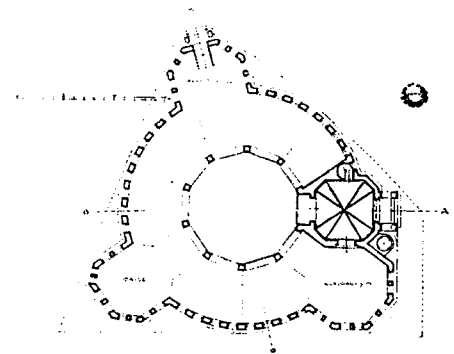
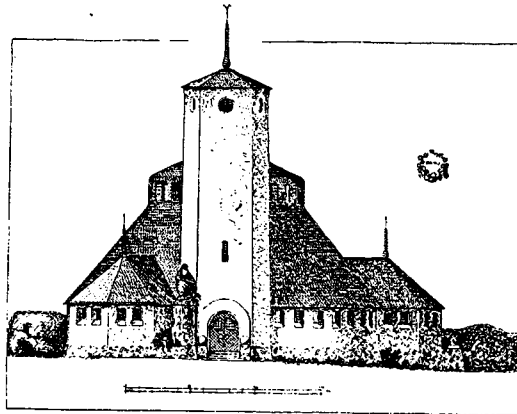
⁸Koskelo 1985, 63.

⁹Meurman; Huovinen 1989, 92-99.

KANSALLISROMANTTISIA KOKEILUJA

Saarisen toimistossa työskentelyn ajalta on säilynyt kaksi Strömmerin omaa suunnitelmaa. Nuorella arkkitehdilla ei ollut varsinaisesti omia tilattuja suunnittelutöitä, niinpä hän pyrki hankkimaan jalansijaa osallistumalla arkkitehtuurikilpailuihin. Molemmat säilyneet suunnitelmat ovatkin kilpailutöitä. Toisella näistä hän osallistui San Franciscon maailmannäyttelypaviljongista käytyyn kilpailuun. Strömmer menestyi kilpailussa ja hänen ehdotuksensa *Panu* lunastettiin ja esiteltiin myös *Arkitekten*-lehdesä vuonna 1914.¹⁰

Näyttelypaviljonki oli tyyliltään suomalaisia kulttuuriarvoja korostavaa kansallisromanttista tyyliä, mikä tuntuu luonnolliselta ratkaisulta rakennuksen käyttötarkoitusta ajatellen. Vaikka aika oli jo ajanut ohi suurimman kansallisromanttisen innostuksen, maailmannäyttelyssä haluttiin edelleen korostaa Suomen itsenäistä ja omaleimaista kulttuuriperintöä sekä asemaa kansakuntana. Olihan Suomi herättänyt vuonna 1900 Pariisin maailmannäyttelyssä huomiota Gesellius-Lindgren-Saarisen kansallisromanttisella paviljongilla.¹¹ Arvostelupöytäkirjan arvio "*Exteriörens karaktär antyder utställningsbyggnaden och verkar samtidigt nationell*" osoittaa, että palkintolautakunta palkitsi Strömmerin suunnitelman juuri kansallisten arvojen vuoksi.¹²

89

9) Bertel Strömmer. Näyttelypaviljonkiehdotus "Panun" julkisivupiirros, 1914. 10) Bertel Strömmer. San Franciscon näyttelypaviljonkilpailun ehdotus "Panun" pohjakaava, 1914.

¹⁰Tävlingen om ritningar till finsk paviljong i San Francisco 1915 1914, 89.

¹¹Hausen 1990, 84.

¹²Tävlingen om ritningar till finsk paviljong i San Francisco 1915 1914, 81.

Strömmerin näyttelyhalli oli pohjakaavaltaan ympyrä, jota rikkoi kolme matalampaa ja pienempää kappelimaista tilaa sekä torni, jonka kautta oli sisäänkäynti. Tornin huipulla oli aihe, jonka esikuvana oli epäilemättä ollut Keuruun vanhan kirkon kattokoristeet. Strömmer oli opiskeluaikanaan osallistunut kirkon mittauksiin ja piirtämiseen.¹³ Nyt vanhan suomalaisen rakennusperinnön aiheisto sai uuskäyttöä maailmannäyttelypaviljongissa. Rakennus oli suunniteltu kilpailuehdotuksesta päätellen kivistä, kattomateriaali viittaa paanuun. Ikkunat rakennuksessa olivat linnamaisen pieniä. Kokonaisuus oli sekoitus bastionia ja keskiaikaista kivistä kirkkoa. Detaljeiltaan rakennus oli, kansallisromantiikalle poikkeuksellisesti, niukkaa. Ehkä tässä oli näkyvissä toisaalta Strömmerin historiaan pohjautuva koulutus sekä ylipäänsä pyrkimys yksinkertaiseen arkkitehtuuriin, joka sai seuraavalla vuosikymmenellä muotonsa uusklassismin merkeissä. Ilmeisesti Hvitträskin inspiroiva ympäristö ja Gesellius-Lindgren-Saarisen arkkitehtuuri olivat innoittaneet Strömmeriä kokeilemaan omia siipiään kansallisromanttisena suunnittelijana. Suoranaisena esimerkkinä on epäilemättä toiminut myös Saarisen oma, kilpailun voittanut ehdotus *Nanaimo*.¹⁴

Toinen Saarisen toimiston aikoihin syntynyt kansallisromanttinen suunnitelma oli Laihian nuorisoseurantalosta vuodelta 1914. *Oma tupa* -niminen suunnitelma syntyi *Laihian nuorisoseuran* järjestämää suunnittelukilpailua varten. Kilpailu herätti suunnittelijoiden keskuudessa suurta kiinnostusta - olihan muuta suunnittelutyötä tuohon aikaan varsin vähän - ja kilpailuun jätettiin peräti 62 ehdotusta. Laihian nuorisoseurantalosta arkkitehtuurikilpailu oli laatuaan ensimmäinen Suomessa, sillä aikaisemmin nuorisoseurojen rakennusten suunnittelu oli yleensä annettu paikallisille rakentajille. Strömmerillä oli tässäkin kilpailussa menestystä; hän sijoittui kolmanneksi.¹⁵ Strömmerin ehdotus oli palkituista ehdotuksista toteutuskelpoisen, joten se otettiin varsinaisen rakennustyön pohjaksi.

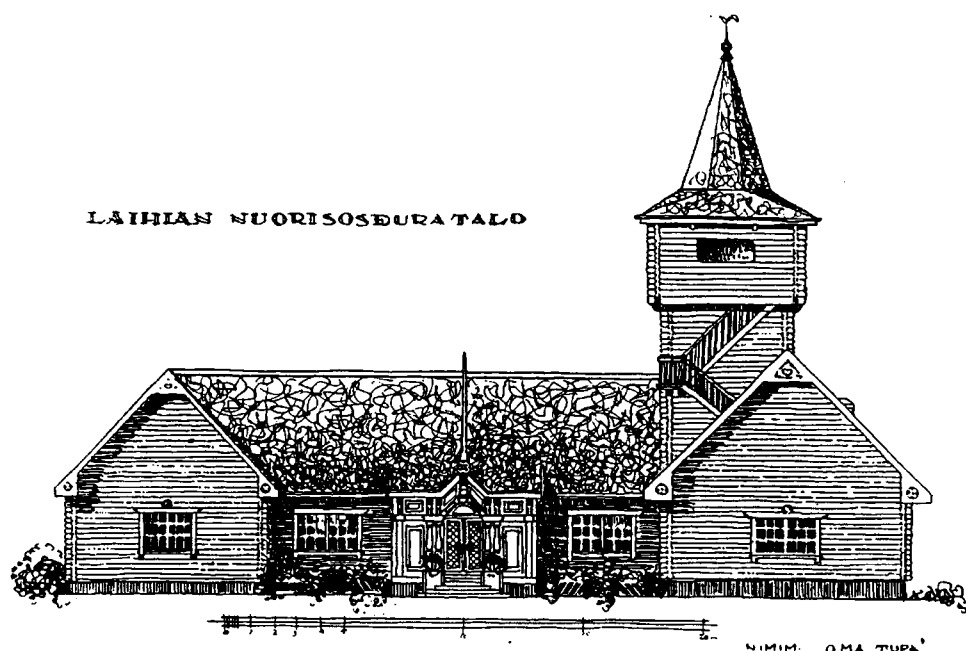
Strömmerin kilpailuehdotuksessa oli voimakas kansallinen leima. Sopiin tämä tyyli hyvin maaseutuympäristöön sijoitettavaan kokoontumistilaan. Rakennus oli suuri salvottu hirsirakennus, jonka näyttävin aihe oli yli 20 metrin korkeuteen kohoava hirsinen torni, jonka hahmo oli saanut vaikutteita vanhoista suomalaisista kirkkoista. Muuten rakennus oli yksikerroksinen ja jyrkkäkattoinen. Kilpailuehdotuksessa ikkunat olivat pieniruutuisia ja vaakasuuntaisia, vain juhlasalia korosti viisi suurta yläkulmista viistettyä ikkunaa. Myös pienemmissä yksityiskohdissa on viitteitä kansanrakentamisen perinteeseen mm. räystäiden päissä on koristeellisia puuleikkausyksityiskohtia.

¹³TKKA. Bertel Strömmerin arkkitehtitutkinnon diplomi 30.5.1913.

¹⁴Tävlingen om ritningar till finsk paviljong i San Farniciso 1915 1914, 84-85.

¹⁵Laihian nuorisoseuratalon piirustuskilpailun johdosta 1914, 91-92; Laihian nuorisoseuratalon piirustuskilpailu 1914, 87-91.

Strömmerin kansallisromanttinen kausi jäi lyhyeksi kokeilukaudeksi. Vaikutteita siitä kuitenkin heijastui vielä pitkälle vuosikymmenten päähän. Strömmer nimittäin käytti mielellään kesämökkien, kalamajojen ja erityisesti hirrestä rakennettujen saunarakennusten suunnitelmissa kansallisromanttisia yksityiskohtia.

11) Bertel Strömmer. Laihian nuorisoseurantalokilpailun ehdotus "Oma tupa", 1914.

KAUPUNGINARKKITEHDIN APULAINEN

Työskentelyä Hvitträskissä kesti noin vuoden kunnes ensimmäisen maailmansodan puhkeaminen hiljensi Saarisen toimiston toiminnan. Saarinen joutui vähentämään toimistonsa henkilökuntaa ja niin Strömmer jäi työttömäksi. Edessä oli muutto takaisin kotiseudulle Ikaalisiin.

Tampereella käydessään Strömmer onnistui saamaan töitä silloisen kaupunginarkkitehdin Lambert Pettersonin yksityisestä arkkitehtitoimistosta. Petterson oli aikakauden johtavia arkkitehteja Tampereella ja hän oli erikoistunut tehdasrakennusten suunnitteluun.¹⁶ Työpaikka ei ollut Saarisen toimiston tapaan arkkitehtien ammattikunnan sisällä yhtä arvostettu, mutta se takasi kuitenkin nuorelle arkkitehdille vaikeina lamavuosina toimeentulon.

¹⁶Kivinen 1982, 18.

Yksityistoimiston lisäksi Petterson hoiti osa-aikaisesti myös Tampereen kaupunginarkkitehdille kuuluneita velvollisuuksia. Pettersonilla oli takaanaan pitkä ura kaupunginarkkitehtinä, kun Strömmmer tuli hänen palvelukseensa; Petterson oli valittu kaupunginarkkitehdin virkaan, kun edellinen kaupunginarkkitehti Frans Ludwig Calonius oli eronnut virkaan liittyvien erimielisyyksien vuoksi vuonna 1891.¹⁷ Petterson oli toiminut vt. kaupunginarkkitehtinä vuoteen 1901 asti, jolloin hän pyysi itse eroa työhön liittyvien erimielisyyksien takia. Tämän jälkeen kaupunginarkkitehdin virkaa hoiti väliaikaisesti Birger Federley. Lambert Petterson palasi kuitenkin seuraavana vuonna hoitamaan virkaa, tällä kertaa vakinaisena virkamiehenä. Kokonaisuudessa Pettersonin virkaurasta ennätti muodostua pitkä, yli 25-vuotinen, sillä hän päätti työnsä kaupungin palveluksessa vasta vuonna 1918.¹⁸

Pettersonin toimikauden aikana kaupunginarkkitehdin työtehtäviä täsmennettiin ja kehitettiin useampaan otteeseen. Ensiksi hänen astuessaan virkaan palkkaa korotettiin. Seuraava uudistusvaihe osui vuoteen 1901. Tällöin rahatoimikamarin ohjesääntöjä pohtinut valiokunta ehdotti, että koko kaupunginarkkitehdin toimi lakkautettaisiin ja rakennusprojekteissa käytettäisiin yksityisiä arkkitehteja tarpeen vaatiessa. Tämä kiistakysymys oli ilmeisesti Pettersonin eroamisenkin taustalla. Esitys ei kuitenkaan saanut kannatusta, vaan kaupunginarkkitehdin virka jäi edelleen kaupungin organisaatioon. Vuoden 1901 uudistuksessa järjestettiin koko rahatoimikamarin työnjako uudelleen. Kamari jaettiin kahteen osaan: rahatoimi- ja rakennuskonttoriin. Rakennuskonttori puolestaan jakautui vielä kolmeen osastoon, joista yksi oli arkkitehtiosasto. Osaston ainoa työntekijä oli kaupunginarkkitehti, mutta vuonna 1910 perustettiin lisäksi rakennusmestarin virka. Rakennusmestarin tehtävänä oli vastata käytännön rakennustöiden hoitamisesta sekä isännöintiin liittyvistä asioista.¹⁹

Pettersonin kaupunginarkkitehdin uran merkittävimmät tehtävät liittyivät asema-kaavoitukseen (mm. Kyttälän ja Tammelan asemakaavojen laajennukset vuonna 1896). Tämän lisäksi hän suunnitteli hillittyyn kansallisromanttiseen sävyyn joukon puisia ja kivisiä kaupungin toimitiloja mm. synnytysairaalan (nykyisen Marian sairaala). Kun Strömmmer työskenteli Pettersonin toimistossa Tampereen kaupungin rakennushankkeista oli vireillä ainakin Hatanpään kartanon muokkaaminen mielisairaalaksi. Yksityistoimiston puolella Strömmmer oli mukana puolestaan mm. *Tampellan, Aaltosen kenkätehtaan* ja *Lokomon* tuotantorakennusten suunnittelussa. Pettersonin kesälomien aikaan Strömmmer toimi lisäksi koko arkkitehtitoimiston vastuuhenkilönä.²⁰

¹⁷JYTHL. Kivi 1987, 5 ja 15.

¹⁸Kivinen 1982, 17.

¹⁹Katsaus Tampereen rahatoimikamarin vaiheisiin 1875-1925 1925, 26-30, 36; TKA. Rahatoimikamarin pöytäkirjat 1910 joulukuu. Rakennuskonttorin ohjesääntö.

²⁰Sivonen 1972, 2-3; U.S. 1950, 324.

Koko Strömmerin uraa ajatellen tutustumisella kaupunginarkkitehti Pettersoniin oli tärkeitä seurauksia. Ensinnäkin hänen kauttaan Strömmer tutustui tamperelaiseen rakentamistoimintaan ja erityisesti sen yhteen keskeiseen osa-alueeseen, tuotantolaitosten suunnitteluun. Uransa myöhempinä vuosina Strömmer suunnittelikin omassa arkkitehtitoimistossaan runsaasti teollisuuslaitosten laajennuksia ja uudisrakennuksia. Pettersonin toimistossa saadusta suunnittelukokemuksesta oli tällöin epäilemättä runsaasti hyötyä.

Toinen ja merkittävämpi seikka oli, että Pettersonin kautta Strömmer tutustui ensimmäisen kerran Tampereen kaupungin rakennushankkeisiin. Strömmerillä oli siis kokemusta kunnallisesta rakentamisesta jo ennen kuin hän siirtyi pysyvästi hoitamaan kaupunginarkkitehdin virkaa. Oli varsin luonnollista, että Pettersonin nuorta luottotyöntekijää pyydettiin hoitamaan kaupunginarkkitehdin virkaa, kun Petterson erosi vuonna 1918.

Strömmerillä oli myös oma pienehkö virkatehtävä kaupungin hallinnossa vuodesta 1915 lähtien. Tampereelle perustettiin vuonna 1915 uusi asemakaavatoimikunta, joka korvasi aiemman tilapäisen ns. aluejärjestelykomitean. Pettersonin kautta Strömmer sai tämän uuden toimikunnan sihteerin tehtävän. Toimikunnan itseoikeutettuja jäseniä olivat kaupunginarkkitehti ja -insinööri. Heidän lisäksi valtuusmiehet valitsivat kolme vaihtuvaa jäsentä, jotka olivat toimikunnassa mukana kolmen vuotta kerrallaan. Toimikunnan tehtävänä oli avustaa rakennuskonttoria asemakaavan muutosten ja laajennusten suunnittelussa sekä kaupungin alueiden jakoa ja käyttöä koskevissa kysymyksissä. Toimikunnan oletettiin myös toimivan itse aktiivisena aloitteentekijänä asemakaavoituskysymyksissä.²¹ Strömmerin tehtävänä oli valmistella toimikunnassa käsiteltävät asiat eli hoitaa käytännön asemakaavoitustyötä.²² Tehtävä oli samantyyppinen kuin Helsinkiin vuonna 1908 perustettu Suomen ensimmäinen asemakaava-arkkitehdin virka, jota ryhtyi hoitamaan Bertel Jung osa-aikaisesti juuri asemakaavatoimikunnan sihteerin nimikkeellä. Vuodesta 1911 lähtien virka vakinaistettiin Helsingissä ja muutettiin kokopäivätoimiseksi.²³ Tampereella kaavoitustyöt kuuluivat aina vuoteen 1929 asti kaupunginarkkitehdin virkatehtäviin.

Strömmerillä oli siis varsin läheiset suhteet Tampereen kaupungin hallintoon jo ennen kuin hänestä tuli varsinaisesti kaupungin virkamies. Näiden suhteiden luomisessa oli Strömmerin työnantajalla Lambert Pettersonilla merkittävä osa. Hän onkin tärkeä

²¹Vakinaisia asemakaavatoimikuntia 1916, 35-36; Katsaus Tampereen rahatoimikamarin vaiheisiin 1875-1925 1925, 38.

²²Arkkitehti 1950, 13.

²³Nikula 1988, 15.

linkki, joka ohjasi nuoren arkkitehdin kaupungin virkamiehen uralle. Hänen kauttaan Strömmer - sattuman oikusta - ajautui niiden asioiden pariin, joista muodostui hänen elämäntyönsä.

OMA ARKKITEHTITOIMISTO

Pettersonin toimistossa työskentelyn ja asemakaavoitustöiden lisäksi Strömmer pyrki hankkimaan myös omia suunnittelutehtäviä. Tätä tarkoitusta varten hän perusti vuonna 1915 Tampereelle omaa nimeään kantavan arkkitehtitoimiston.

Omien suunnittelutöiden saanti ei ollut kaupungissa vielä tuntemattomalle arkkitehdille helppoa tai itsestäänselvää. Useimmiten nuoret arkkitehdithan perustivat oman toimiston arkkitehtikilpailussa saavutetun voiton jälkeen, jolloin heillä oli jo valmiina suunnittelutehtävä. Strömmer joutui aloittamaan tyhjästä. Ensimmäisten suunnittelutehtävien ja nimen vakiinnuttaminen vaatikin aktiivisuutta, oma-aloitteisuutta ja hyvää "supliikkia".

Strömmerillä ei ollut perheensä kautta valmiita suhteita Tampereen vaikutusvaltaisiin piireihin tai rakennuttajiin, jotka olisivat voineet tarjota hänelle suunnittelutöitä. Strömmer joutui siis raivaamaan paikkansa omin voimin. Bertelin vanhemmat olivat tosin vaikutusvaltaisia henkilöitä kotipaikkakunnalla Ikaalisissa: isä, apteekkari Evert Strömmer (syntynyt 1856) hoiti monia yhteiskunnallisia tehtäviä ja äiti Elin (os. Fabritius, syntynyt 1856) oli paikkakunnan vaikutusvaltaisimpia naisia.²⁴ Ikaalinen oli kuitenkin suhteellisen pieni paikkakunta, jossa oli vain vähän rakennusten suunnittelutehtäviä. Strömmerin ensimmäisten suunnitelmien joukossa oli kuitenkin useita nimenomaan Ikaalisiin suunniteltuja kohteita mm. Ikaalisten juhlatalo 1919 ja kauppalan asemakaavan laajennus 1917. Ylipäänsä Strömmer piti yhteyttä kotipaikkakunnalle koko uransa ajan, kantoi huolta sen asemakaavakysymyksistä sekä suunnitteli paikkakunnalle joukon rakennuksia, joista epäilemättä näyttävin oli apteekkari Arvo Emil Erholmille suunniteltu *Ikaalisten apteekki* vuodelta 1929.²⁵

Tampereen arkkitehtikunta oli Strömmerin sinne saapuessa pieni ja ikääntymässä. Tärkeimmät suunnittelijat Birger Federley ja Lambert Petterson olivat tuolloin ylittäneet jo 50 vuoden iän. Kaupungissa oli siten tilaa sekä uudelleenlaiselle arkkitehtuuri-näkemykselle että uusille suunnittelijoille. Talouden heikko tilanne kuitenkin esti laajamittaiset rakennusprojektit. Erityisesti Tampereen arkkitehtien tärkein työllistäjä, teollisuus, kärsi maailmansodan synnyttämästä materiaalipulasta ja menekki-vaikeuksista, mikä heijastui myös teollisuuslaitosten rakentamishalukkuuteen. Kun

²⁴Koskelo 1985, 58.

²⁵Koskelo; Sotka, 15.

kehitys sotavuosien jälkeen lähti käyntiin 1920-luvulla, riitti uudelle arkkitehtipolvelle runsaasti suunnittelutehtäviä.

Toisaalta teollisuudella oli myös kauempikantoisempia seurauksia, sillä se veti kaupunkiin uusia keskiluokkaisia professioryhmiä, erityisesti teknisen alan asiantuntijoita. Tämä ylempään keskiluokkaan kuulunut joukko hyödynsi arkkitehdin palveluksia. Varakkaan väen elämäntapaan kuului 1920-1930-luvun Suomessa tilava huvila tai tyylikäs huoneisto kaupungin keskustan suuressa kivallossa. Näiden rakennusten suunnitteluun kaivattiin arkkitehdin ammattitaitoa. Juuri tämän kaltaisella asuntosuunnittelulla oli tärkeä osuus Strömmerin toimiston ensimmäisten toimintavuosien aikana.

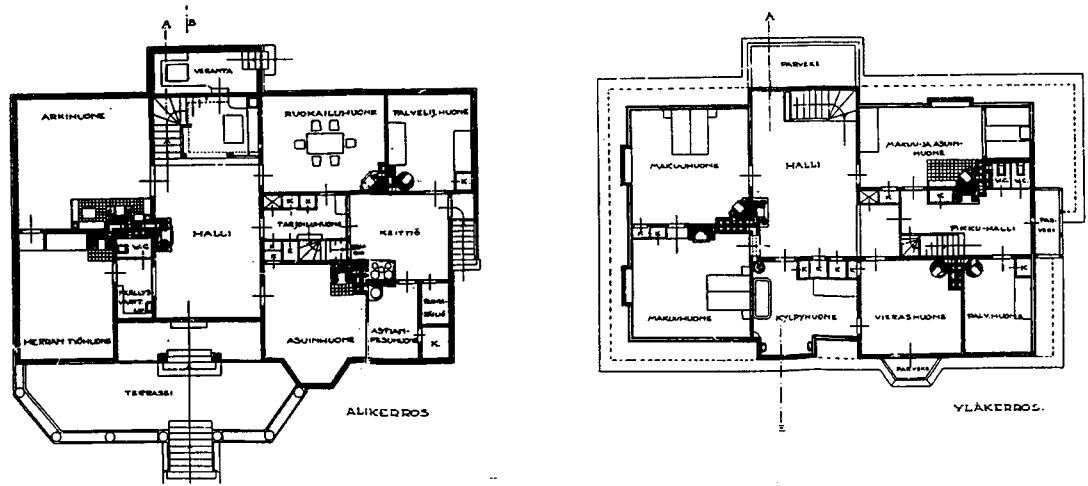
TEHTAILIJA AALTOSEN HUVILA

Arkkitehtitoimisto Bertel Strömmerin ensimmäinen suunnittelutehtävä oli tehtailija Emil Aaltosen huvila. Tämän suunnittelutyön saamisessa Strömmer osoitti innokasta omaaloitteisuutta - voisi sanoa jopa tunkeilevuutta. Aaltonen ei nimittäin suinkaan ottanut itse yhteyttä Strömmeriin vaan Strömmer meni itse tarjoamaan suunnittelu- palvelujaan tehtailijalle luettuaan lehdestä, että tämä oli ostanut tontin Pyynikiltä. Aaltonen hieman epäili aluksi Strömmerin kykyä suoriutua tehtävästä. Niinpä syntyikin sopimus, jonka mukaan Aaltonen maksoi suunnittelutyöstä ainoastaan siinä tapauksessa, jos luonnokset hyväksyttäisiin. Strömmer saavutti kuitenkin tehtailijan luottamuksen ja vuonna 1916 valmistui Pyynikin koillisrinteelle Palomäentie 13:een ensimmäinen Strömmerin itsenäisesti, omassa toimistossa suunnittelema rakennus.²⁶

Rakennuksen pohjakaavasuunnittelussa Strömmer nojasi 1900-luvun vaihteessa vakiintuneeseen huvilasuunnitteluun. Huvila oli jaettu useampaan toiminnaltaan erilaiseen osaan. Ensinnäkin haluttiin erottaa toisistaan huvilassa asuva perhe sekä palvelusväki. Asunto oli samanaikaisesti sekä yksityiskoti että työpaikka ja nämä elämänalueet haluttiin rajata toisistaan. Strömmer oli tätä tarkoitusta varten sijoittanut keittiötilat rakennuksen toiseen pätyyn, johon oli oma sisäänkäyntinsä. Palvelijoiden makuuhuoneet olivat puolestaan keittiön yhteydessä ja sen yläpuolella ja niihin oli oma porrashuoneensa. Palvelijoiden makuuhuoneet oli kuitenkin sijoitettu niin, että niistä oli yhteys myös perheen makuuhuoneisiin. Palvelijoiden oli siis mahdollista toimia perheeltä näkymättömässä omassa maailmassa, mutta tarvittaessa heidät oli helppo kutsua suorittamaan erilaisia tehtäviä.²⁷

²⁶Tampereen kaupunginarkkitehtina 35 vuotta 1954, 4.

²⁷Saarikangas 1993, 185.

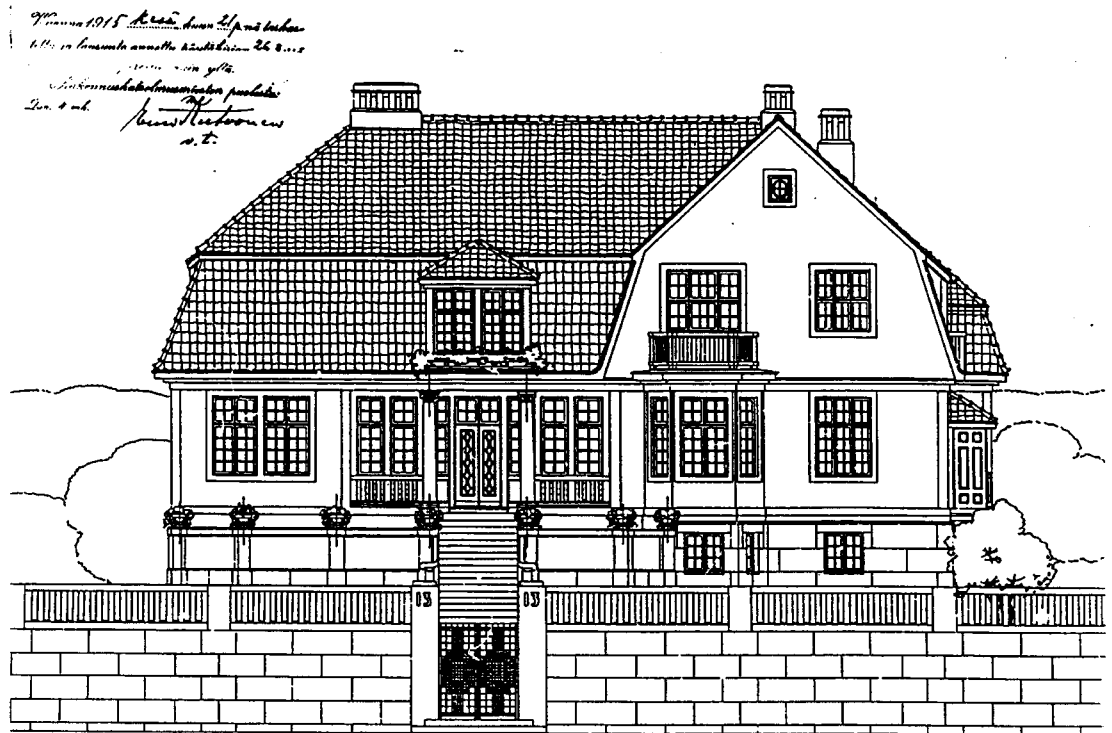
12) Bertel Strömmer. Tehtailija Aaltosen huvilan pohjakaava, 1915.

Toisaalta rakennus oli jaettu julkisiin ja yksityisiin tiloihin. Rakennuksen alakerta oli varattu sosiaalista elämää varten, joten sinne oli sijoitettu olohuone, ruokasali ja herrainhuone eli käytännössä kirjasto- ja työhuone. Aaltosen huvilan suunnitelmassa ruokasali oli sijoitettu keittiön yhteyteen. Pääsisäänkäynti oli sijoitettu rakennuksen julkisivun keskiosaan. Kulku sisään sekä eri huoneiden ja kerrosten välillä tapahtui suuren hallitilan kautta. Toinen kerros oli pyhitetty yksityiselämälle: porrashallin ympärille oli sijoitettu neljä makuuhuonetta sekä yhdistetty kylpy- ja pukeutumishuone.

Tilajaottelultaan Aaltosen huvila oli tyypillinen aikansa yksityistalo. Samaa jaottelua noudatettiin tuolloin niin arkkitehtien kuin muidenkin rakennussuunnittelijoiden luomuksissa. Perusratkaisu soveltui niin kaupunkien liepeille nousseisiin huviloihin kuin maaseudulle rakennettuihin kesäasuntoihin. Tilojen suuruuksissa ja yksityiskohtien viimeistelyssä oli luonnollisesti eroavaisuuksia, mutta perusratkaisu oli sama. Strömmer sovelsi tätä perusjaottelua erilaisin variaatioin asunosuunnittelussaan vielä pitkään tulevana vuosikymmeninä. Uudentyyppinen huvilaratkaisu ilmestyi Strömmerin suunnitelmiin vasta toisen maailmansodan jälkeen. Funktionalismin opitkaan eivät vaikuttaneet keskiluokkaisen yksityistalon pohjaratkaisuihin, sillä elämäntapa palvelijoihin ja sosiaalisine velvollisuuksineen pysyi ennallaan. Ulkoarkkitehtuurissa sitä vastoin oli runsaasti erilaisia variaatioita.

Aaltosen huvilan hahmoa hallitsi suhteellisen loiva, punatiilinen mansardikatto. Rakennuksen toisessa päässä oli kattolinjan muutos, jolloin julkisivuun muodostui päätyaihe. Samaisen päätyaiheen yhteydessä oli myös yksikerroksinen erkkeri. Sisäänkäynti oli vedetty seinälinjasta hieman sisään, jolloin sen yhteyteen muodostui katettu pieni terassi. Sisäänkäyntiä oli korostettu lisäksi rikkaammalla detaljoinnilla, johon kuului mm. antiikin kuvastosta lainatut pylväsaiehet. Pihan puoleista julkisivua hallitsi puolestaan doorilaisten pylväiden kannattama parveke. Rakennusmateriaalina

oli käytetty tiiltä ja julkisivut oli rapattu tasaisiksi. Pienemmissä yksityiskohdissa oli vielä viitteitä kansallisromantiikan arkkitehtuuriin, esimerkiksi ikkunat olivat pieniruutuisia. Toisaalta mukana oli myös antiikin rakennusperinnöstä lainattuja yksityiskohtia.

13) Bertel Strömmer. Tehtailija Aaltosen huvilan julkisivupiirros, 1915.

Aaltosen huvilan arkkitehtuuri muistuttaa suuresti Strömmerin entisen työnantajan Eliel Saarisen asuintalosuunnitelmia, erityisesti Munkkiniemi-Haagan yksityis- ja rivitaloja. Varsin luonnollista olikin, että Strömmer sovelsi Saarisen toimistossa hankki- maansa ammatillista kokemustaan ensimmäiseen omaan rakennushankkeeseensa. Toisaalta mansardikattoinen talotyyppi oli varsin yleinen ratkaisu 1910-luvun raken- tamisessa. Talotyyppi oli levinnyt Saksasta ensin Pohjoismaihin, josta se omaksuttiin vuosisadan alkupuolella Suomeen. Rakennustyyppiä käytettiin niin arkkitehtien suunnittelemissa kalliimmissa rakennushankkeissa kuin pienimuotoisemmissa rakennus- mestareiden tai yksityishenkilöiden suunnittelemissa hankkeissa.²⁸

Tehtailija Aaltosen kaltaisen kaupungin merkkihenkilön yksityiskodin suunnitteleminen toimi epäilemättä tärkeänä meriittinä ja mainoksena nuorelle arkkitehdille. Se oli ponnahduslauta, jonka avulla Strömmer saattoi vakiinnuttaa nimensä kaupungin var- teenotettavien arkkitehtien joukkoon. Tutustumisella Aaltoseen oli myös suuri mer- kitys Bertel Strömmerin yksityisen arkkitehtitoimiston työtehtäviin koko hänen ark-

²⁸Hausen 1990, 67.

kitehdin uransa ajan. Strömmer suunnitteli monien Aaltosen omistuksessa olleiden tuotantolaitosten uudisrakennukset, laajennukset, työväenasunnot yms. Yhteys Aaltoseen jatkui pitkään: Strömmer suunnitteli lopulta Emil Aaltosen haudan järjestelyn hänen kuoltuaan vuonna 1951.

Seuraavat Strömmerin yksityistoimiston suunnittelutehtävät olivat pääasiassa asuinrakennuksia eli huviloita, kuten omakotitaloja ja maaseudulle rakennettuja kesäasuntoja tuolloin nimitettiin. Myös näissä rakennuksissa sekoittui piirteitä niin kansallisromantiikan kuin klassismin arkkitehtuurista. Sisätilojen perusratkaisuissa ne noudattelivat samaa periaatetta kuin Aaltosen huvila.

NAPPARIN TALO

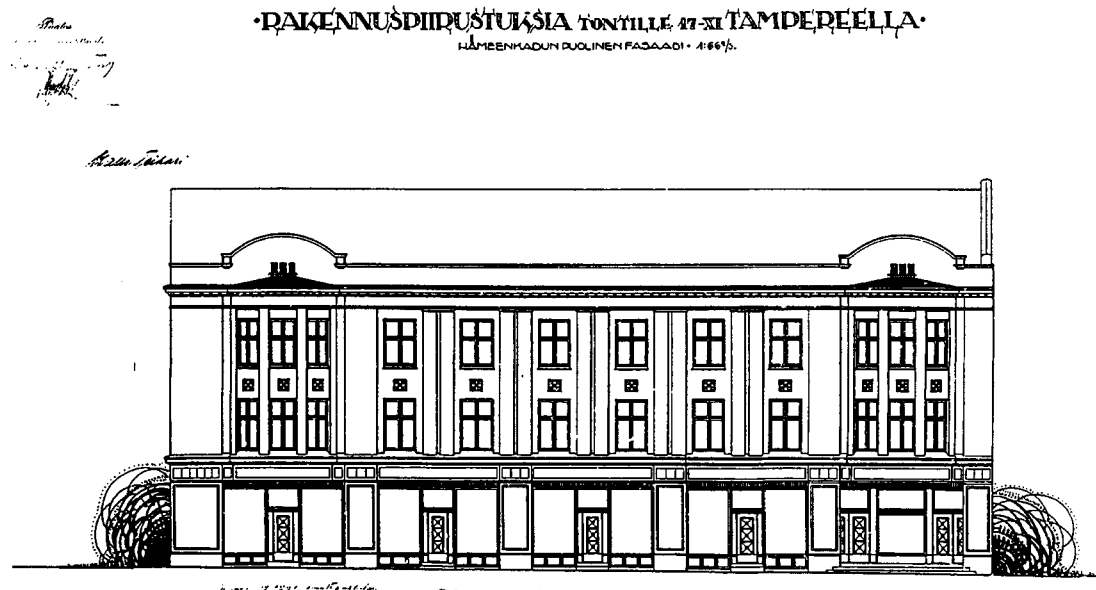
Kokonaisuudessaan Strömmerin yksityistoimiston toiminta oli varsin pienimuotoista ja jaksottaista ensimmäisinä toimintavuosina. Suunnittelutyössä Strömmerillä ei ole ollut ilmeisesti apulaisia, dokumentteja tästä ei ole ainakaan säilynyt. Ensimmäinen merkittävän, kivisen liikerakennuksen suunnittelutehtävän Strömmer sai vuonna 1919, kun häneltä tilattiin piirustukset ns. *Napparin taloa* varten. Rakennus sijaitsi Tampereen pääkadun Hämeenkadun varressa ja sen toinen siipi asettui Aleksanterinkadun suuntaisesti. Kooltaan rakennus istui Hämeenkadun varren vanhaan rakennuskantaan, jonka Kyttälän puoleiseen päähän oli jo 1800-luvun loppupuolelta lähtien ryhdytty rakentamaan 2-3-kerroksisia kivisiä liikerakennuksia. Arkkitehtuuriltaan rakennus oli yksinkertaisempi kuin aikaisemmat, lähinnä uusrenessanssia edustavat, liiketalot.

Vuonna 1920 valmistunut *Napparin talo* oli kivinen kolmikerroksinen liiketalo. Rakennuksen ensimmäinen kerros oli varattu kaupankäynnille. Kerroksessa oli neljä erillistä myymälätilaa, joista oli porrasyhteys kellarin varastotiloihin, sekä pienempiä työtiloja. Pohjakerroksen itäpäässä oli myös sisäänkäynti ja porrashuone ylempien kerrosten hotellitiloihin. Toisessa kerroksessa sijaitsi hotellin²⁹ ravintola ja keittiö. Toisen kerroksen länsipääty oli sitä vastoin varattu kokonaisuudessaan, rakennuksen omistajan ja rakennuttajan, J. Moritz Naparstokin suurta huoneistoa varten.³⁰ Sisäänkäynti tähän huoneistoon oli järjestetty oman porrashuoneen kautta Aleksanterinkadun kautta, palvelijoille oli porrashuone sisäpihan puolelta. Asunto käsitti yhteensä kahdeksan huonetta, kaksi hallia, keittiön, palvelijanhuoneen sekä joukon aputiloja, joista silmiinpistävin oli outoon muotoon taipunut tarjoiluhuone. Rakennuksen kolmas kerros oli kokonaisuudessaan hotellin käytössä. Keskuskäytävän varrella sijaitsi

²⁹Rakennuksessa toimi vuoteen 1960 saakka Hotelli-ravintola *Seurahuone*.

³⁰Tampereen rakennuskulttuuri, maisemat ja luonnonsuojelu 1984, 147.

lainoja ja ylipäänsä koristeita runsaasti, mutta 1920-luvun kuluessa arkkitehtuurin ilme muuttui niukemmaksi ja yksinkertaisemmaksi. Tässä kehityskaaressa suomalainen arkkitehtuuri seurasi ennenkaikkea pohjoismaista kehityslinjaa.

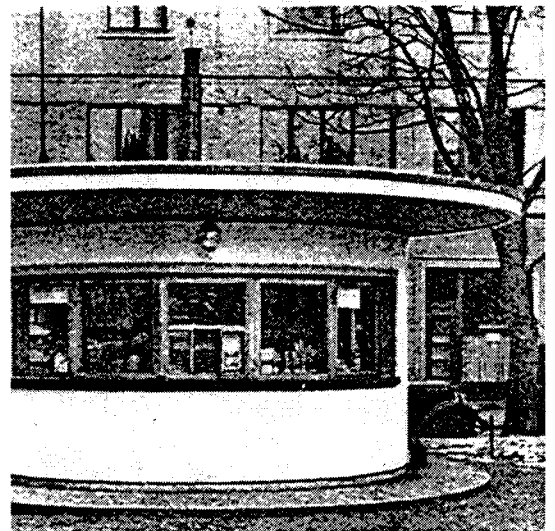
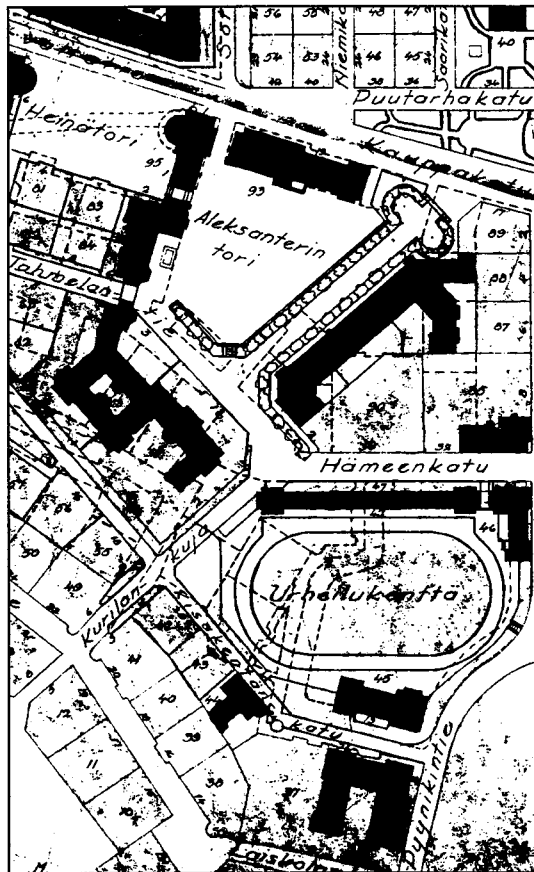
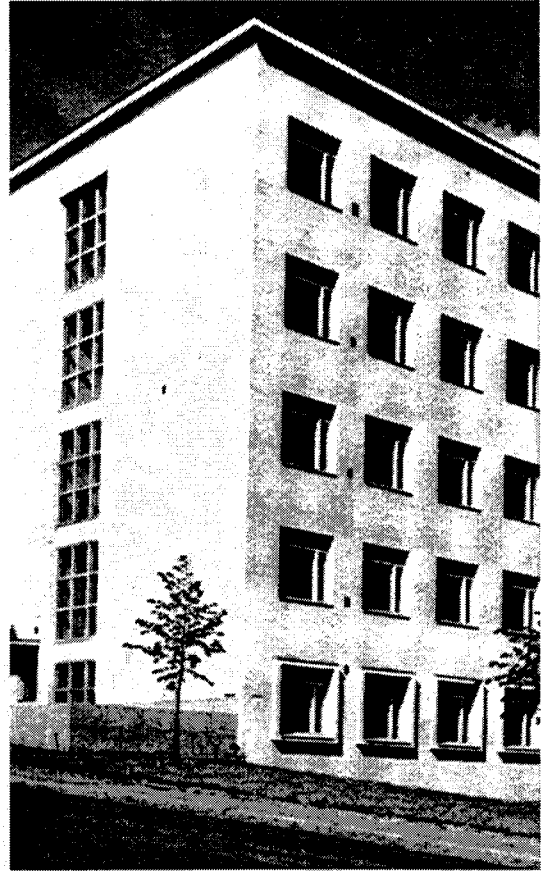
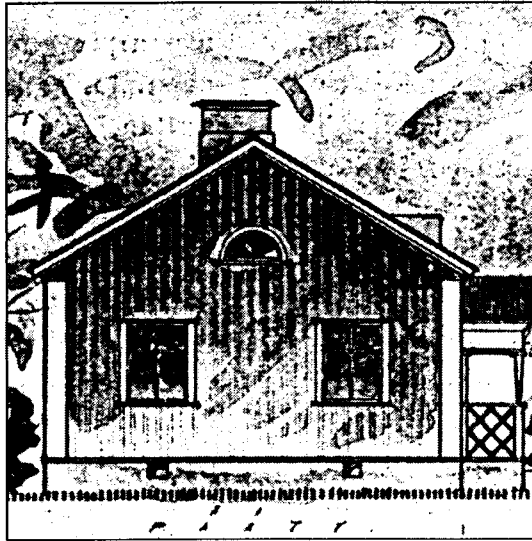

15) Bertel Strömmer. Napparin talon julkisivupiirros, 1919.

Napparin talo edusti klassismin runsasmuotoista alkuvaihetta. Sen pääjulkisivuja rytmittivät vuorotellen pilasterit, ikkunat ja kaarevat erkkerit. Klassistisia yksityiskohtia oli viljelty runsaasti myös pienemmissä yksityiskohdissa: kattolistaa oli korostettu voimakkaalla hammaslistalla, pääjulkisivuja oli koristettu myös reliefimäisillä koristeilla kuten roseteilla, rakennuksen julkisivuja oli jaksotettu horisontaalisuuntaisesti listoilla. Rakennuksen arkkitehtuurikieli oli lainattu historiallisesta kuvastosta, jota nuoret arkkitehtiopiskelijat joutuivat harjoittelemaan opiskeluidensa aikana. Strömmerin ikäpolvi suoritti arkkitehtuurin syventävät opintonsa professori Gustaf Nyströmin alaisuudessa, joka itse suosi historiallisten aiheiden käyttöä arkkitehtuurissa. Itseasiassa koko arkkitehtuurin opetus pohjautui vuosisadan alun *Teknillisessä korkeakoulussa* kaikilla opetuksen tasoilla historiallisen materiaalin käyttöön ratkaisumallien esittelyssä ja analysoinnissa.³² *Napparin talon* arkkitehtuurissa Strömmer nojautui opiskeluaikojen "oikeaoppiseen" muotokieleen.

³²Härö 1992, 215.

3. ARKKITEHTI KAUPUNGIN VIRKAMIEHENÄ

16) Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Omakotitalotyyppi. 17) Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Pynnikin asemakaava, 1919. 18) Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Ammattikoulu 1936-1940. 19) Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Kioskityyppi, 1928.

Strömmer oli ollut mukana hoitamassa ja suunnittelemassa Tampereen kaupungin rakennushankkeita työskennellessään Lambert Pettersonin toimistossa vuosina 1915-1918. Olikin varsin luonnollista, että Strömmeriä pyydettiin hoitamaan kaupungin-arkkitehdille kuuluvia tehtäviä, kun Lambert Petterson siirtyi valtion palvelukseen johtamaan Tampereella kansalaissodassa vaurioituneiden rakennusten korjaustöitä.³³ Bertel Strömmer ryhtyi hoitamaan tilapäisesti Tampereen kaupunginarkkitehdin virkaa huhtikuussa 1918, jolloin hänestä tuli järjestyksessä kolmas Tampereen kaupunginarkkitehti. Tässä virassa Bertel Strömmer sitten toimi yli 35 vuotta aina eläkkeelle siirtymiseensä saakka vuoteen 1953.³⁴

Kaupunginarkkitehdin asema ei vielä 1910-luvun lopussa ollut vakiintunut maamme kunnallishallintoon. Virkoja oli perustettu vain suurimpiin kaupunkeihin: Turkuun, Viipuriin, Helsinkiin, Vaasaan ja Tampereelle. Vaikka ammattikunnan määrä oli vielä 1900-luvun alussa pieni, ulottuu kaupunginarkkitehtien ammattikunnan historia aina 1700-luvulle saakka. Ensimmäinen kaupunginarkkitehdin³⁵ toimi perustettiin nimittäin Turkuun vuonna 1734. Kaupungissa ilmeisesti seurattiin valtakunnan pääkaupungin Tukholman esimerkkiä, jonne oli perustettu vastaava virka vuonna 1718.³⁶

Turun ensimmäiset kaupunginarkkitehdit olivat saksalaisyntyisiä, Turkuun Tukholman kautta saapuneita, monipuolisen ammatillisen koulutuksen saaneita muurari-mestareita³⁷. Kotimaisin voimin virkaa ei olisi voitu hoitaa, sillä Suomeen ei ollut vielä kehittynyt omaa arkkitehtikuntaa. 1700-luvun Turussa oli tarve suunnittelutyöhön perehtyneelle ja ammattitaitoiselle muurarimestarille, joka kykeni huolehtimaan suurienkin kivirakennusten kuten raatihuoneen suunnittelusta ja käytännön toteutuksesta.

Kaupunginarkkitehtien tehtävänä oli *vast'edes valvoa kaupungin asemakaavaa ja laatia julkisten rakennusten piirustuksia ilman eri maksua, jos hänelle tehtäväksi rakennuksia annetaan*.³⁸ Kaupunginarkkitehdit eivät olleet niin kiinteässä suhteessa kaupungin organisaatioon, että heidän palkkansa olisi maksettu kaupungin kassasta. Ilmeisesti heidän asemansa pysyi epäselvänä, sillä kaupunginarkkitehdin virkanimike tuli vasta

³³TKA. Rahatoimikamarin pöytäkirjat 1918, kirje 258.

³⁴Kertomus Tampereen yleisten töiden lautakunnan toiminnasta vuonna 1953, 49.

³⁵Siitä, voidaanko Turussa 1700-luvulla toimineita ulkomaalaisia muurarimestareita kutsua sanan nykyisessä merkityksessä kaupunginarkkitehdiksi, on erilaisia tulkintoja. Henrik Lilius on käyttänyt heistä sekä termiä *kaupunginarkkitehdit* että *kaupungin rakennusmestarit*, Pekka Kärki puolestaan puhuu "*kaupunginarkkitehdeista*". Mielestäni Turun 1700-luvun muurarimestarit toimivat selvästi kaupunginarkkitehdin työalaan kuuluvissa tehtävissä ja selittävät ammatin varhaista kehitysvaihetta.

³⁶Gardberg 1963, 12; Nikula 1970, 77.

³⁷Kaupunginarkkitehteinä työskenteli Samuel Berner 1734-48 ja Christian Friedrich Schröder 1756-89.

³⁸Gardberg 1963, 12.

vuonna 1847 mukaan Turun kaupungin palkkaussääntöön.³⁹ Tällainen suhde kaupungin hallintoon oli varsin tyypillinen 1700-luvun kunnallishallinnossa. Kunnallisia virkamiehiä nykyaikaisessa mielessä eli virkamiehiä, jotka ovat päteviä hoitamaan eri tehtäviä omistaen niille pääosan ajastaan ja jotka kaupunki on palkannut pitkäksi ajaksi, ei vielä 1700-luvulla ollut. Virat olivat enemmän kunniatehtäviä, joita hoidettiin muun työn ohessa. Virka oli vain eräänlainen osoitus haltijansa ammatillisesta pätevyydestä.

Kaupunginarkkitehtien asema määräytyi vielä perinteisen ammattikuntalaitoksen mukaan, sillä arkkitehdit kuuluivat muurarimestareiden ammattikuntaan eli heidät määriteltiin käsityöläisiksi. Elettiin kuitenkin jo murroskautta, sillä tavallisten muurarimestareiden ja arkkitehtuurisuunnitteluun kykenevien ulkomaalaisten ammattilaisten välillä tehtiin ero: kaupunginarkkitehdit olivat automaattisesti ammattikuntansa vanhimpia, oltermanneja, minkä lisäksi he saivat myös muita etuoikeuksia ja vapauksia kuten veronalennuksia. Kaupunginarkkitehdeillä oli myös kiinteämpi suhde kaupungin vallankäyttäjryhmiin, jolloin heidän asemansa oli muita muurarimestareita vahvempi. Kaupunginarkkitehdin ammatin status oli siis tavallista käsityöläistä parempi. Ensimmäistä kertaa alkoi myös rakennusten suunnittelu ja rakentaminen eriytyä omiksi tehtävikseen. Tästä alkoi myös ristiriita arkkitehtien ja muurarimestareiden välillä, sillä kaikki ammattikunnan jäsenet eivät katsoneet myönteisesti ulkomaalaisille arkkitehdeille annettuja etuoikeuksia. Arkkitehtien erityisasema alensi käsityöläisille maksettuja palkkioita ja samalla vähensi työn arvostusta.⁴⁰

Arkkitehtien vahvaa asemaa tukivat myös erilaiset säädökset. Esimerkiksi vuonna 1750 Turkuun astui määräys, että kaikista rakennushankkeista oli laadittava ennakolta piirustukset, jotka sitten tuli hyväksyttävä kunnallispuormestarilla ja kahdella raati-miehellä. Tämä merkitsi siirtymistä rakentamisessa piirustuksiin perustuvaan ennakkosuunnitteluun, johon ulkomailta saapuneella kaupunginarkkitehdillä oli jo valmiiksi ammattitaitoa. Viisi vuotta myöhemmin Turun läänin maaherra Chr. J. Rappe vaati rakennuspiirustuksia tarkastettavakseen. Tämä lisäsi silloisen kaupunginarkkitehdin Schröderin painoarvoa, sillä ajoittain maaherra ei hyväksynyt muiden kuin Schröderin suunnitelmia.⁴¹ Arkkitehdeillä oli siten ylempien säätyjen ja hallinto-henkilökunnan tuki takanaan, mikä lisäsi ammatin arvostusta ja statusta.

Kaupunkien hallinnossa porvarissäädyllyä, joka arvohierarkiassa oli aateliston ja papiston jälkeen seuraava, oli valtamonopoli, joka jatkui aina vuoteen 1875 kunnallis-

³⁹Nikula O. 1970, 77 ja 178.

⁴⁰Gardberg 1963, 24-25.

⁴¹Gardberg 1963, 24.

asetukseen asti. Kaupunginarkkitehti oli siten virkansa puolesta juuri kauppias- ja käsi-työläisjohtoisien kaupunkiyhteisön rakennushankkeitten suunnittelija. Kun arkkitehdit itse kuuluivat muurarien ammattikunnan johtohenkilöihin, voidaan arvioida, että heidät miellettiin kuuluvaksi nimenomaan porvarissäädyn yläluokkaan.

Turun kaupunginarkkitehdit jäivät kuitenkin yksittäistapauksiksi, sillä muissa osissa maata ei olisi ollut tarjolla riittävästi töitä arkkitehdeille. Toimeentulon hankkiminen oli vaikeaa myös Turun kaupunginarkkitehdeille, sillä virkatehtävät eivät yksinomaan riittäneet takaamaan toimeentuloa. He pyrkivätkin hankkimaan asiakkaita Turun ympäristöstä. Esimerkiksi Schröder suunnitteli runsaasti asuinrakennuksia lähiseudun kartanoherroille ja uudelle yhteiskunnan nousevalle ryhmälle, ruukinpatruunoille.⁴²

Kaupunginarkkitehtien määrä pysyi hyvin vähäisenä Suomen siirryttyä Venäjän vallan alaisuuteen. Turun lisäksi ainoastaan Viipurissa oli kaupunginarkkitehdin virka. Sen perustamisen tarkkaa ajankohtaa ei tiedetä, mutta ensimmäinen maininta asiakirjoissa on vuodelta 1824.⁴³ Turun ja Viipurin kaupunginarkkitehtien lisäksi Suomessa työskenteli kaupunginarkkitehteja suurien kaupunkien tuhonneiden tulipalojen uudelleenrakentamisen yhteydessä. Suurtuhon jälkeen tarvittiin ammattitaitoisia arkkitehteja, jotka pystyivät suunnittelemaan niin asemakaavat, tärkeimmät julkiset rakennukset kuin yksityistalotkin. Suunnitteluhenkilökuntaa rekrytoitiin tämän vuoksi ulkomailta mm. Carl Ludwig Engel Helsingin uudelleenrakentamiskomitean arkkitehdiksi vuonna 1816 ja Carl Axel Setterberg Vaasaan vuoden 1852 palon jälkeen. Virat olivat kuitenkin tilapäisiä ja ne lakkautettiin kun uudelleenrakentamistyö saatiin päätökseen.

Kokonaisuudessaan Suomessa ei ollut tarvetta kunnalliselle suunnitteluhenkilökunnalle, sillä julkisten rakennusten ja asemakaavojen suunnittelusta vastasi vuonna 1810 perustettu Intendentinkonttori (IK), jolla oli julkisen rakentamisen suhteen valtamonopoli.⁴⁴ IK pystyi yksin huolehtimaan maamme julkisten rakennusten suunnittelusta, joten kaupungeilla ei ollut tarvetta palkata omaa henkilökuntaa. Rakentaminen oli kokonaisuudessaan kaupungeissa varsin vähäistä talouden hitaan kehityksen vuoksi.

Ensimmäinen maininta lainsäädännössä kaupunginarkkitehtien asemasta sisältyy vuoden 1856 keisarilliseen asetukseen kaupunkien yleisestä rakennusjärjestyksestä.

⁴²Härö 1988, 223.

⁴³Meurman 1976, 24.

⁴⁴Sinisalo 1988, 6.

Asetuksen kolmannen artiklan 10. pykälässä kaupunginarkkitehtien asema rinnastettiin IK:n alaisiin lääninarkkitehteihin.

Suurempaa tai pienempää uutta pykäystä älköön tontin päälle aljettako ilman asianomaista riitninkää; ja pitää, ennenkuin se hyväksitään, siitä tehdyn ilmoituksen jälkeen, katselmus paikalla tapahtuman Magistraatin persoonalta ja läänin eli kaupungin Arkkitehtilta, mistä sellainen löytyy, Paloapu-hallituksen asiamiehen läsnäollessa, peräankatsomista varten, että tehtävä pykälys ei mahda matkaansaattaa valkean vaarraa, taikka muutoin olla yhteensopimaton pykälyksistä ylipään säätyin asetusten kanssa, niinmyös todistus sen päälle kirjoittaman pääriitningille.⁴⁵

Kunnallishallinto siirtyi uuteen kehitysvaiheeseen vasta 1800-luvun loppupuolella, kun hallintoa ryhdyttiin uudistamaan 1800-luvun vapaamielisemmässä ilmapiirissä. Uusi kunnallislaki astui voimaan vuonna 1875. Tällöin purettiin säätyihin perustuva kunnallishallinto ja tilalle tuli varakkuuteen perustuva ääniasteikko. Yhä suurempi osa kaupunkien asukkaista saattoi osallistua kaupunkia koskevaan päätöksentekoon. Rakentamisen kannalta tärkeä lakiin sisältyvä uudistus oli, että kaupungeissa siirryttiin yhtenäiseen veroon. Tämä mahdollisti suunnitelmallisemman kunnallistalouden, mikä antoi kunnallishallinnolle ja -politiikalle resurssit toteuttaa suurempia rakennushankkeita.⁴⁶ Kun samaan aikaan erilaisia velvollisuuksia siirrettiin valtiolta kunnille, lisääntyivät kaupunkien rakennushankkeet.

Tampereen kaupunginarkkitehdin viran perustaminen vuonna 1875 liittyi uuden kunnallislain tuomiin uusiin velvollisuuksiin. Lain mukaan kaupungin hallintoon tuli maistraatin oheen kunnanvaltuuston valitsema rahatoimikamari, jonka yhtenä tehtävänä oli toteuttaa ja valvoa kaupungin omia rakennustöitä. Näistä velvollisuuksista huolehtimaan palkattiin vuoden 1876 alusta kaupunginarkkitehti. Ohjesäännön mukaan kaupunginarkkitehti teki kaupungin tarpeelliset piirustukset ja ehdotukset, punnitukset ja mittaukset, johti kaikki kaupungin rakennus- ja muut työt sekä oli kamarille apuna kaikessa, mikä hänen virkaansa kuului.⁴⁷ Näiden tehtävien lisäksi kaupunginarkkitehdin kuului vuoden 1879 terveydenhoitolain nojalla terveyslautakuntaan.⁴⁸ Ohjesääntö on hyvä esimerkki siitä, miten epäselvästi kaupunginarkkitehdin asema ja toimenkuva vielä määriteltiin 1800-luvun lopulla. Kaupunginarkkitehti oli lähinnä kaupunginhallintoon löyhästi liitetty rakennusalan asiantuntija, eräänlainen konsultti, jonka neuvoja ja palveluksia hyödynnettiin, kun kaupungissa ilmeni rakennustarpeita.

⁴⁵Keisariliisen majesteetin armollinen asetus yhteisiä perustuksia kaupunkien järjestämiselle ja rakentamiselle Suomen isoruhtinaanmaassa 1856, s. 8.

⁴⁶Kuusanmäki 1983, 104.

⁴⁷Katsaus Tampereen rahatoimikamarin vaiheisiin 1875-1925 1925, 6.

⁴⁸Rasila 1984, 453.

Arkkitehtien hallinnolliset virat, niin valtion kuin kuntienkin, olivat koko 1800-luvun osa-aikaisia. Tampereen toisen kaupunginarkkitehdin Lambert Pettersonin virkavelvollisuudet veivät esimerkiksi päivittäisestä työajasta noin kaksi tuntia, muu aika jäi yksityistoimistossa tehtyyn suunnittelutyöhön.⁴⁹ Osa-aikaisuus heijastui myös palkkauskäytäntöön. Palkka koostui kahdesta osasta; Tampereella kaupunginarkkitehdille maksettiin vuotuinen kiinteä palkkasumma sekä sen lisäksi erillinen korvaus niistä päivistä, jolloin hän työskenteli kaupungin rakennustöissä.⁵⁰ Palkkaukseen liittyi siis olettaamus, että viranhaltija hankki osan palkastaan laatimalla suunnitelmia yksityistoimistossaan. Kaupungin- ja lääninarkkitehdit olivat vielä 1800-luvulla usein paikkakunnan ainoat ammattitaitoiset arkkitehdit, joten kaikki niin julkiset kuin yksityisetkin rakennushankkeet tulivat heidän suunniteltavikseen. Kaupunginarkkitehtien säilyneiden suunnitelmien lukumäärästä päätellen suurin osa heidän ajastaan kului yksityistoimistoissa.

1800-luvun alkupuolen kaupunginarkkitehtien ammatillinen tausta oli vielä varsin kirjava: mukana oli armeijan linnoitusupseereja, ulkomaita koulutusta hankkineita suomalaisia sekä muutamia ulkomailta Suomeen siirtyneitä kokeneita arkkitehtuurin ammattilaisia. Tilanne muuttui vuosisadan loppupuolella, kun maassamme aloitettiin arkkitehtuurin opetus, aluksi huoneenrakennustaidon opetuksen nimellä *Helsingin Polyteknillisessä reaalikoulussa* vuonna 1863. Modernissa mielessä arkkitehtuurin opetus alkoi vasta 1872, kun *Helsingin Polytekninen Opisto* perustettiin.⁵¹ Arkkitehdin ammatti ja arvonimi alkoi siis tarkoittaa opetuksen organisoimisen jälkeen tietyn määritellyn, ammattitutkinnon suorittamista. Tällöin myös kaupungit alkoivat vaatia virkamiesarkkitehdeiltään ammattitutkinnon suorittamista. Vaatimus kirjattiin kaupunginarkkitehtien ohjesääntöihin, jolloin virkoihin ei voitu valita koulutukseltaan epäpäteviä henkilöitä. Suomen pieni kaupunginarkkitehtikunta muuttui 1800-luvun loppupuolella koulutustaustaltaan ja ammattitaidoiltaan yhtenäiseksi.

Kun kaupunginarkkitehdin virka muuttui tutkintoon pohjautuvaksi, kaupunginarkkitehdin viroista suljettiin pois muut rakennusalan professoryhmät kuten rakennusmestarit sekä insinöörit. Kehitystä kuvaa *Suomen Rakennusmestariiliiton* sihteeri lehtiartikkelissa vuonna 1915 seuraavasti

Rakennusmestariinnot kaupungeissamme ovat syntyneet, poikkeuksia huomaamatta, seuraavaan tapaan: Kaupungin rakennuksien ja katujen yms. korjauksia ja karkeampaa irtaimistoa hoitaa, niiden ollessa vähäiset, joku näitä asioita ymmärtävä paikkakuntalainen, käsityöläinen

⁴⁹Tampereen kaupunginarkkitehtina 35 vuotta 1954, 4.

⁵⁰Katsaus Tampereen rahatoimikamarin vaiheisiin 1875-1925 1925, 6.

⁵¹Lilius 1983a, 133.

tahi muu. (Poikkeustapauksessa kaupungin puutarhuri). Sitten kun hänen voimansa eivät enään riitä, otetaan kaupungille rakennusmestari. Useissa tapauksissa olisi kaupunkiin jo aikaisemmin tarvittu ammattiasioita ymmärtävä työnjohtaja - mikään kaupunki ei liene rakennusmestarin toimen perustamista katunut ja pitänyt liian aikaisena - mutta sitä ei syystä tai toisesta ole tullut ajoissa tehdyksi. - Kun sitten kaupungeissa on jonkun aikaa ollut vakinainen rakennusmestari, on seuraava askel tavallisesti kaupungininsinöörinviran perustaminen, suurempien teknillisten laitosten kysymykseen tullessa. Sitten, aikojen kuluttua, palkataan kaupunginarkkitehti, jonka jälkeen vasta otetaan toinen vakinainen rakennusmestari.⁵²

Kaupungeilla oli virkamieskunnassaan runsaammin rakennusmestarin kuin arkkitehdin tutkinnon suorittaneita virkamiehiä. Rakennusmestareita oli esimerkiksi vuonna 1915 kuntien palveluksessa 33 paikkakunnalla, kun arkkitehteja oli vain viidessä kaupungissa.⁵³ Pienemmillä paikkakunnilla rakennusmestarit säilyttivät asemansa aina toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan saakka. Sen sijaan suurissa kaupungeissa alkoi kehitys, jossa arkkitehdit taiteelliseen pätevyyteensä vedoten sulkiivat muut professioryhmät kunnallisesta rakennussuunnittelusta. Tilanne oli verrannollinen 1700-luvun kehitysvaiheelle, jolloin ulkomaiset monipuolisen ammattikoulutuksen saaneet muurarimestarit syrjäyttivät kotimaiset virkaveljensä.

1800-luvun lopun taloudellisesti ja poliittisesti liberaalissa ilmapiirissä lähti myös Suomen teollistuminen ja urbanisoituminen käyntiin. Kaupunkien väestömäärät kohoivat, kun teollisuus imi uutta työvoimaa maaseudulta kaupunkiin. Rakennusalalla vuosisadan loppupuoli merkitsi nopeaa kehitys- ja laajenemisvaihetta. Pian kävi selväksi, ettei kaupunginhallinto ollut tarpeeksi tehokas ohjaamaan voimakasta kasvua. 1800-luvun viimeisellä vuosikymmenellä heräsi keskustelu kaupunkisuunnittelun tarpeellisuudesta. Erityisesti *Tekniska förening i Finlandin* alaosastoksi vuonna 1892 perustettu *Arkkitehtiklubi* otti innokkaasti osaa keskusteluun ja pyrki tuomaan esiin arkkitehtien näkökulmia. Kriittinen arvostelu ja julkinen keskustelu saikin aikaan sen, että maassamme järjestettiin ensimmäinen julkinen asemakaavakilpailun Helsingin Etu-Töölön alueesta vuonna 1898. Samaan aikaan pohdittiin myös kunnallisen hallintoelimen perustamista, joka hoitaisi rakennusjärjestykseen ja kaavoitukseen liittyviä tehtäviä.⁵⁴ Käytännön toimiin päästiin vasta 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä, kun Helsinki ensimmäisenä perusti asemakaava-arkkitehdin viran 1908.

Kun Bertel Strömmer ryhtyi hoitamaan vuonna 1918 Tampereen kaupungin-arkkitehdin virkaa (aluksi väliaikaisesti siihen saakka kunnes se tuli vakinaisesti täyte-

⁵²Tilastollinen katsaus maamme kaupunkikuntien rakennusmestari-toimista 1915, 190.

⁵³Tilastollinen katsaus maamme kaupunkikuntien rakennusmestari-toimista 1915, 190.

⁵⁴Nikula 1988, 14.

tyksi), oli kaupunginarkkitehdin asema Suomessa eräänlaisessa muutosvaiheessa. Ensimmäiset askeleet uuden kunnallisen rakennushallinnon kehittämiseksi oli otettu, mutta toiminta haki edelleen muotoaan. Tampereella kaupunginarkkitehdin asema päätettiin määritellä kokonaan uudelleen vuonna 1919, jolloin rahatoimikamari laati kaupunginarkkitehdille uuden johtosäännön.⁵⁵ Sen merkittävin uudistus liittyi kaupunginarkkitehdin työaikaan ja palkkauskäytäntöön. Aiemminhan kaupunginarkkitehti oli hoitanut tehtäviään osa-aikaisesti, jolloin hänen peruspalkkansa oli ollut suhteellisen pieni (vuonna 1919 4800 markkaa vuodessa), mutta tämän lisäksi hänelle oli maksettu erillinen palkkio hänen laatimistaan kaupungin uudisrakennusten työpiirustuksista sekä näiden rakennusten töiden valvonnasta. Nyt rahatoimikamari arvioi, että Tampereen kaupungilla oli niin runsaasti rakentamiseen liittyviä tehtäviä, että tarvittaisiin henkilö, joka hoitaisi kaupunginarkkitehdin virkaa kokopäiväisesti. Rahatoimikamari esitti, että viran peruspalkka korotettaisiin 15 000 markkaan ja samalla kaupunginarkkitehti

"... velvoitettaisiin ilman eri palkkiota huolehtimaan myöskin kaupungin uutisrakennusten työn valvonnasta ja yleensä uhraamaan kaiken aikansa virkansa hoitamiseen."⁵⁶

Uudessa ohjesäännössä todettiin lisäksi painokkaasti, että arkkitehdilla ei ole oikeutta hoitaa sivutoimia ilman rahatoimikamarin suostumusta.

Ensimmäinen kaupunginarkkitehdin työn kehittämisyrittäminen kaupungeissa oli siis viran muuttaminen kokopäivätoimiseksi. Kehitys tapahtui Suomen kaupungeissa hieman eriaikaisesti, sillä kaupunginarkkitehdin työn kehittämisen taustalla ei ollut lainsäädännöllisiä uudistuksia vaan kehitys tapahtui puhtaasti käytännöllisistä lähtökohdista. Suurimmilla kaupungeilla alkoi yksinkertaisesti olla 1900-luvun alkupuolella niin runsaasti kiinteistöjen kunnossapito- ja uudisrakentamistehtäviä, että niiden huolehtimisesta riitti tehtäviä yhdelle virkamiehelle kokopäiväisesti. Mitään lainsäädännöllisiä velvollisuuksia, aiemmin mainitun vuoden 1856 kaupunkien yleisen rakennusjärjestyksen lisäksi, ei heille kuulunut. Koska kaupunginarkkitehdeillä ei ollut virallista asemaa Suomen rakennushallinnossa, ei heillä ollut myöskään virallisia vallankäytön välineitä. Käytännön rakennustoiminnan ongelmat olivat kuitenkin osoittaneet, että vanha valtiolle keskitetty rakennushallinto ei toiminut enää kaupungistuvassa ja kehittyvässä Suomessa. Kaupunkien virkamiesarkkitehdit ryhtyivät tämän vuoksi kehittämään käytännön toimia, joilla saattoivat vaikuttaa tehokkaammin kaupunkialueella tapahtuvaan rakentamiseen.

Ensimmäisten päätoimisten kaupunginarkkitehtien työnkuva oli kuitenkin vielä varsin kirjava, sillä he vastasivat yksin kaikista kaupungin rakentamiseen liittyvistä hankkeista.

⁵⁵TKA. Rahatoimikamarin kirje kaupunginvaltuustolle 15.12.1919.

⁵⁶TKA. Rahatoimikamarin kirje kaupunginvaltuustolle 15.12.1919.

Tästä poikkeuksen muodostaa Helsinki, jonne perustettiin neljä arkkitehdin - kaupunginarkkitehdin (1907), asemakaava-arkkitehdin (1908), rakennustarkastajan (1908) ja työnväenasuntojen arkkitehtitarkastajan (1906) - virkaa kaupungin hallintoon, joilla kullakin oli oma toimialansa.⁵⁷ Tampereen uusi kaupunginarkkitehdin johtosääntö kuvaa hyvin kaupunginarkkitehdin työn laaja-alaista luonnetta. Sen mukaan kaupunginarkkitehti toimi rahatoimikamarin alaisuudessa ja hänen velvollisuutenaan oli suorittaa kaikki alansa kuuluvat rahatoimikamarin määräämät tehtävät. Tämän yleisen määritelmän lisäksi ohjesäännössä seurasi 12-kohtainen luettelo muista virkaan kuuluvista velvollisuuksista. Kaupunginarkkitehdin tehtävänä oli laatia suunnitelmat ja johtaa kaupungin rakennusten korjaus- ja uudisrakennustyöt. Toiseksi hän toimi rakennustarkastajana eli tarkasti kaupungin vuokratonteille teetettävien rakennusten piirustukset. Kaupunginarkkitehti oli myös asemakaavoittaja, sillä hänen tehtävänään oli laatia suunnitelmia kaupungin asemakaavan laajentamiseksi. Lisäksi hän toimi arkkitehtiosaston johtajana, mikä toi tullessaan runsaasti hallinnollisia tehtäviä. Kaupunginarkkitehdin tuli mm. laatia vuosittain kertomus osaston toiminnasta ja suunnitelma seuraavan vuoden hankkeista.⁵⁸

Tampereen avoinna ollut kaupunginarkkitehdin virka ei kuitenkaan herättänyt arkkitehtien piirissä kiinnostusta: rahatoimikamariin ei ollut saapunut yhtään hakemusta, edes Bertel Strömmer ei hakenut sitä. Virka ei ilmeisesti kiinnostanut arkkitehteja, koska sen ohjesääntö piti edelleen sisällään runsaasti velvollisuuksia, joita ei mielletty arkkitehdin ammattitehtäviin kuuluviksi. Kaupunginarkkitehdin pirstaleinen työ tuskin kiinnosti kokenutta rakennussuunnittelijaa, sillä virka piti sisällään suhteellisen vähän uudisrakennusten suunnittelua. Ilmeisesti Strömmerkin oli ajatellut uransa rakentuvan lähinnä yksityisen toimistonsa varaan, sillä olihan hän jo ennättänyt saada muutaman suuren rakennuksen suunniteltavakseen. Vapaa yritteliäisyys tarjosi muutoinkin nuorelle arkkitehdille houkuttelevammat tulevaisuudennäkymät kuin palkkaukseltaan vaatimattomampi virkaura kaupungin hallinnossa. Virka-arkkitehtien arvostus oli ylipäänsä laskenut Suomessa 1800-luvun viimeiseltä vuosikymmeneltä lähtien, jolloin yksityisten arkkitehtitoimistojen määrä kasvoi nousukauden myötä.⁵⁹

Tiedustelujen jälkeen Strömmer ilmoitti olevansa halukas ottamaan viran vastaan, mutta asetti suostumukselleen neljä ehtoa. Hän vaati, että 1) yksityistoimiston pitämistä ei laskettaisi sivutoimen hoitamiseksi 2) kesäloman ajaksi hänelle palkattaisiin sijainen 3) hänelle myönnettäisiin 3600 markan suuruinen henkilökohtainen palkanlisä 4) kaupunki hankkisi hänelle viiden huoneen ja keittiön asunnon. Rahatoimikamari oli

⁵⁷Kuusanmäki 1992, 173.

⁵⁸TKA. Rahatoimikamarin kirje kaupunginvaltuustolle 15.12.1919.

⁵⁹Sundman 1986, 40.

tyytyväinen Strömmerin aikaisempaan toimintaan kaupungin palveluksessa ja päätti suostua hänen asettamiinsa ehtoihin.⁶⁰

Vaatimus yksityisten ja virkatehtävien erottamisesta toisistaan oli 1900-luvun alussa omaksuttu, uusi ajattelumalli. Tuolloin useat kunnalliset tehtävät muuttuivat suurimmissa kaupungeissa luottamustehtävistä kokopäivätoimiksi viroiksi. Tällöin alettiin olettaa, että virkamiehet panostaisivat koko energiansa kunnallisten tehtävien hoitamiseen. Vastaava kehitys ilmenee myös kaupunginarkkitehtien tehtäväkuvassa. Esimerkiksi Helsingissä kaupunginarkkitehdin virkaan pyydetyltä arkkitehti Gunnar Taucherilta vaadittiin vuonna 1923, että hän kaupungin virkamieheksi siirryttyään luopuisi toimimisesta yksityisarkkitehtina. Menetys korvattiin korotetulla palkalla.⁶¹ Strömmer onnistui siis väistämään tämän virkamiehen yksityistä toimintaa rajoittavan pykälän. Hakijoiden puutteessa hän saattoi sanella omat ehtonsa. Tällä oli kauaskantoinen vaikutus koko Strömmerin suunnittelijanuran kannalta.

Virkamiehen toiminta yksityisenä suunnittelijana toi tullessaan nykynäkökulmasta tarkasteltuna varsin mielenkiintoisen jääviyskysymyksen. Esimerkiksi Strömmerin virkatehtäviinhän kuului rakennustarkastus, tällöin hän toimi myös omien yksityistoimistossa tehtyjen suunnitelmien tarkastajana. 1920-luvulla kaupunginarkkitehdin asema itsensä valvojana ei kuitenkaan herättänyt huomiota, eikä uuden kaupunginarkkitehdin nimitystä haluttu tähän kysymykseen kaataa. Ongelma poistui, kun Tampereen kaupungin palvelukseen alettiin palkata 1920- ja 1930-luvuilla muitakin arkkitehteja, jolloin Strömmer ei enää vastannut rakennustarkastuskysymyksistä.

Vaikka Strömmer oli Tampereen ensimmäinen täysipäiväinen kaupunginarkkitehti, kävi pian selväksi, ettei tämä arkkitehdin työajan pidentäminen riittänyt nopeasti kehittyvässä kaupungissa. Arkkitehdin työkenttä oli tilkkutäkkimäistä: hän jakoi aikansa moniin suuntiin haarautuvien työtehtävien välillä, jolloin yksityiskohtien hallitseminen oli vaikeaa. Kaupunginarkkitehti kirjoitti asiasta vuoden 1924 vuosikertomukseensa

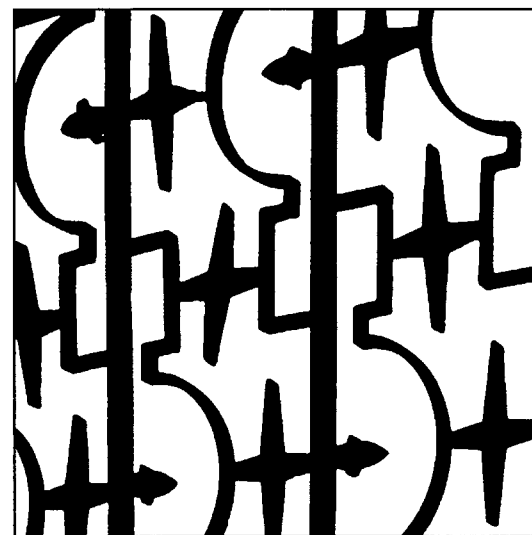
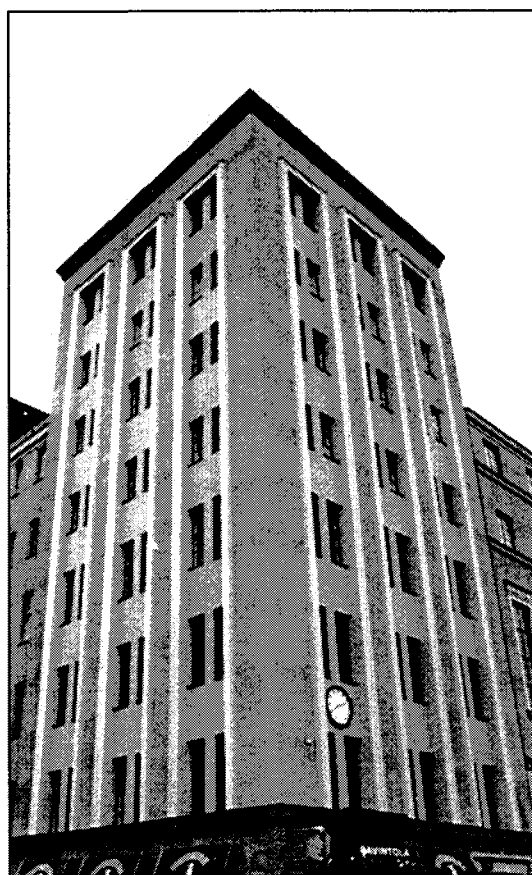
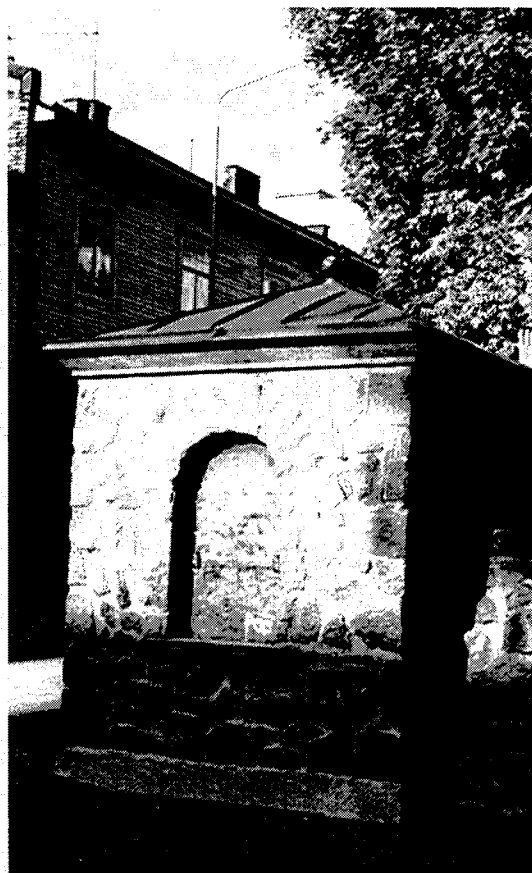
On kyllä yleensäkin ollut havaittavissa, että arkkitehtiosasto ja ehkä kunnan koko rakennustoimintakin rakennusasiain valvonta mukaan luettuna olisivat uudelleen järjestelyn tarpeessa. Voitaneekin todeta, että osastomme liiallisessa monipuolisuudessaan saa hakea vertaistiaan virastojen joukosta; kun yksiin käsiin on keskitetty näinkin suuren kaupungin kiinteistöjen ja irtaimistojen hoito, uutisrakennusten suunnittelu ja työjohto, rakennustarkastustoimi, asema-kaavatyö ja monta edellisestä haarautuvaa pienempää toimialaa, on varmaa, että perusteellinen järjestelmän uusiminen nykyistä käytännöllisemmäksi on otettava päiväjärjestykseen.⁶²

⁶⁰TKA. Rahatoimikamarin kokouspöytäkirja 23.2.1920 ja 5.3.1920.

⁶¹Nikula 1976, 59.

⁶²Kertomus Tampereen rahatoimikamarin toiminnasta vuonna 1924, 49-50.

4. 1920-LUKU - ASUNTOPULAN JA RAKENNUS- VIMMAN VUOSIKYMMEN

20) Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Kaupungin rakennuttamia työväenasuntoja 1920-luvulta. 21) Bertel Strömmer. Tampereen työväentalon kulmatorni. 22) Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Tammelan kivikioski 1920-luvulta. 23) Bertel Strömmer. Hotelli Tammerin porrashuoneen kaide, 1927-1928.

KUNNALLISTA ASUNTO- JA RAKENTAMISPOLITIIKKAA

Suomessa siirryttiin valtiollisissa vaaleissa yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen vuonna 1906, mutta kunnallisissa vaaleissa säilyi varallisuuteen perustuva äänioikeus vuoteen 1917 saakka, jolloin Suomeen säädettiin uusi kunnallislaki. Uusi laki astui voimaan epävakaisissa oloissa seuraavana vuonna. Se siirsi kunnallisen päätöksenteon yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella valitulle kunnanvaltuustolle.⁶³

Äänioikeuden muutos vaikutti voimakkaasti kunnanvaltuuston kokoonpanoon. Kuten odotettua Tampereen kaltaisessa teollisuuskaupungissa vasemmisto, sosialidemokraatit suurimpana ryhmänä, saavutti enemmistön (54 %) jo ensimmäisissä vaaleissa. Suomen kaupunkien joukossa vasemmistoenemmistöinen Tampere oli poikkeus - vain kahdessa tai kolmessa muussa kaupungissa porvarilliset puolueet olivat vähemmistönä 1920 ja 1930-lukujen kuluessa.⁶⁴ Kunnanvaltuuston voimasuhteet pysyttelivät vuodesta toiseen lähes samanlaisina: vasemmisto pysyi enemmistössä koko 1920-luvun. Oppositiossa oikeisto koostui useammasta ryhmittymästä, mutta käytännössä se toimi varsin yhtenäisesti.

Kunnallisen äänioikeuden laajentaminen ja uusien poliittisten ryhmien mukaantulo kunnalliseen päätöksentekoon muutti rakentamisen pysyvästi osaksi kunnallis- ja puoluepolitiikkaa. Valtakunnallisella ja paikallisella tasolla alettiin keskustella laajemmin kunnallisesta asuntopolitiikasta ja ylipäänsä kunnallisesta rakentamispolitiikasta. Asuntokysymyksestä oli keskusteltu kunnallispolitiikassa jo vuosisadan taitteesta lähtien ja ensimmäisiä - tosin hyvin vähäisiä - toimenpiteitäkin oli tehty. Keskustelua olivat ylläpitäneet lähinnä nuorsuomalaiset poliitikot.⁶⁵ Vasemmiston tuleminen mukaan kunnallispolitiikkaan vuoden 1918 kunnallislain uudistuksen jälkeen nosti asian uudelleen voimakkaammin esiin. Kansalaissodan jälkeen myös muut poliittiset ryhmät pitivät asuntokysymyksen ratkaisemista tärkeänä, sillä sitä pidettiin yhtenä yhteiskuntarauhan säilyttämiskeinona. Asunto-oloja parantamalla pyrittiin siis ennaltaehkäisemään yhteiskunnallisten ristiriitojen kärjistyminen väkivaltaiseksi välienselvittelyksi.

Kuntien haluttiin kantavan yhä suuremman vastuun yhteiskunnallisten ongelmien selvittämisestä. Kuntien rakennushankkeet muuttuivat voimakkaammin puoluepoliittiseksi kysymyksiksi, kun päätöksenteossa oli mukana koko poliittinen kenttä äärioikealta äärivasempaan. Rakentaminen miellettiin politiikan konkretisoitumaksi. Rakennushankkeitten tilaohjelma, rakentamisaikataulu ja budjetti olivat asioita, joiden ympärillä käytiin poliittista kädenvääntöä. Kunnissa

⁶³Hakalehto 1984, 108-115.

⁶⁴Jutikkala 1979, 494-500. *missä?*

⁶⁵Kuusanmäki 1992, 120-121.

työskentelevien virka-arkkitehtien työ perustui tämän jälkeen yhteistyöhön kunnallispoliittisen valtaeliitin kanssa.

Kunnallista rakennustoimintaa toteutettiin Tampereella vasemmistolaisen kunnallispolitiikan ohjaamana. Porvarillinen ryhmä ei jäänyt vaille vaikutusvaltaa, sillä lain mukaan tärkeistä talousasioista päätettäessä valtuustossa vaadittiin kahden kolmasosan enemmistö.⁶⁶ Tällöin myös suurten uusien rakennushankkeiden kohdalla tarvittiin määräenemmistö, jolloin porvariryhmällä oli mahdollisuus, jollei kaataa, niin ainakin jarruttaa vastustamiaan uusia rakennushankkeita. Näin tapahtui esimerkiksi puolikunnallisen rakennustoiminnan käynnistämisen yhteydessä 1920-luvun loppupuolella. Siirtyminen porvarillisjohtoisesta kunnanvaltuustosta sosialidemokraattiseen ei kuitenkaan kokonaisuudessaan aiheuttanut suurta muutosta talous- ja sosiaalipolitiikassa ja tätä kautta rakennustoiminnassa.⁶⁷ Esimerkiksi kunnallisten vuokratulojen rakentamispäätös oli tehty jo porvarillisessa valtuustossa vuonna 1918. Eräissä tapauksissa vasemmistolaiset päättäjät valitsivat edeltäjiänsä konservatiivisemman linjan.

Suurempiin uudistuksiin vasemmistijohtoinen valtuusto ei Tampereellakaan voinut ryhtyä, sillä 1920-luvun alussa kaupunki painiskeli taloudellisten vaikeuksien kanssa. Rahoitusongelmien ja luotonsaannin kiristymisen vuoksi kaupunki pyrki minimoimaan uusien rakennushankkeitten ja jopa välttämättömien kunnostustöiden tekemisen. Aloitettut rakennusprojektit olivat pienimuotoisia. Uudisrakentamisen sijaan tyydyttiin usein esimerkiksi asuinkäyttöön tarkoitettujen rakennusten uudelleenjärjestelyihin. Rakentamiselta puuttui myös Strömmerin kaupunginarkkitehdin uran ensimmäisinä vuosina kokonaissuunnitelma ja -tavoitteet.

Rakennusmateriaalina käytettiin vuosikymmenen alkupuolella lähes yksinomaan puuta ja rakentaminen oli pienimittakaavaista, joten etenkin vuosikymmenen alkupuolen rakennustoiminta ei muokannut voimakkaasti Tampereen kaupunkikuvaa. Vuosi 1924 oli vedenjakaja, jonka jälkeen kaupunki alkoi voimaperäisemmin rakentaa kivirakennuksia, mutta vasta vuoden 1927 jälkeen kivrakennukset ylittivät puurakennusten määrän. Rakentamiselle antoi vauhtia vuoden 1924 jälkeen Tampereen hankkima ulkomainen dollarilaina, jonka avulla rakennettiin mm. kunnalliskodin sairaala, uudet kansakoulut sekä kunnallistekniikkaa.⁶⁸

Pitkään jatkuneesta rakennustoiminnan seisahtumisesta aiheutui, että lähes kaikki kunnalliset virastot ja laitokset potivat huoneistopulaa. Ongelmaa purkamaan ase-

⁶⁶Halila 1956, 218.

⁶⁷Jutikkala 1979, 603.

⁶⁸Jutikkala 1979, 601.

tettiin vuonna 1923 ns. rakennusohjelmakomitea, jonka tehtävänä oli hahmotella seuraavan 10-vuotiskauden rakennusprojekteja.⁶⁹ Laajan selvityksen tekemiseen kului aikaa puolitoista vuotta ja se valmistui kesäkuussa 1925. Komitea, jonka toimintaan kaupunginarkkitehti kiinteästi osallistui, kävi läpi kaikki kaupungin organisaation sektorit ja niiden toimitilat, jonka jälkeen se arvioi tulevat kehityssuunnat ja tarpeet. Lähes kaikki toimialat kaipasivat lisätiloja ja karsinnankin jälkeen rakennusohjelma oli vielä hyvin laaja. Komitea myös priorisoi tarpeita. Ensimmäiseksi rakennushankkeeksi se asetti sairaalauudistuksen. Kiireellisyysjärjestyksessä seuraavina olivat uusien asuntoalueiden kansakoulut sekä eräät lastensuojelualaan kuuluvat rakennukset.⁷⁰ Rakennusohjelman toteutuminen lähti kuitenkin hitaasti käyntiin ja siirtyi suurelta osin seuraavalle vuosikymmenelle. Ohjelman toteuttaminen alkoi näkyä joiltain osin kaupungin vuosikymmenen loppupuolen rakennushankkeissa mm. kansakoulujen rakentamisena.

Komitean mietintö oli Tampereen kaupungin rakentamisen historiassa ensimmäinen yritys tarkastella tulevia rakennushankkeita kokonaisuutena. Se oli askel kohti kauaskantoisempaa ja suunnitelmallisempaa kunnallishallintoa. Komitean laatima muistio oli sellaisenaan epärealistinen ja liian laaja toteutettavaksi kymmenessä vuodessa. Monet rakennushankkeet viivästyivät kauas tulevaisuuteen. Ohjelma oli kuitenkin hyvä ohjenuora, kun kunnallista rakentamista pohdittiin Tampereella seuraavalla vuosikymmellä. Toisaalta rakennusohjelmakomitean mietinnön voi tulkita ensimmäiseksi kunnalliseksi rakennuspoliittiseksi ohjelmaksi. Epärealistisuudessa on mukana epäilemättä ripaus poliittista idealismia. Ohjelma kuvaa paremmin ideaalitavoitteita kuin todellisia pyrkimyksiä ja on siinä mielessä eräänlainen ohjelmajulistus.

YLEISHYÖDYLLISIÄ YHTIÖITÄ, KUNNALLISIA VUOKRATALOJA JA HÄTÄASUNTOJA

Bertel Strömmerin ensimmäiset vuodet kaupunginarkkitehtina kuuluivat kansalais sodan aiheuttamien tuhojen korjaamisen suunnittelussa, eikä kaupunki tällöin juuri pystynyt käynnistämään uusia rakennushankkeita. 1920-luvun alkupuolelta lähtien kaupunki ryhtyi suuntaamaan voimavarojaan kunnalliseen asuntorakentamiseen. Strömmerin työ kului 1920-luvun alkupuolella pääasiassa asuntosuunnittelun parissa.

Ensimmäisen maailmansodan aikana ja vielä muutaman vuoden sen jälkeen maamme asuntotuotanto oli lamassa. Etenkin vuosina 1916-1918 rakentaminen oli lähes pysähdyksissä. Asuntojen kysyntä ei vastaavasti vähentynyt, joten seurauksena oli vaikea asuntopula. Tampereella tilannetta vaikeutti lisäksi kansalaissodan aiheuttamat

⁶⁹Kertomus Tampereen kaupungin yleisten töiden lautakunnan toiminnasta vuonna 1943, 55-56.

⁷⁰Kaupungin 10-vuotinen rakennusohjelma 1926, 36-38.

tuhot. Valkoisten ja punaisten tykkitulessa tuhoutui noin 90 taloa, jolloin lähes 500 perhettä jäi asunnottomaksi.⁷¹

Valtiovalta ryhtyi omilla toimenpiteillään helpottamaan vaikeaa asuntotilannetta. Valtio myönsi vuodesta 1920 lähtien rakennuslainoja yleishyödyllisiä rakennusprojekteja varten. Lainat olivat aluksi ns. avustuslainoja, joista oli tarkoitettu 20 vuoden kuluttua poistettavaksi niin suuri osa kuin rakennuskustannusten mahdollisten alennusten johdosta oli siihen mennessä muuttunut kannattamattomaksi pääomaksi. Lainoja myönnettiin yleishyödyllisille rakennusyriyksille enintään 20 prosenttia rakennuskustannuksista ja vuodesta 1922 lähtien niitä myönnettiin myös pieniä omakotitaloja varten. Laina-ajassa oli 10 ensimmäistä vuotta korotonta, minkä jälkeen ne muuttuivat huokeakorkoisiksi kuoletuslainoiksi. Kun avustuslainat eivät yksin kyenneet elvyttämään rakentamista, alkoi valtio lisäksi myöntää vuodesta 1922 lähtien tavallisia kuoletuslainoja. Kuoletuslainoja myönnettiin aluksi avustuslainojen täyteen, mutta vuodesta 1924 lähtien ne olivat ainoita rakennuslainoja.⁷²

Valtio myönsi rakennusluottoja aina vuoteen 1927 saakka. Tämän jälkeen asuntorakentamisen luottojärjestelmä uudistettiin. Samana vuonna perustettiin valtion avustuksella yksityinen *Suomen Asuntohypoteekkipankki*. Toinen uudistus oli valtion omakotirahaston perustaminen. Rahasto lainoitti sekä kaupunkien että maaseudun rakentamista. 1920-luvun loppupuolella normaali asuntotuotanto kuitenkin palautui normaalille tasolle ja sosiaalisen asuntotuotannon osuus koko asuntorakentamisessa jäi hyvin pieneksi.⁷³ Kaikkiaan valtion takaamilla lainoilla rakennettiin eri puolille maata 6438 asuntoa vuosien 1920 ja 1925 välillä. Myönnetyt avustukset jakautuivat kuntien rakennusyriytysten (11,9 %), yleishyödyllisten yritysten (72,1 %) ja omakotitalojen (16 %) kesken.⁷⁴ Rakennuslainoja välittivät kunnat, jotka omalta osaltaan pyrkivät helpottamaan asuntotuotantoa myöntämällä omia lainoja ja edullisia vuokratontteja yleishyödyllisille rakennusyhtiöille.

Valtion tuella rakennettiin pääasiassa useamman perheen yhteisiä pientaloja väljästi kaavoitetuille esikaupunkialueille. Rakennusmateriaalina käytettiin yleensä puuta, joka oli edullisin rakennusmateriaali.⁷⁵ Tunnetuin tällainen puutarhakaupunkiaatteen mukainen asuinalue on Helsingin Käpylä, jonka asemankaavan suunnitteli kaupungin-
asemakaava-arkkitehdit Birger Brunila ja Otto-livari Meurman. Rakennussuunnittelusta vastasi puolestaan Martti Välikangas.

⁷¹Tamminen 1945, 16; Kanerva 1956, 6.

⁷²Kuusi 1927, 6.

⁷³Juntto 1990, 144 ja 151; Asuntotoimen pääpiirteet 1984, 23.

⁷⁴Kuusi 1927, 7.

⁷⁵Kuusi 1927, 15.

1920-luvun sosiaaliseen asuntotuotantoon liittyi myös rakennusten arkkitehtuurin ja esteettisen ilmeen kontrolli. Lainaehtoihin nimittäin kuului, että hakemukseen tuli liittää mukaan rakennusten pohja- ja julkisivupiirustukset. Sosiaalihallituksella oli oikeus rakennuttajaa kuultuaan korjata piirustuksia. Rakennussuunnitelmista karsittiin pois kaikki kansallisromantiikan kirjavat rakennusmuodot ja korvattiin ne 1700-luvun rakennustyyliä mukailevalla yksinkertaisella, talonpoikaisella klassismilla.⁷⁶ Sosiaalisessa asuntotuotannossa sovellettiin siis samaa pohjoismaista klassisistista tyyliä kuin nuoren tasavallan monumentaalisissakin rakennushankkeissa kuten Eduskuntatalossa.

Sodan pahoin runtelema Tampereen kaupunki oli erityisen kiinnostunut saamaan valtion rakennuslainoja. Siellä käynnistettiin jo vuonna 1920 ensimmäiset valtion avustamat yleishyödylliset rakennushankkeet. Seuraavan viiden vuoden aikana kaupunkiin rakennettiin yhteensä 1154 tällaista asuntoa, mikä oli lähes 75 prosenttia Tampereen koko asuntotuotannosta vuosien 1920 ja 1925 välisenä aikana.⁷⁷ Valtion ja kaupungin yhdessä tukemalla asuntotuotannolla oli muutaman vuoden ajan erittäin keskeinen asema asuntopulan helpottamisessa Tampereella. Tampereen kaupunki varasi tontteja yleishyödyllisiä rakennusyhtiöksiä varten Pyynikin ja Tammelan kaupunginosista. Tontit vuokrattiin 50 vuodeksi yhden pennin vuosittaista neliövuokraa vastaan.⁷⁸

Päävastuu yleishyödyllisen asuntotuotannon järjestämisestä tuli kaupunginarkkitehdille. Strömmer kirjoitti vuoden 1921 kertomuksessaan omasta osuudestaan

Erikoisen leimansa kaupunginarkkitehdin toimintaan kertomusvuotena on painanut n. k. yleishyödyllinen rakennustuotanto, s.o. valtion ja kunnan avustuksella suoritettu asuinrakennusten valmistaminen. Mainittua rakennustoimintaa ohjaten ja valvoen sekä neuvonantajana piirustus- ja työasioissa kaupunginarkkitehti oli läheisessä kosketuksessa rakennusyhtiöiden kanssa. Pääelimenä VII k.osan suoritetuissa töissä oli Pyynikin y. h. rakennuslautakunta, johtaen se VII k. osassa rakennusyriyten toteuttamista ja rahoittamista ja sen toimintaan kaupunginarkkitehti rahatoimikamarin edustajana otti osaa. Myöskin XXI k. osassa yleishyödyllinen rakennustoiminta pääsi hyvään alkuun v:n 1921 loppupuolella.⁷⁹

Rajanveto kaupunginarkkitehdin virkatehtävien ja yksityistoimiston välillä oli asuntosuunnittelun yhteydessä varsin häilyvä: läheinen toiminta yleishyödyllisten rakennusyhtiöiden kanssa poiki töitä myös Strömmerin yksityistoimistolle. Kaupunginarkkitehdin virkatehtäviin kuului ainoastaan yhtiöiden rakennushankkeiden avustaminen,

⁷⁶Nikula 1978, 114 ja 122.

⁷⁷Kanerva 1956, 6-7.

⁷⁸Kertomus Tampereen rahatoimikamarin toiminnasta vuonna 1920, 45-46.

⁷⁹Kertomus Tampereen rahatoimikamarin toiminnasta vuonna 1921, 56.

sen sijaan rakennussuunnitelmat Strömmer laati omalla ajallaan yksityistoimistossaan. Strömmerin puoleen saatettiin kääntyä esimerkiksi silloin, kun sosiaalihalitus ei hyväksynyt alkuperäisten suunnitelmien arkkitehtonista ilmettä. Koulutettu arkkitehti korjasi julkisivut sosiaalihalituksen toiveiden mukaisiksi. Tällainen esimerkki esitetään mm. Kuusen vuonna 1921 tekemässä selonteossa *Yleishyödyllisen rakennustoiminnan tukeminen*. Strömmer ei kuitenkaan ollut ainoa, joka suunnitteli Tampereella yleishyödyllisten yhtiöiden rakennuksia, vaan mukana oli muitakin suunnittelijoita.

Strömmerin ensimmäinen, kaupungin osittain avustama opintomatka liittyi kaupunginarkkitehdin vastuulle tulleeseen asuntokysymykseen. Vuoden 1920 kesäkuussa Strömmer osallistui Lontoossa pidettyyn asuntokongressiin. Matkan merkittävimpanä antina Strömmer piti tutustumista Englannin asunto-oloihin, erityisesti työväenluokan korkeaan asumistasoon.⁸⁰

Samaan kongressiin osallistuneen Viipurin kaupungin asemakaava-arkkitehdin Ottolivari Meurmanin matkaohjelmaan kuuluivat mm. englantilaiset puutarhakaupungit Hampstead Garden Suburb ja Welweyn Garden.⁸¹ Ilmeisesti samoihin kohteisiin viittasi Strömmerkin, kun hän kirjoitti matkastaan kaupunginarkkitehdin kertomukseen vuonna 1920

Työväen asuntomuotona käytetään Englannissa etupäässä kivistä 2 kerroksista rivitaloa. Viime aikoina näyttää aletun luopua varsin pitkistä yhtäjaksoista rakennuksista ja 2 à 6 perheen talot ovat saaneet yhä enemmän jalansijaa. Kullankin perheellä on säännöllisesti oma, hyvin hoidettu puutarhansa, joka perustetaan ja istutetaan rinnan rakennuksen valmistumisen kanssa.⁸²

Strömmer ei nähnyt suuria yhtymäkohtia suomalaisen ja englantilaisen työväenasuntorakentamisen välillä. Suomessa ei vastaavaan asumistasoon ollut hänen mukaansa mahdollista päästä, koska ilmasto-olosuhteet ja siten myös rakentamisen vaatimukset olivat niin erilaiset.⁸³ Jotain virikkeitä matkasta kuitenkin tuli Strömmerin 1920-luvun asuntosuunnitteluun. Tyypilliseksi yleishyödyllisten yhtiöiden, niin yksityisten kuin kunnallistenkin, muodoksi tuli 1920-luvun alkupuolella kaksi-kerroksinen, tosin puinen, useamman perheen yhteinen asuintalo. Olipa Pyynikin (VII kaupunginosan) asemakaavassa mukana myös rivitaloiksi kaavoitettuja kortteleita, joiden rakennukset Strömmer suunnitteli. Rivitalot olivat Suomessa niin uusi asia, että niitä kaavoitettiin Pyynikille vain muutama kortteli kokeilumielessä.

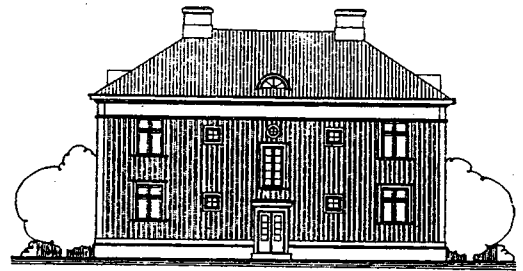
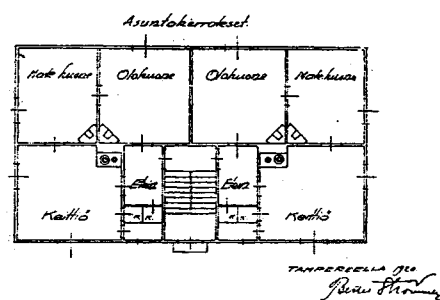
⁸⁰Kertomus Tampereen rahatoimikamarin toiminnasta vuonna 1920, 62.

⁸¹Nikula 1981, 128.

⁸²Kertomus Tampereen rahatoimikamarin toiminnasta vuonna 1920, 63.

⁸³Kertomus Tampereen rahatoimikamarin toiminnasta vuonna 1920, 63-64.

Valtion ja kunnan avustuksella Tampereelle rakennetut työväen asuntoalueet olivat väljästi ja matalasti rakennettuja esikaupunkialueita. Varsinaiseksi puutarhaesikaupungeiksi niitä ei kuitenkaan voi kutsua, sillä tonteilla ei varattu tilaa viljelysmaalle. Rakennusmateriaalina käytettiin kalliin ajan vuoksi pääasiassa puuta. Strömmerin suunnittelemat yksityisten yleishyödyllisten yhtiöiden rakennukset olivat arkkitehtuuriltaan yksinkertaista klassisismia. Kooltaan ne olivat suhteellisen pieniä. Tyypillisesti rakennukset olivat kaksikerroksisia yksirappuisia neljästä huoneistosta koostuvia rakennuksia. Massaltaan ne olivat yksinkertaisia ja noppamaisia. Klassismiin viittasi talojen matala auma- tai satulakatto, pilastereita muistuttava laudotus rakennusten nurkissa ja sisäänkäynnin yhteydessä. Räystäslistaa oli yleensä korostettu ja rakennuksissa saattoi olla myös risaliittaiheisia ulosvetoja sekä sisäänkäynnin yhteydessä frontonikoristeita. Kaikissa rakennuksissa oli myös pystylaudoitus. Yleisilme rakennuksissa oli yksinkertainen, hillitty ja tarkoituksenmukainen. Yleishyödyllisten yhtiöiden rakennussuunnittelussa Strömmer toisti usein samaa perusideaa niin Pyykin alueella kuin Tammelassakin. Talot erosivat toisistaan vain erilaisten yksityiskohtien ansiosta.

24) Bertel Strömmer. Neljän perheen talo, 1920.

Uudentyyppistä arkkitehtuuriajattelua edusti Pyykin kaupunginosaan (VII k:o) rakennettu rivitalokortteli. Rivitalo oli uusi rakentamisen muoto, jota arkkitehdit yrittivät tehdä tunnetuksi Suomessa 1910-luvulta lähtien. Tunnetuimpia esimerkkejä olivat mm. Eliel Saarisen Munkkiniemi-Haagan suunnitelman rivitalotyypit sekä Vallilaan, Puu-Käypylään sekä Kulosaaren toteutetut rivitalot. Tampereella ensimmäiset rivitalot nousivat puolestaan Viinikan kaupunginosaan 1910-luvun lopussa.⁸⁴ Idea uutta asumismuotoa varten saatiin mm. Ruotsista, jossa oli mm. Göteborgissa rakennettu maaherran erikoisluvalla kaksikerroksisia puurakennuksia ns. maaherrataloja. Myös perinteiset englantilaiset työväenasuntoalueet olivat suomalaisten rivitalosuunnitelmien esikuvina. Strömmerhän oli henkilökohtaisesti tutustunut niihin opinto-

⁸⁴Tampereen ensimmäiset kokokunnalliset vuokratalot Viinikan rivitalot oli suunnitellut Birger Federley vuonna 1919. Tampereen rakennuskulttuuri, maisemat ja luonnonsuojelu 1984, 195.

matkallaan vuonna 1920. Rivitalo oli siis ajankohtainen uusi puheenaihe arkkitehtikunnan keskuudessa, joten oli varsin luonnollista, että Strömmer sijoitti Pyynikin asemakaavaan muutaman kokeilukorttelin. Myös kaupungin omissa rakennushankkeissa kokeiltiin rivitalomaista rakennustapaa 1920-luvulla. Rivitalotontit eivät kuitenkaan herättäneet erityistä kiinnostusta, niinpä niiden kaavoittamisesta luovuttiin vähitellen. Rivitalorakentamisen läpimurtoa saatiin odottaa Suomessa aina 1950-luvulle saakka.

Pyynikinrinteen rivitalokortteli oli jaettu pienempiin tontteihin, joihin rakennusyhtiöt sitten tilasivat suunnitelmat omalta suunnittelijaltaan. Bertel Strömmer oli mukana kahden yleishyödyllisen yhtiön, *Honkalan* ja *Palomäentie 38*, rakennushankkeissa. Piirustukset syntyivät vuonna 1920 ja rakennukset valmistuivat seuraavana vuonna. Asemakaavamääräyksen mukaan puisten rivitalojen nauha kiersi korttelia, jolloin tontin sisälle muodostui yhtenäinen, suljettu pihapiiri. Piha oli siis eräänlainen pienimittakaavainen toteutus suurpihakorttelista, suljetusta korttelirakenteesta. *Asunto-yhtiö Palomäentie 38* oli sijoitettu viisikulmaiselle rinnetontille korttelin kulmaan. Tontin muoto heijastui myös itse rakennussuunnitelmaan. Rakennuksen pääty taittui asemakaavan rakennusrajojen mukaisesti. Tämän vuoksi rakennuksesta puuttui Strömmerin 1920-luvun alun sosiaalisen asuntotuotannon arkkitehtuurille tyypillinen symmetrisyys. Rakennus oli lisäksi porrastettu maastoon. Porrastusta korostivat taloa jaksottavat palomuurit. *Palomäentie 38* rakennuksessa oli kahdeksan huoneistoa, jotka kaikki olivat kahden kamarin ja keittiön suuruisia. Kaikki huoneet, niin kamarit kuin keittiötkin, olivat kooltaan suuria: huoneiden pinta-alat vaihtelivat 15 ja 20 neliömetrin välillä. Huoneistojen mukavuuksiin kuului wc, mutta kylpyhuoneita asunnoissa ei sitä vastoin ollut.

Yleishyödyllisten rakennusyhtiöiden huoneistot olivat pinta-alaltaan huomattavasti keskimääräisiä työväenasuntoja suurempia ja varustelutasoltaan parempia (mm. wc sisällä). 1920-luvulla Suomen suurimmissa kaupungeissa työläisperheet asuivat hyvin ahtaasti, hellahuoneen tai huoneen ja kamarin asunnoissa. Pienissä asunnoissa pidettiin yleisesti myös alivuokralaisia ja muita asukkeja. Pyynikinrinteen alueen asuntokanta poikkesi siis huomattavasti normaaleista työväenasunnoista. Alueesta muodostui enemmän alemman keskiluokan kuin työväenluokan asuinalue.

Valtiovallan myöntämien lainojen turvin perustetut yksityiset yleishyödylliset rakennusyhtiöt eivät pystyneet parantamaan kaikkein köyhimmän väestönosan asuntotilannetta, sillä vaatihan yhtiön perustaminen omaa pääomaa. Kaupungin oli ryhdyttävä muihinkin toimenpiteisiin vaikean asuntopulan helpottamiseksi. Merkittä-

vimmän ja pysyvimmän parannuskeinon vähävaraisten asumistilanteeseen toi kokokunnallinen vuokratalotuotanto.

Tampereen kaupungin oma asunnonrakennustoiminta alkoi samoihin aikoihin kuin vasemmisto sai kunnallisen vallan vuonna 1918. Rakentamispäätöksen oli kuitenkin tehnyt jo porvarillinen valtuusto. Ensimmäiset kunnalliset vuokratalot olivat hätäparakkeja Viinikkaan ja ns. Punakylän alueelle.⁸⁵ Huhtikuussa työnsä aloittanut Strömmer ei vielä ollut näiden rakennusten suunnittelussa mukana, tosin huolehti niiden toteutuksesta. Punakylän rakentamisen jälkeen kaupungin oma asuinrakennustoiminta oli pysähdyksissä, koska viranomaisten mielestä tuloksiin verrattuna rakentaminen rasitti liiaksi luottoa. Vuonna 1921 kaupunki käynnisti uudelleen omien vuokratalojen rakentamisen ja tämä toiminta jatkui lähes keskeytyksettä vuosikymmenen loppuun saakka. Rakentamispäätökset eivät kuitenkaan aina syntyneet helposti, vaan niihin liittyi poliittista "kädenvääntöä". Rajalinja kulki oikeisto-vasemmisto -akselilla. Oikeistoryhmät pyrkivät eri toimin vastustamaan ja viivästyttämään rakennushankkeita. Esimerkiksi ns. ensimmäisen puolikunnallisen yhtiön perustaminen lykkääntyi yli neljällä vuodella ja rakennustyöt saatiin käyntiin vasta vuonna 1929.⁸⁶

Arkkitehtiosastolla laadittiin suunnitelmia kaksi- ja yksikerroksisia lauta- ja hirsi-rakennuksia varten lähes koko 1920-luvun. Useita kaupungin vuokrataloja nousikin, pääsääntöisesti Tammelan kaupunginosaan. Yhteensä kaupunki rakensi kokokunnallisia vuokra-asuntoja 1920-luvulla noin 250 kappaletta. Näihin rakennushankkeisiin saatiin myös valtion tukea.

⁸⁵Jutikkala 1979, 552.

⁸⁶Jutikkala 1979, 553-555.

TAULUKKO KUNNALLISESTA RAKENNUSTOIMINNASTA
VUOSINA 1921-1929.⁸⁷

aloittamisvuosi	kiviraken- nuksia	puuraken- nuksia	huoneistoja	huoneita
1921	-	4	24	48
1922	-	4	46	48
1923	-	2	24	24
1924	-	2	32	32
1925	-	5	32	40
1926	1	5	43	89
1927	-	4	16	32
1929	1	-	31	68
yhteensä	2	26	248	381

Vuosikymmen alkupuolella rakennettiin pääsääntöisesti kaksikerroksisia rakennuksia, joissa oli pelkän hellakamarin asuntoja. Vuonna 1923 rakennetuissa taloissa asunnot oli sijoitettu siten, että kaksi asuntoa saatettiin myöhemmin, kun pahin asuntopula oli voitettu, yhdistää kamarin ja keittiön asunnoiksi.⁸⁸ Vuosikymmenen puolivälin jälkeen arkkitehtiosastolla laadittiin suunnitelmia yksikerroksisia hirsirakennuksia varten. Rakennukset muodostivat taloryhmiä, joiden keskelle jäi tilaa puuistutuksille.⁸⁹ Vuosikymmenen lopulla toteutettiin ensimmäinen suurempi tiilestä rakennettu vuokratalo palolaitoksen taakse tontille 4/X. Asunnot oli tarkoitettu vuokrattavaksi kunnan palveluksessa oleville mm. sähkö- ja palolaitoksen henkilökunnalle. Rakennus oli arkkitehtiosaston siihen astisista projekteista suurimpia.⁹⁰

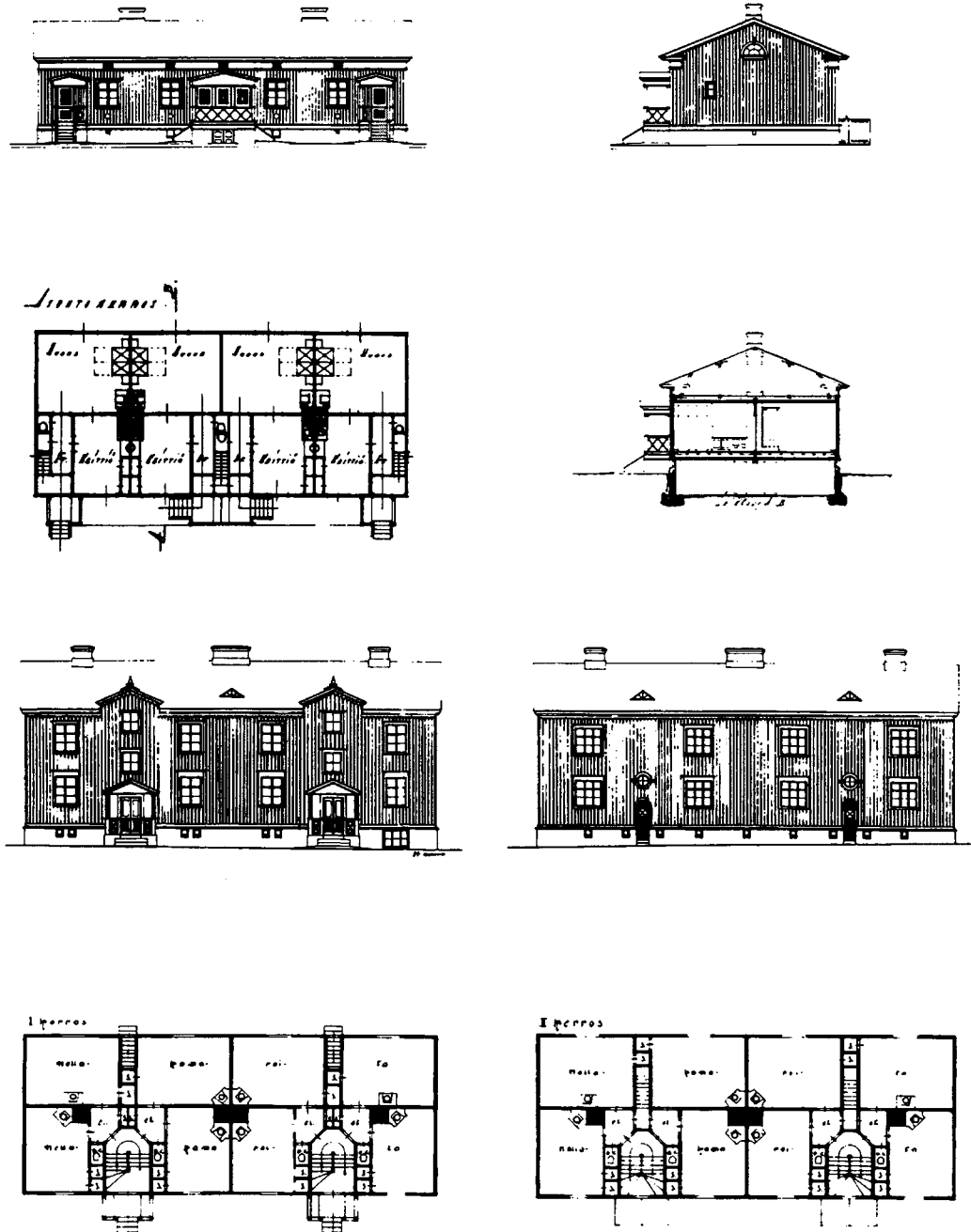
Ulkoarkkitehtuuriltaan kaupungin kokokunnalliset vuokratalot muistuttivat yleis-
hyödyllistä asuinrakentamista - siis sosiaalihuollituksen tyylioppia. Rakennukset olivat ilmeeltään yksinkertaista klassisismia. Ulkovuoraus oli pystylaudoitusta ja yksityiskohdissa kuten ikkuna- ja kaidedetaljeissa oli viitteitä historian rakennusmuotoihin. Arkkitehtuuriltaan kaupungin vuokratalot olivat yksityisten rakennusyhtiöiden taloja karumpia ja askeettisempia.

⁸⁷Jutikkala 1979, 553.

⁸⁸Jutikkala 1979, 553.

⁸⁹Kertomus Tampereen rahatoimikamarin toiminnasta vuonna 1925, 45.

⁹⁰Kertomus Tampereen rahatoimikamarin toiminnasta vuonna 1926, 7.

25) Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Kaupungin yksi- ja kaksikerroksisia työväenasuntotaloja 1920-luvulta.

Tampereen kaupungin rakennushankkeet eivät riittäneet poistamaan kaupungissa vallitsevaa ankaraa asuntopulaa. Asunnottomia vähävaraisia perheitä oli erityisesti vuoden 1922 tienoilla Tampereella paljon. Kaupunki joutui turvautumaan tilapäisratkaisuihin, jotta näille perheille saatiin katto pään päälle. Aluksi muutettiin Kalevankankaalla sijainneita vanhoja kasarmirakennuksia asumiskäyttöön.

Vuosi 1922 oli suureksi osaksi omistettu kasarmirakennusten järjestelylle ja korjaukselle ja varsinkin tuntuvasti kunta näillä toimilla saattoikin avustaa vähävaraista, asunnottomaa väestöä. Paitsi että vanhempia parakkeja jaettiin pienempiin huoneistoihin rakennettiin kasarmialueelle myöskin

täysin uusi asuinrakennus, johon aineet pääasiassa saatiin maatalousnäyttelystä kaupungin haltuun joutuneesta lautarakennuksesta. Pienempi määrä talleja, työhuoneita ja varastoja niinkään vuokrattiin yksityisille kasarmeista.⁹¹

Nämäkään epätoivoisilta tuntuvat pikaratkaisut eivät riittäneet, vaan kaupunginarkkitehti joutui vielä suunnittelemaan samana vuonna kahden koulurakennuksen jakamisen pahviseinien avulla asunnoiksi.⁹²

Kunnallisten asuntojen lisäksi 1920-luvulla alettiin Tampereella rakentaa myös kunta-laisten virkistäytymiseen ja sivistykseen tähtäviä rakennuksia. Merkittävin tällainen hanke oli kirjastotalon rakentaminen. Hanke pystyttiin käynnistämään syvän laman keskellä Emil Aaltosen antaman huomattavan lahjoituksen turvin. Kirjaston suunnittelusta järjestettiin vuonna 1922 suunnittelukilpailu, jonka voittivat Toivo ja Jussi Paatela.⁹³ Kaupunginarkkitehti ei siis päässyt itse suunnittelemaan kaupungin 1920-luvun merkittävintä rakennushanketta, vaikka hän oli luonnollisesti mukana suunnittelukilpailun tuomaristossa sekä itse rakennushankkeen järjestelyissä.

Kansansivistyksen lisäksi myös urheilu alettiin mieltää yhdeksi kunnan velvollisuudeksi. 1920-luvulle saakka Suomen liikuntakulttuuri oli ollut lähes yksinomaan alan seurojen toiminnan varassa, mutta urheilun suosion kasvun myötä kuntien oletettiin voimakkaammin tukevan urheiluseurojen toimintaa. Kuntien hallintoon alettiin perustaa liikunta-asioihin keskittyneitä lautakuntia: Tampereelle perustettiin urheilulautakunta juuri 1920-luvulla.⁹⁴ Uusi lautakunta ryhtyi innokkaasti ajamaan urheiluväen asiaa. Konkreettisia tuloksiakin syntyi: Tampereella rakennettiin 1920-luvun kuluessa liikuntapaikkoja. Merkittävin hanke oli Pyynikin urheilukenttä, mutta sen lisäksi rakennettiin myös mm. uimalaitoksia. Kaikki nämä 1920-luvun liikuntarakennukset olivat kooltaan suhteellisen pieniä. Rakennusmateriaalina käytettiin muiden kunnan rakennusten tapaan puuta. Arkkitehtuurin ratkaisuissa Strömmer käytti klassismin aiheita ja muotokieleltä.

⁹¹Kertomus Tampereen rahatoimikamarin toiminnasta vuonna 1922, 56.

⁹²Kertomus Tampereen rahatoimikamarin toiminnasta vuonna 1922, 43.

⁹³Tampereen rakennuskulttuuri, maisemat ja luonnosuojele 1984, 50.

⁹⁴Halila 1984, 494.

STRÖMMERIN JA VALTUUSTON KIISTA

Kaupunginarkkitehdin ja päätösvaltaa käyttävän kaupunginvaltuuston suhteet eivät aina olleet mutkattomat. 1920-luvun puolivälissä Strömmerin ja kaupunginvaltuuston välille syntyi kiista. Taustalla ei ollut poliittinen riita vaan asia käsitteli virkamiehen toimivaltuuksia.

Riita sai alkunsa vuonna 1924, kun Strömmer omavaltaisesti ylitti rakennushankkeelle myönnetyn budjetin ilman valtuuston hyväksymää lisämäärärahaa. Rakennustyöt oli saatu jo päätökseen ennen kuin Strömmer esitti anomuksensa. Virkamiehen omavaltainen käyttäytyminen herätti voimakasta närkästystä valtuustossa, vaikka itse määräraha-anomus sai ymmärrystä. Valtuusto päätti rangaista Strömmeriä virallisella huomautuksella, jossa vaadittiin, ettei vastaavia ylityksiä saanut enää esiintyä.⁹⁵

Tuhtunut kaupunginarkkitehti kirjasi vuosikertomukseensa oman näkemyksensä kiistanalaisesta asiasta

Muistutuksen sanamuoto on kuitenkin sellainen, että täydellinen "totteleminen" käytännössä saattaa käydä varsin vaikeaksi. Ellei nimittäin kustannusarvioita alunpitäenkin laadita ylettömän korkeiksi, mikä ei olisi kunnan edun mukaista, niin on ylitys aina mahdollinen, sillä etenkin isommissa töissä on yleensä sellaisia arvaamattomia menoeriä ja voi sattua käännteitä, joihin ei ehdi saada valtuuston suostumusta työn siitä kärsimättä. Toisaalta on kyllä luonnollista, ettei virkamiehelle summamutikassa voida myöntää ylitysoikeutta, mutta kuitenkin jonkun pakollisen tapauksen edessä täytyisi työtoimen saada häiriintymättä jatkua. Ellei koko järjestelmää voida aikaansaattaa tähän tähtävää muutosta, niin olisi vain nykyistä enemmän luotettava virkamiehen haluun toimia kunnan parhaaksi. Valtuuston valitsemaa tietä kuljettaessa mielestäni joudutaan jäykistyneeseen virastomaisuuteen, joka ei sopeudu käytännöllisen työtoiminnan vaatimuksiin.⁹⁶

Erimielisyydet eivät päättyneet tähän. Seuraavana vuonna kunnalliskodin talousrakennuksen kustannusarvio ylittyi 12,3 prosentilla. Kun Strömmerin esittämää lisämäärärahaesitystä käsiteltiin, päättikin valtuusto, että oli syytä perustaa komitea, joka tutkisi arkkitehtiosaston ylitysten oikeellisuutta, rakennusten kalleutta ja koko osaston toimintaa.⁹⁷ Kaupunginarkkitehdin ammattitaito ja osaston toiminta asetettiin siis kyseenalaiseksi.

Komitean selvitys oli kaupunginarkkitehdin kannalta helpottava. Siinä todettiin, että lisämäärärahan tarve oli *suuren piirtein asiallisesti perusteltu* ja että kyseinen rakennus-

⁹⁵Kertomus Tampereen rahatoimikamarin toiminnasta vuonna 1924, 49.

⁹⁶Kertomus Tampereen rahatoimikamarin toiminnasta vuonna 1924, 49.

⁹⁷Kertomus Tampereen rahatoimikamarin toiminnasta vuonna 1925, 45-46.

työ ei tullut normaalia kalliimmaksi. Arkkitehtiosaston toiminnassa komitea havaitsi sitävastoin heikkouksia. Niiden poistamiseksi se ehdotti, että arkkitehtiosastolle myönnettäisiin enemmän aikaa asioiden valmisteleamiseen. Lisäksi ehdotettiin, että osaston henkilökuntaa lisättäisiin ja kaupunginarkkitehti vapautettaisiin toisarvoisista juoksevista toimista. Valtuusto hyväksyi komitean ponnin ja näin kaupunginarkkitehdin ja valtuuston välinen riita tuli selvitettyksi.⁹⁸ Kiistalla oli siten positiivisia vaikutuksia, sillä arvostelu ja negatiivinen huomio toi esiin arkkitehtiosaston arkipäivän ongelmat ja tehtäväkentän mahdollisuuden. Samalla se oli sysäys koko arkkitehtiosaston kehittämiseksi.

Seuraavana vuonna valtuusto päätti perustaa apulaiskaupunginarkkitehdin viran. Joulukuussa siihen valittiin diplomiarkkitehti Vilho Kolho, joka oli ennen kaupungin palvelukseen siirtymistä työskennellyt Strömmerin yksityistoimistossa. Kolho oli toiminut jo aikaisemmin kaupunginarkkitehdin sijaisena hänen vuosilomiensa ja virkamatkojensa aikana.⁹⁹ Kaupunginarkkitehdit tunsivat toisensa jo opiskeluajoilta, sillä he olivat kurssitovereita *Teknillisestä korkeakoulusta*. Sekä Strömmer että Kolho aloittivat opintonsa vuonna 1908 ja valmistuivat viisi vuotta myöhemmin vuonna 1913.¹⁰⁰

Kolhon ja Strömmerin yhteistyö kaupungin arkkitehtiosastolla muodostui pitkäksi, sillä molemmat arkkitehdit siirtyivät eläkkeelle samoista viroista 1950-luvun alkupuolella. Tampereen kaupungin rakennustoimintaa johdettiin näiden kahden miehen voimin seuraavat lähes 30 vuotta. Kolhon ja Strömmerin yhteistyö jatkui aluksi (1920-luvulla) myös yksityisellä suunnittelupuolella.

⁹⁸Kertomus Tampereen rahatoimikamarin toiminnasta vuonna 1925, 45-46.

⁹⁹TKA. Rahatoimikamarin kokouspöytäkirja 25.5.1920.

¹⁰⁰TTKA arkkitehtiosaston diplomitöiden arkisto; TKKA. Suomen teknillisen korkeakoulun luettelo syyslulukaudelta 1909.

ASEMAKAAVOITUS

Asemakaavoitus kuului Tampereen kaupunginarkkitehdin tehtäviin vuoteen 1929 saakka. Muissa Suomen suurimmissa kaupungeissa oli perustettu erillisiä asemakaava-arkkitehdinvirkoja 1900-luvun alkupuolelta lähtien, mutta Tampereella asemakaavatehtävät olivat yhä osa kaupunginarkkitehdin työtä. Bertel Strömmerin kaavoittamia alueita olivat mm. Pyyrikki (Lars Sonckin suunnitelman pohjalta, vahvistettu vuonna 1919), Petsamo (valmistelu vuosien 1921 ja 1925 välisenä aikana), Nekala (1923) ja Härmälä (1925). Näiden lisäksi hän laati suuren joukon pienempiä asemakaavasuunnitelmien muutoksia ja lisäyksiä.

Kaupunkien asemakaavoitusvelvollisuudet pohjautuivat aina vuoteen 1932 saakka - siis koko Bertel Strömmerin asemakaavoittajan uran ajan - 1856 annettuun keisarilliseen asetukseen kaupunkien yleisestä rakennusjärjestyksestä. Sen mukaan kaupunkien tuli laatia aluettaan koskeva asemakaava, jonka sitten senaatti vahvisti. Asemakaava voitiin ulottaa koskemaan vain kunnan omaa maata, yksityisten tai valtion mailla tapahtuvaan rakentamiseen kunnalla ei ollut mahdollisuutta puuttua. Asetus oli alunperin laadittu matalasti rakennettuja puukaupunkeja varten ja se tähtäsi lähinnä kaupunkien paloturvallisuuden parantamiseen. Asetus ei puuttunut kaupunkien ulkonäköä koskeviin kysymyksiin, eikä se antanut lainsäädäntöön pohjautuvia välineitä kaupunkiympäristön kokonaisvaltaiseen säätelyyn ja ohjailuun. Asemakaavalla määriteltiin lähinnä tärkeimmät kulkureitit ja tonttijako.¹⁰¹

Asemakaavan lisäksi kaupungin maistraatin velvollisuutena oli laatia yhdessä kaupungin asukkaiden kanssa rakennusjärjestys, jolla määrättiin tarkemmin kaupunkialueella tapahtuvasta rakennustoiminnasta. Lopullisen vahvistuksen rakennusjärjestykselle antoi ensin läänin kuvernööri ja tämän jälkeen senaatti.¹⁰² Rakennusjärjestys oli asemakaavaa voimakkaampi väline, jolla voitiin ohjaila kunnan maalla tapahtunutta rakennustoimintaa. Kaupungille laadittiin koko aluetta koskeva rakennusjärjestys, mutta sen lisäksi oli tapana laatia myös eri kaupunginosille omia rakennusjärjestyksiä. Tällöin voitiin erotella alueitten erilainen rakennustarve ja luonne: kaupungin keskuksissa sallittiin tiheämpi kaupunkirakenne, kun taas esikaupunkialueet olivat matalasti rakennettuja puutaloalueita. Strömmerin aikana Tampereen uusille kaupunginosille vahvistettiin sekä asemakaava että rakennusjärjestys samanaikaisesti. Käytännön tasolla rakennusjärjestysten laatimisesta vastasivat kaupungin hallinnossa työskentelevät arkkitehdit yhdessä tehtävään valittujen luottamusmiesten kanssa. Rakennusjärjestys olikin keino, jolla kaupunginarkkitehdit saattoivat omaa suunnitteluaan laajemmin toteuttaa näkemystään hyvästä kaupunkirakentamisesta.

¹⁰¹Mm. Lilius 1983a, 128-133; Nikula 1981 150-151.

¹⁰²Nikula 1981, 150-151.

Tampereen rakentaminen perustui vielä 1920-luvulla vuonna 1898 laadittuun rakennusjärjestykseen. Tähän tehtiin kuitenkin koko 1920-luvun ajan muutoksia ja täsmennyksiä. Myös uusille kaupunginosille laadittiin omat rakennusjärjestykset. Rakennusjärjestysten sisällön valmistelu kuului kaupunginarkkitehdin velvollisuuksiin. Merkittävin muutos oli, että tietyillä erikseen luetelluilla tonteilla sallittiin kaksikerroksisten puurakennusten rakentaminen. Tämä poikkeus astui voimaan vuonna 1919 ja se antoi oman leimansa tietyille mm. Pyyntien esikaupunkialueille. Vuonna 1922 kaksikerroksisten puutalojen rakentamisoikeutta laajennettiin siten, että niiden rakentaminen sallittiin kaikkialla muualla paitsi kaupungin keskusta-alueella (Hämeenpuiston, Puutarhakadun, Rongankadun, rautatien ja Hallitus- ja Verka-tehtaankadun rajaamalla alueella). Nämä vuonna 1922 sallitut kaksikerroksiset puutalot olivat eräänlainen muunnos göteborgilaisesta maaherrantalosta: niissä tuli olla ensimmäinen kerros tulenkestävästä materiaalista ja sitä ylemmät kerrokset puusta. Merkittävä uudistus toteutettiin vielä vuonna 1924, jolloin määrättiin, että asuinrakennusten korkeuden määräsi yksinomaan kadun leveys tai sijainti avointa paikkaa vastaan, eikä aiemmin käytössä ollut kerrosluku.¹⁰³

Teollisuudelle alettiin kaavoittaa omia alueita kaupungin keskustan ulkopuolelle. Alueet oli omistettu yksinomaan teollisuuslaitoksille, eikä niille sallittu asuntorakentamista. Aiemmin, kun teollisuus oli ollut riippuvainen Tammerkoskesta saadusta vesivoimasta, teollisuus oli sijoittunut aivan kaupungin sydämeen asuin- ja liikerakennusten sekaan. 1920-luvulta lähtien teollisuus ja asuminen alkoivat voimakkaammin hakeutua omille erillisille alueilleen; kaupunkia alettiin jakaa toiminnallisiin vyöhykkeisiin.

Kaavoitustyölle oli 1920-luvun Tampereella tyypillistä fragmentaarisuus: asemakaavat laadittiin suhteellisen pieninä paloina, tarpeen vaatiessa. Suurempaa kokonaisnäkemystä kaupungin laajenemissuunnasta ei ollut: Strömmer totesi suunnittelutyön edenneen *lähes vaiston avulla*.¹⁰⁴ Tämä puhuu epäilemättä karua kieltä kaupunginarkkitehdin tehtävien moninaisuudesta. Aikaa tuskin riitti suurisuuntaisten kokonaisuunnitelmien tai laajamittaisten kaupunkiutopioiden laatimiseen. Suomessa oli alettu 1910-luvun alkupuolella ensimmäistä kertaa laatia yleiskaavoja, joissa kaupungin kehitystä sekä toimintojen jakautumista tarkasteltiin suurisuuntaisena kokonaisuutena. Ensimmäisen yleiskaavan laati Bertel Jung Helsinkiä varten vuonna 1911. Esikuvat yleiskaavoitukseen saatiin eurooppalaisista suurkaupungeista.¹⁰⁵ Tampereen

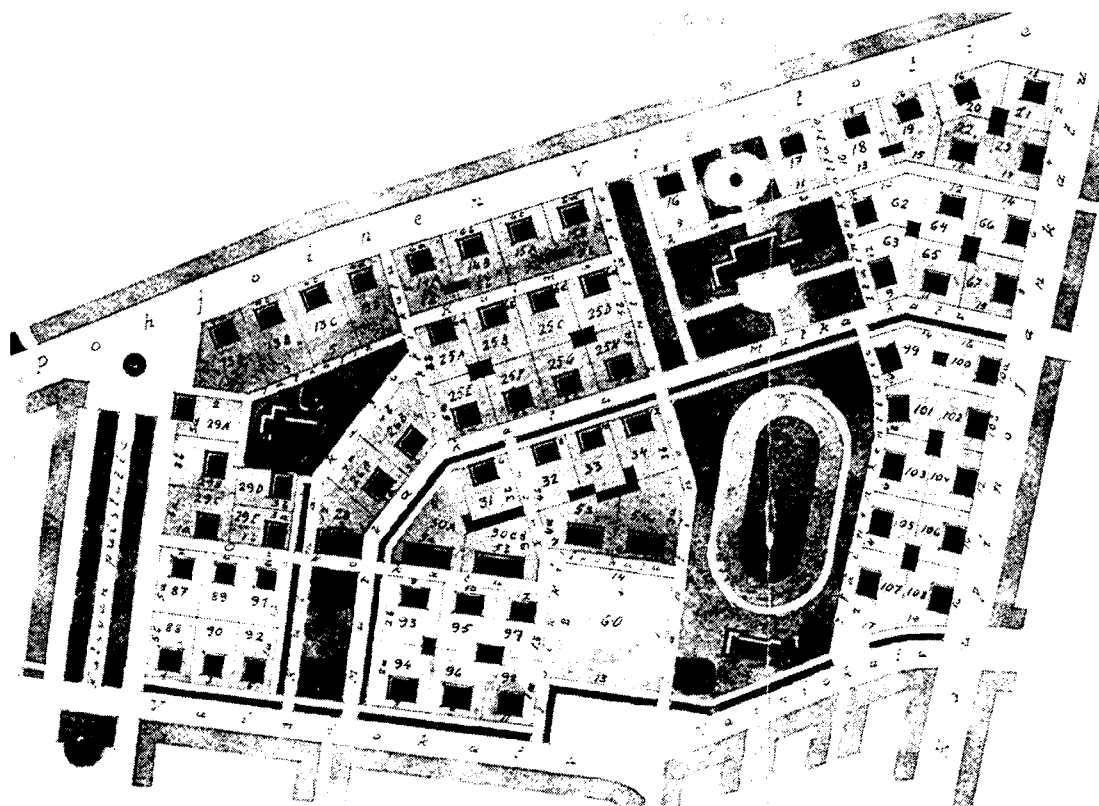
¹⁰³Jutikkala 1979, 377-378.

¹⁰⁴Strömmer 1923, 34.

¹⁰⁵Salokorpi 1984, 274.

kaupunginarkkitehdilla ei ollut voimavaroja laatia kaupunkia koskevaa yleiskaavaa. Tätä puutetta poistamaan julistettiin asemakaavakilpailu Tampereen itäisten alueiden järjestelystä - joka oli siis eräänlainen yleiskaava - vuoden 1922 marraskuussa. Voittoa kilpailussa ei jaettu, mutta sitä vastoin toinen palkinto annettiin kahdelle, Carolus Lindbergin ja Birger Brunilan, ehdotukselle. Birger Brunilan ehdotus otettiin näistä, ajan termeillä ilmaistuna, yleiskartan pohjaksi. Suunnitelma valmistui vuonna 1924 ja hyväksyttiin vielä samana vuonna Tampereen valtuustossa.¹⁰⁶ Detaljisuunnittelu jäi edelleen kaupunginarkkitehdin tehtäväksi, mutta työtä helpotti valmis kokonaisuunnitelma.

1910-luvun lopulla ja aivan 1920-luvun alussa Strömmerin asemakaavat sisälsivät vaihtelevia tonttikokoja, erilaisia korttelirakenteita ja kokeellisia rakennusmuotoja, jollaisiksi mm. rivitalot vielä tuolloin koettiin. Hän sisällytti suunnitelmiinsa myös mielellään erilaisia puisto- ja aukiosommitelmia sekä julkisia rakennuksia. Vuosien varrella asemakaavat muuttuivat vähemmän kokeellisiksi ja Strömmer turvautui lähes yksinomaan pientalotonttien kaavoittamiseen. Ilmeisesti uudet asumismuodot herättivät Tampereella epäilystä, eivätkä tontit olleet erityisen haluttuja toisin kuin perinteiset omakotitalotontit. Myös puistot ja aukiot jäivät usein epärealistisina toteuttamatta.

26) Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Petsamon asemakaava, 1925.

¹⁰⁶Kertomus Tampereen rahatoimikamarin toiminnasta vuonna 1922, 2-3; Kertomus Tampereen rahatoimikamarin toiminnasta vuonna 1924, 10.

Opilliset tiedot kaavoitustyöhön Strömmer oli saanut Saarisen toimistossa työskennellessä. Strömmerin työkaveri Otto-livari Meurman on todennut, että Saarisella oli merkittävä vaikutus ensimmäisen suomalaisen kaavoittajasukupolven kasvattajana. Saarisen Munkkiniemi-Haaga merkitsi ainakin Meurmanille henkilökohtaisesti suunnitteluohjetta, joka istui tiukasti mielessä aina toiseen maailmansotaan saakka.¹⁰⁷ Epäilemättä Saarisella oli samansuuntainen vaikutus Strömmeriinkin. Hänen laatimissaan kaavoissa on osoitettavissa teemoja ja ratkaisumalleja, jotka olivat yhteisiä Saariselle sekä koko aikakauden suomalaiselle kaavoitustyölle. Suoria yhtäläisyysmerkkejä ei kuitenkaan voi vetää, sillä jo itse kaavoitustyön luonne oli Strömmerin osalla kokonaan toinen kuin Saarisen suurkaupunkiutopioissa. Strömmerin Tampereelle suunnittelemaat alueet olivat etupäässä matalasti rakennettuja puutalovaltaisia asuntoalueita. Sekä alueiden että rakennusten mittakaava oli kokonaan toinen. Saarinen tuskin oli myöskään ainoa lähde, josta Strömmer sai tietoa asemakaavoituksesta. Tutustumisella puutarhakaupunkiaatteeseen Englantiin suuntautuneella opintomatalla oli epäilemättä oma vaikutuksensa kaavoitustyöhön. Strömmer olikin kaavoittajana Saarista luonnonläheisempi; hän ei pyrkinyt tiheään urbaaniin kaupunkirakenteeseen.

Kirmo Mikkola on tiivistänyt Saarisen kaupunkisuunnitteluperiaatteet kuudeksi teemaksi: 1) sisällön ja muodon vastaavuus 2) hierarkkisuus 3) kolmiulotteisuus 4) aksaalisuus 5) tilallisuus ja 6) yhtenäinen kaupunkikuva.¹⁰⁸ Näiden johtoteemojen kautta on helppo lähestyä myös Strömmerin suunnittelemaa asemakaavoja. Hierarkkisuus ja kolmiulotteisuus ilmenivät Strömmerin suunnitelmissa pyrkimyksenä sijoittaa julkiset rakennukset sommitellullisesti merkittäviin kohtiin: maaston korkeimmat kohdat oli varattu julkisille rakennuksille. Ne saatettiin sijoittaa myös puistovyöhykkeen tai muun akselin päätteeksi, jolloin ne saivat suuremman merkityksen kaupunkikuvassa. Katulinjasto seuraili maastonmuotoja, mutta ei noudattanut niitä uskollisesti. Tiet eivät polvelleet vapaasti, vaan ne oli suoristettu geometrisiin muotoihin. Kadut oli hierarkisoitu: pääkadut olivat suurempia, leveämpiä bulevardeja ja ne muodostivat kaupunginosia halkovia akseleita, asuinkadut puolestaan olivat kapeampia ja kaarevampia. Tilallisuuden vaikutelma Strömmerin asuinalueiden asemakaavoissa ei ollut kovin suuri johtuen matalista ja pienistä rakennusmassoista. Talot oli kuitenkin pyritty vetämään lähelle katulinjaa samalle etäisyydelle, joten ne muodostivat yhtenäisen nauhan.

Yhtenäisen kaupunkikuvan teema sitä vastoin toteutui suunnitelmissa paremmin. Erityisesti 1920-luvun loppupuolella Tampereen arkkitehtiosasto pyrki kehittämään

¹⁰⁷Nikula 1981, 101.

¹⁰⁸Mikkola 1990, 220.

käytännön toimia, joilla voitiin tarkemmin ohjata kaupungin alueella tapahtuvaa rakentamista. Kaupunkirakentamisen ihanteena oli yhtenäinen kaupunkikuva, jossa julkisivut muodostivat yhtenäisen seinämän kadulle. Tätä tarkoitusta varten Strömmer laati Tampereelle erikoiskaavoja, joissa tontin luovuttamisen edellytyksenä oli, että rakentaja sitoutui noudattamaan tyyppiipiirustuksia.¹⁰⁹ Yhtenäisyyttä tavoiteltiin myös julkisivukaavioiden avulla. Kaaviopiirustuksissa korttelin taloille määrättiin sama räystäskorkeus, kattokulma, julkisivujen perusjako ja aukkojen sijoitus. Piirustuksilla saatettiin myös määrätä fasadien pilastereiden ja muiden tärkeimpien koristeaiheiden paikat.¹¹⁰ Tällainen yhtenäiseen asuun suunniteltu kokonaisuus muodostui Pyynikitorin seudulle.

Suurempia yhtenäisiä kokonaisuuksia alettiin luoda myös uusien, tarkempien asemakaavojen avulla. Kaupunginarkkitehti kirjoitti vuoden 1928 kertomukseensa

Ottamalla tonttien vuokraussopimukseen sopivia ehtoja ja jo asemakaavaan merkitsemällä rakennusrajat ja katon jyrkkyyssuhteen voidaan suurin piirteen ohjata yksityistä rakennustoimintaa. Kun XVI kaupunginosalle 18/8 -7 oli vahvistettu uusi asemakaava, niin arkkitehtiosasto ehdotti vahvistetuille uudelle osille asetettavaksi mm. seuraavat vaatimukset ja ne merkittäväksi tonttien vuokrasopimukseen: Kaikki uutisrakennusten piirustukset ja muutosehdotukset oli alistettava rahatoimikamarin tarkastettavaksi ja hyväksyttäväksi; tonteille sallittiin rakentaa ainoastaan tulenkestävästä aineesta 4-6 kerroksisia rakennuksia, joiden kattolistojen tuli olla läpimeneviä kortteleittain ja katon kaltevuuden myös yhtäläiset; julkisivujen tuli olla rapattuja; vahvistettuja rakennusrajaja oli seurattava, eikä pihanpuolelle saanut rakentaa ulkokuonetta eikä korkeita umpinaisia aitauksia, vaan oli pihamaat varustettava istutuksilla; värityksessä oli seurattava kaupungin rakennuskonttorin antamia ohjeita. Kattokorokkeita, torneja y.m.s. ei ollut lupa rakentaa enemmän kuin ullakon valaisemiseksi oli tarpeen. Melua ja terveydellisiä epäkohtia tuovia laitoksia ei osaston ehdotuksen mukaan saanut myöskään saanut uusille tonteille rakentaa.¹¹¹

Kaupungit ryhtyivät siis jo ennen uuden asemakaavalain voimaantuloa luomaan keinoja, joilla ne saattoivat ohjata rakentamista. Edellä esitetty XVI:n kaupunginosaa koskevat määräykset ovat yksityiskohdiltaan jo verrattavissa tuleviin asemakaavoihin. Uusi asemakaavalaki vuonna 1932 ei varsinaisesti tuonut mitään uutta rakentamisen ohjailuun vaan lähinnä vakiinnutti käytössä olleen järjestelmän.

Kaupunginarkkitehdin virkavelvollisuuksien lisäksi Strömmer ei laajemmin paneutunut asemakaavoituskysymyksiin yksityistoimistossaan, vaan hän keskittyi lähinnä ra-

¹⁰⁹Huusari 1987, 4.

¹¹⁰Nikula 1981, 161.

¹¹¹Kertomus Tampereen rahatoimikamarin toiminnasta vuonna 1928, 96.

kennussuunnitteluun. Muutamia asemakaavoja kuitenkin kuuluu hänen työluettelonsa. Näistä merkittävimpiä olivat epäilemättä Ikaalisen kirkonkylän asemakaavan laajennukset vuosien varrella. Toinen suurempi asemakaavoitustehtävä oli Kyröskosken asemakaava (vahvistettu 1951), jonka yhteydessä Strömmer laati piirustuksia myös tyyppitaloille. Tätä taustaa vasten näytää siltä, että Bertel Strömmer oli ensisijaisesti kiinnostunut rakennussuunnittelusta, eikä asemakaavoitus ollut hänelle läheisin arkkitehtuurin haara.

STRÖMMERIN YKSITYISTOIMISTO 1920-LUVULLA

KESKUSKEITTIÖN TALO

Strömmerin yksityistoimiston tuotanto keskittyi 1920-luvun alkupuolella lähes yksinomaan asuntosuunnitteluun, josta suurimman osan muodosti aiemmin käsitelty sosiaalinen asuntotuotanto. Kaupunginrakkitehdin virkatöiden kautta saaduilla suunnittelutöillä oli merkittävä osuus Strömmerin yksityistoimiston työllistämisessä vaikeana lama-aikana, jolloin muu rakennustoiminta oli lähes seisahduksissa. Pienet sosiaalisen asuntorakentamiseen liittyvät hankkeet kiinnostivat arkkitehteja pääasiassa sen vuoksi, ettei muuta suunnittelua ollut tarjolla. Kun vuosikymmenen loppupuolella arkkitehdeille tarjoutui muita suurempia ja taloudellisesti kannattavampia hankkeita, hiipui heidän kiinnostuksensa asuntokysymystäkin kohtaan. Työväenasuntosuunnittelu oli ylipäänsä uusi kysymys arkkitehtien keskuudessa. Esimerkiksi ensimmäinen sosiaaliseen asuntoarkkitehtuurin keskittynyt kongressi pidettiin Suomessa vuonna 1917.¹¹² Arkkitehtien työ oli koostunut pääasiassa julkisten rakennusten ja liikelaitosten rakennusten sekä ylempien sosiaaliryhmien asuntojen suunnittelusta.

Strömmer suunnitteli 1920-luvun alkupuolella yleishyödyllisten yhtiöiden rakennusten lisäksi joukon muitakin kohteita. Pääasiassa ne olivat pieniä puurakenteisia yhden tai useamman perheen taloja. Suurempia hankkeita oli tarjolla vain vähän. Strömmerin 1920-luvun alkupuolen merkittävimmät suunnitelmat olivat *Haarlan paperitehtaan* tuotantorakennus vuodelta 1920, *Finlaysonin* tehtaanmyymälä yhdessä Vilho Kolhon kanssa 1923 sekä Hämeenlinnan kirjasto 1923. Kivisiä kerrostalokohteita oli kaksi: *Oy Keskuskeittiön talo* sekä sosiaalista asuntotuotannossa poikkeuksellinen, suurempi hanke Tuomiokirkonkatu 38.

Keskuskeittiön talo kuvaa hyvin 1920-luvun pyrkimystä kehittää asuntorakentamiseen uusia ratkaisumalleja. Keskuskeittiötalo oli eräänlainen yksityisasunnon ja kollektiivitalon sekamuoto. Sen perusidea oli, että huoneistoissa ei ollut omaa keittiötä vaan ruoka valmistettiin yhteisessä keskuskeittiössä. Näin asukkaat vapautuivat ruuanvalmistuksen rasitteesta. Tällaisia talonyhtiöitä rakennettiin 1910- ja 1920-luvuilla ennenkaikkea Helsingin Etu-Töölöön.¹¹³ Ne eivät kuitenkaan koskaan saavuttaneet laajaa suosiota ja niiden toiminta lakkasi viimeistään toisen maailmansodan synnyttämään elintarvikepulaan ja ruoka-aineiden säännöstelyyn.

Helsingin lisäksi keskuskeittiöitä rakennettiin myös muihin kaupunkeihin. Bertel Strömmer oli mukana tamperelaisen keskuskeittiötalon suunnittelussa 1920-luvun

¹¹²Nikula 1990, 151.

¹¹³Saarikangas 1993, 218.

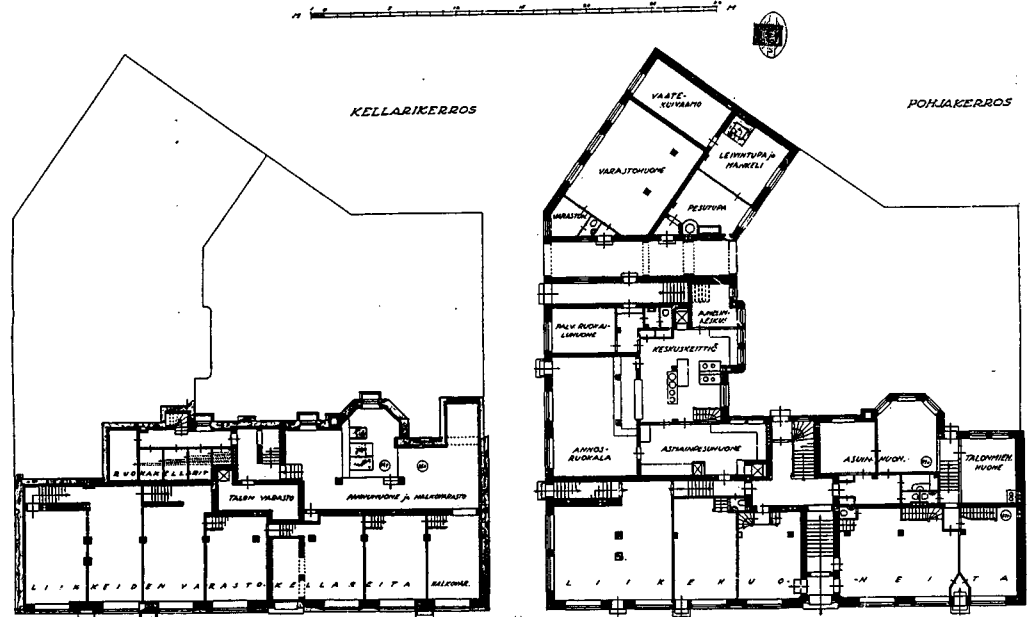
alkupuolella. Hän laati piirustukset yhdessä Vilho Kolhon kanssa *Keskuskeittiön talon* nimellä tunnettuun kolmikerroksiseen kerrostaloon vuonna 1922. Strömmer oli ilmeisen kiinnostunut keskuskeittiöön perustuvasta uudesta asumismuodosta 1920-luvun alussa, sillä hän piti aiheesta esitelmän *Tampereen Teknillisen seuran* kokouksessa toimintavuosien 1921-1922 aikana eli juuri *Keskuskeittiön talon* suunnittelun aikoihin.¹¹⁴

Tampereelle rakennetussa *Keskuskeittiön talossa* oli erikokoisia huoneistoja, mutta yhteistä niille kaikille oli, ettei asunnoissa ollut keittiötä vaan ainoastaan pieni keittoturkkaus. Rakennuksen ensimmäisessä kerroksessa sijaitsi keskuskeittiö, jonka yhteydessä oli myös talon ulkopuolisille asukkaille annosruokala. Rakennuksen toisessa kerroksessa oli erillinen ruokasali, joka oli ilmeisesti tarkoitettu talon omille asukkaille, sillä sinne oli sisäänkäynti sekä kadun kautta että toisesta porrashuoneesta. Ruoka tähän ruokasaliin toimitettiin ensimmäisen kerroksen keskuskeittiöstä hissillä. Ruokalaan liittyi myös parveke, jossa asukkaat saattoivat nauttia ateriansa kesäaikaan. Muutoin tämä kolmikerroksinen yhdistetty asuin- ja liiketalo noudatteli ajan normaalia asutosuunnittelua. Pohjakaavaltaan asunnot olivat epätehokkaita ja monimutkaisia. Ongelma syntyi syvän rakennusrungon ja porrashuoneiden minimoinnin (tässä rakennuksessa oli vain kaksi porrashuonetta) vuoksi. Yhdeltä kerrostasanteelta oli sisäänkäynti yleensä viiteen huoneistoon. Tarvittiinkin pohjakaavaltaan vinoja ja venytettyjä halli- ja käytävä tiloja, jotta kulku niihin kaikkiin saatiin järjestettyä.

Arkkitehtuuriltaan ja rakenneratkaisuiltaan *Keskuskeittiön talo* sekä muut Strömmerin 1920-luvun alun kiviset kerrostalosuunnitelmat olivat sukua *Napparin talolle*. Rakennukset toteutettiin kuitenkin tiukemman budjetin mukaan, mikä merkitsi *Napparin taloa* yksinkertaisempaa muotokieltä. Näille asuinrakennuksille oli lisäksi tyypillistä, että niissä oli tiiliset, rappaamattomat ulkoseinät. Tiilipintaisiin julkisivuihin oli yhdistetty yksityiskohdissa klassismin kuvastoa. Koristelu oli keskitetty räystäslistaan, joka oli voimakas ja koristeellinen hammaslista. Tämä lisäksi historiaan viittaavia yksityiskohtia löytyi myös ikkunoiden yhteydestä. Julkisivuja jaksotettiin erilaisin listoin, erkereihin ja/tai pilasterein. Vaihtelua julkisivuihin toivat erilaiset kaariaiheiset ikkunat ja porttikäytävät. *fasadikuva?*

¹¹⁴TKA. Rakennuspiirustuskortisto; Sinisalo 1944, 78.

RAKENNUSPIIRUSTUKSIA TONTILLE N° 2, S. TAMPEREELLÄ
O.Y. KESKUSKEITTIÖ

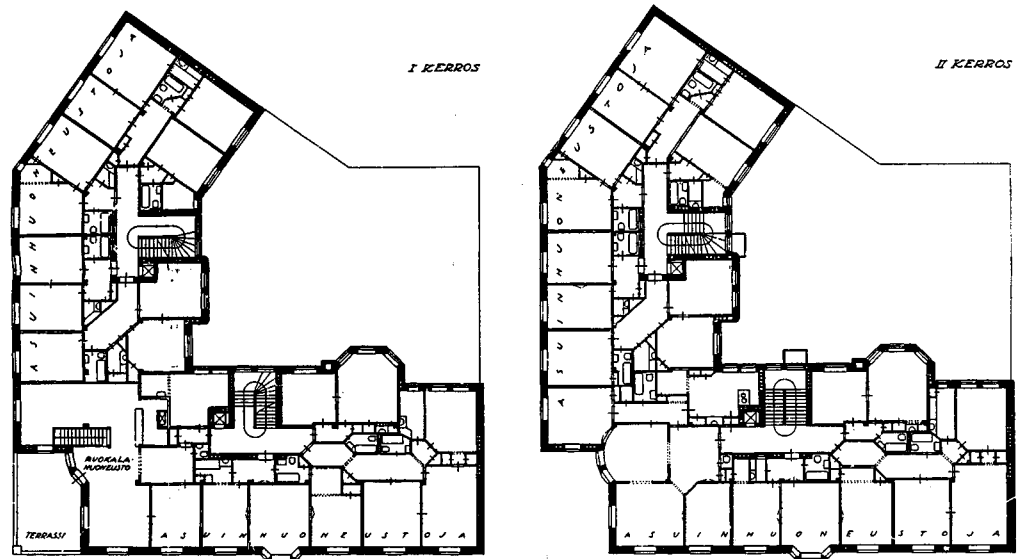
Kellari- ja pohjakerros
Keskuskeittiön ja
asukkaiden käyttöön
Keskuskeittiön ja
asukkaiden käyttöön
Keskuskeittiön ja
asukkaiden käyttöön

Kellari- ja pohjakerros
Keskuskeittiön ja
asukkaiden käyttöön
Keskuskeittiön ja
asukkaiden käyttöön
Keskuskeittiön ja
asukkaiden käyttöön

Kellari- ja pohjakerros
Keskuskeittiön ja
asukkaiden käyttöön
Keskuskeittiön ja
asukkaiden käyttöön
Keskuskeittiön ja
asukkaiden käyttöön

1922

RAKENNUSPIIRUSTUKSIA TONTILLE N° 2, S. TAMPEREELLÄ
O.Y. KESKUSKEITTIÖ

I kerros
Keskuskeittiön ja
asukkaiden käyttöön
Keskuskeittiön ja
asukkaiden käyttöön
Keskuskeittiön ja
asukkaiden käyttöön

I kerros
Keskuskeittiön ja
asukkaiden käyttöön
Keskuskeittiön ja
asukkaiden käyttöön
Keskuskeittiön ja
asukkaiden käyttöön

I kerros
Keskuskeittiön ja
asukkaiden käyttöön
Keskuskeittiön ja
asukkaiden käyttöön
Keskuskeittiön ja
asukkaiden käyttöön

1922

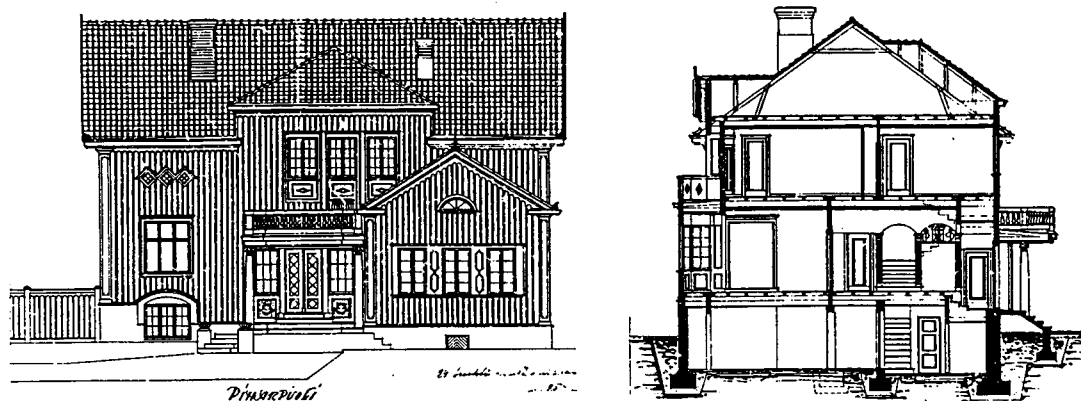
1922

27) Bertel Strømmer ja Vilho Kolho. Oy Keskuskeittiön talon kellari- pohjakerroksen pohjakaavat, 1922. 28) Bertel Strømmer ja Vilho Kolho. Oy Keskuskeittiön talon ensimmäisen ja toisen kerroksen pohjakaavat, 1922.

STRÖMMERIN OMA HUVILA - LYSEOKATU 10

Strömmerin 1920-luvun alkupuolen asuntoarkkitehtuuriin kuuluu myös hänen oma huvilansa Lyseokatu 10:ssä. Rakennus sijaitsi Pyynikin rinnetontilla lähellä yleishyödyllisten yhtiöiden rakennuksia sekä *Aaltosen huvilaa*. Ensimmäisessä vaiheessa Strömmer suunnitteli tontille paritaloa, mutta tiedossa ei ole, oliko suunnitelma hänen omaa taloaan varten. Rakennukselle haettiin rakennuslupakin vuonna 1923, mutta sitä ei toteutettu. Vuotta myöhemmin suunnitelma muuttui yhden perheen huvilaksi, Strömmerin omaksi taloksi. Rakennukseen muutti Ros-Marin ja Bertelin kasvava perhe. Lapsia oli taloon muutettaessa viisi: Gunnar Evert (syntynyt vuonna 1914), Helena Elisabet (1916), Einar Mikael (1918), Bertel Erik (1921) ja Valter Kristian (1923), mutta myöhemmin syntyi vielä Anita Maria (1928), Rainer Johannes (1932) ja Henrik Mattias (1933).¹⁵ Perheen lisäksi rakennukseen asettui Bertelin yksityinen arkkitehtitoimisto, jolle rakennettiin oma piirustussalisiipi.

Lopullinen suunnitelma koostui asuintalosta, jonka kylkeen kiinni kasvoi arkkitehtitoimiston piirustussali. Tontille oli myös suunniteltu erillinen piharakennus, jossa oli talonmiehen asuinhuone sekä varasto- ja taloustiloja. Rakennukset oli sidottu yhteen porttiaiheella, jossa pylväät kannattelivat puisia kaaria. Päärakennus oli sijoitettu Palomäentien varteen, mutta kulku rakennuksen sisään tapahtui pihamaan puolelta. Päärakennuksessa sekä sen siivessä oli loiva satulakatto, piharakennuksessa puolestaan telttakatto.

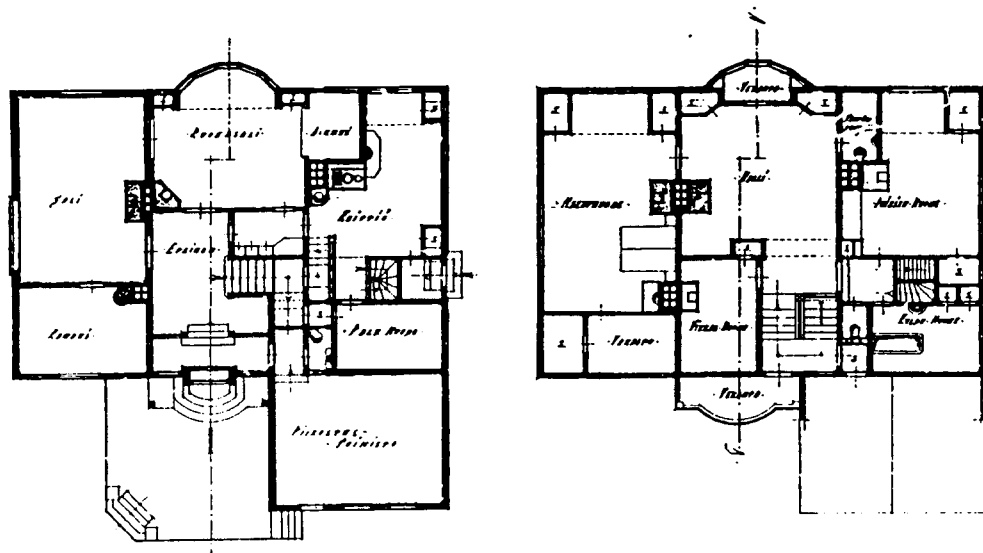
29) Bertel Strömmer. Lyseokatu 10 eli Strömmerin oman talon pihan puolen julkisivu ja leikkaus, 1924.

Itse päärakennuksessa oli kaksi asuinkerrosta. Sisäänkäynnin jälkeen tultiin kaarin ja pylväin koristeltuun halliin, josta oli portaat yläkerran tiloihin. Halli muodosti eräänlaisen sisätilaan naamioidun ulkotilan. Näiden keskushallien esikuvina olivat roomalaiset atrium-talot, joissa kaikki rakennuksen tilat oli keskitetty pylväiden reunustaman avonaisen sisäpihan ympärille. Suomessa ilmastolliset syyt estivät avonaisen

¹⁵Suomen korkeakouluinsinöörit ja arkkitehdit 1956, 817.

keskustilan, joten atrium-piha korvattiin katetulla keskushallilla. Hallin takana oli suuren erkkeri-ikkunan koristama ruokasali. Ruokasalista oli leveän oviaukon kautta käynti saliin, jonka perällä oli vielä pienempi kamari. Talon ensimmäisen kerroksen toinen pääty oli omistettu työnteolle: siellä oli keittiö palvelijahuoneineen sekä arkkitehtitoimiston noin 30 neliömetrin suuruinen piirustussali. Portaiden kautta saavuttiin toisen kerroksen suureen hallitilaan, josta oli yhteys kolmeen makuuhuoneeseen: lastenhuoneeseen, suureen vanhempien makuuhuoneeseen sekä pieneen vierashuoneeseen.

Asuinosan pohjakaavaan sisältyi aksaalisuus: pohjakaava oli jaettu kolmeen vyöhykkeeseen, jolla oli myös vaikutuksensa julkisivujen jaksottamiseen. Pohjakaavan keskiakselissa oli hallitila, alakerrassa liitettyinä ruokasaliin. Tämän keskustilan molemmin puolin oli sijoitettu kahteen linjaan muita tilavyöhykkeitä. Keskiakseli erottui julkisivuissa runsaamman koristeltuna. Palomäentien julkisivua koristi erkkeri-parveke - yhdistelmä, jota oli korostettu kattolinjan muutoksella. Pihan puolella taas sisäänkäyntiä oli puolestaan korostettu pylväiden kannattamalla balustradikoristeisella parvekkeella. Vaikka rakennuksen pohjasuunnitelmalle oli tyyppillistä tietty aksaalisuus, olivat julkisivut epäsymmetrisiä. Palomäentien puoleisessa julkisivuissa ikkunoiden paikat sinänsä olivat symmetrisesti kunkin tila-akselin keskellä, mutta ikkunamuodot sitävastoin vaihtelivat. Pihajulkisivussa taas symmetrian rikkoi arkkitehtitoimiston siipirakennus. Tämän vuoksi rakennuksen sisäänkäyntiä ei myöskään voitu sijoittaa rakennuksen keskelle.

30) Bertel Strömmer. Lyseokatu 10 eli Strömmerin oman talon pohjapiirrokset, 1924.

Ulkoarkkitehtuurissa Strömmer oli käyttänyt runsaasti koristeita. Muiden Pyykinrinteen puisten rakennusten tapaan kulmissa oli pilasteriaiheiset vuorilaudat, samoin räystääslinja oli saanut aiheensa antiikin rakennusmuodoista. Strömmerin oma talo erottui Pyykinrinteen yleishyödyllisten rakennusyhtiöiden taloista huomattavasti koristeellisempänä ja monimuotoisempänä. Esimerkiksi aukotuksen suunnittelussa Strömmer oli antanut mielikuvituksensa lentää, sillä lähes jokainen talon ikkuna oli erilainen. Oli pieniä lunetti-ikkunoita, kulmittain olevia neliöikkunoita, erkkeri, sekä pieni- että suuriruutuisempia ikkunoita jne. Rakennuslupakuvien perusteella rakennuksen kokonaisvaikutelma on hyvin monenkirjava, jopa sekava. Tuntuu kuin Strömmer olisi halunnut toteuttaa rakennuksessa kaikki koristeidensa, jolloin kokonaisuus muodostui varsin epäyhtenäiseksi. Lyseokadun rakennuksesta on säilynyt Strömmerin arkkitehtitoimiston arkistossa joitakin luonnoksia. Ne osoittavat, että Strömmer haki rakennukselle hahmoa historian kuvastosta. Luonnoksien lähtökohdaksi on otettu mm. venetsialainen kaupunkipalatsi. Tästä on havaittavissa viitteitä etenkin pihan puolen julkisivussa.

Rakennus osoittaa myös, että Strömmerin asuntoarkkitehtuuri-ihanne ei ollut 1920-luvun alussa suinkaan yksinkertaisen hillitty, kuten voisi olettaa sosiaalisen asuntotuotannon suunnitelmien perusteella. Ilmeisesti taloudelliset tekijät karsivat noista suunnitelmista tarkemman detaljoinnin. Arkkitehdin itselleen suunnittelema rakennus onkin mielenkiintoinen esimerkki hänen asuntoarkkitehtuuri-ihanteesta, sillä omassa talossaan suunnittelija pääsee toteuttamaan kompromissittomasti näkemystään hyvästä asuntosuunnittelusta. Strömmerin oman talon perusteella voi päätellä, että hyvä ja edustava arkkitehtuuri sisälsi Strömmerin 1920-luvun alkupuolen näkemyksen mukaan runsaasti yksityiskohtia ja koristeita. Toisaalta rakennus tuo esiin Strömmerin pyrkimyksen vapautua klassismin tiukasta symmetriavaatimuksesta. Tässä huvilassa oli vielä piirteitä aksaalisuudesta ja symmetriasta, mutta näitä piirteitä rikottiin vapaasti mm. aukotuksen vaihtelevuudella. Rakennus oli siis askel kohti vapaampaa klassismin tulkintaa.

Lyseokatu 10:n arkkitehtuurissa on havaittavissa piirteitä, jotka tulevat esiin Strömmerin vuosikymmenen loppupuolen suurissa rakennushankkeissa. Sisätilojen koristeellinen käsitteleminen ja antiikin kuvaston vapaa soveltaminen olivat piirteitä, joita Strömmer käytti 1920-luvun alun harvoissa suuremmissa kohteissa sekä omassa talossaan. Vuosikymmenen lopun kehitysvaihe on siis looginen jatke hänen arkkitehtuurikäsitteilleen. Lamavuosina ei vain käynnistetty sellaisia rakennushankkeita, joissa hän olisi voinut laajemmin soveltaa ammattinsa taiteellisia piirteitä.

HÄMEENLINNAN KIRJASTO

Pienemmillä kaupungeilla ei ollut omia kaupunginarkkitehteja vielä 1920-luvulla. Rakentamiskysymyksistä vastasi alemman teknillisen koulutuksen saanut henkilö, yleensä rakennusmestari, yhdessä kaupungininsinöörin kanssa. Kun kaupungeissa oli tarve käynnistää suurempi rakennushanke, käännyttiin usein ensin suuremmissa kaupungeissa työskentelevien virka-arkkitehtien ja muiden asiantuntijoiden puoleen tai järjestettiin arkkitehtuurikilpailu. Keskisuurissa kaupungeissa alkoi kuitenkin jo maailmansotien välisenä aikana olla niin runsaasti rakennusalan tehtäviä, että myös ne kaupungit alkoivat perustaa kaupunginarkkitehdin virkoja. Esimerkiksi Kuopio sai ensimmäisen kaupunginarkkitehtinsa vuonna 1924 ja Jyväskylä vuonna 1939.¹¹⁶ Hämeenlinnassa rakennusasiat oli vielä 1920-luvulla kaupunginrakennusmestarin ja -insinöörin harteilla. Kun kaupungissa tuli ajankohtaiseksi uuden kirjastotalon rakentaminen, käännyttiin asiassa Tampereen kaupungin viranomaisten puoleen. Näin Bertel Strömmer tuli mukaan Hämeenlinnan kirjaston mielenkiintoiseen ja poikkeukselliseen rakennushankkeeseen. Strömmerin virkatehtävä avasi hänelle siis suhteita Tampereen ulkopuolelle ja toi merkittäviä suunnittelutehtäviä yksityiseen suunnittelu-toimistoon. Virkatöiden ja yksityisten töiden yhteys jatkui seuraavillakin vuosikymmenillä.

Hämeenlinnaan oli rakennettu 1890-luvun lopussa kaupunkiin sijoitetulle venäläiselle sotaväelle ortodoksinen varuskuntakirkko. Sen oli suunnitellut venäläinen insinööri-eversti Karaulszikov vuonna 1897. Kirkko oli kooltaan suuri ja edusti perinteistä, monimuotoista ortodoksista kirkonrakentamisperinnettä. Rakennus oli pystytetty kaupungin keskustaan näkyvälle paikalle ns. Pikkutorille ja sen vihkiäistilaisuudessa vuonna 1898 oli ollut itse vihattu Bobrikoff läsnä. Sortovuosien aikana varuskuntakirkkoa oli alettu pitää Hämeenlinnassa ennenkaikkea venäläisyyden symbolina. Kun venäläinen sotaväki poistui kaupungista, haluttiin poistaa myös vieraan valloittajan jälkeensä jättämä rakennustaiteen muistomerkki. Kirkkoa ei kuitenkaan ryhdytty kokonaan purkamaan, vaan vuonna 1921 kaupungissa syntyi ajatus, että kirkko muutettaisiin kirjastoksi.¹¹⁷

Valtio, jolle venäläisten sotajoukkojen entinen omaisuus kuului, luovutti rakennuksen Hämeenlinnan kaupungille seuraavana vuonna ja tämän jälkeen ryhdyttiin itse suunnittelutyöhön. Piirustukset tilattiin arkkitehti Bertel Strömmeriltä, joka suositteli kokeneen kirjastomiehen, Tampereen kaupunginkirjastonhoitaja A. Kemiläisen, ottamista mukaan suunnittelutyöhön.¹¹⁸

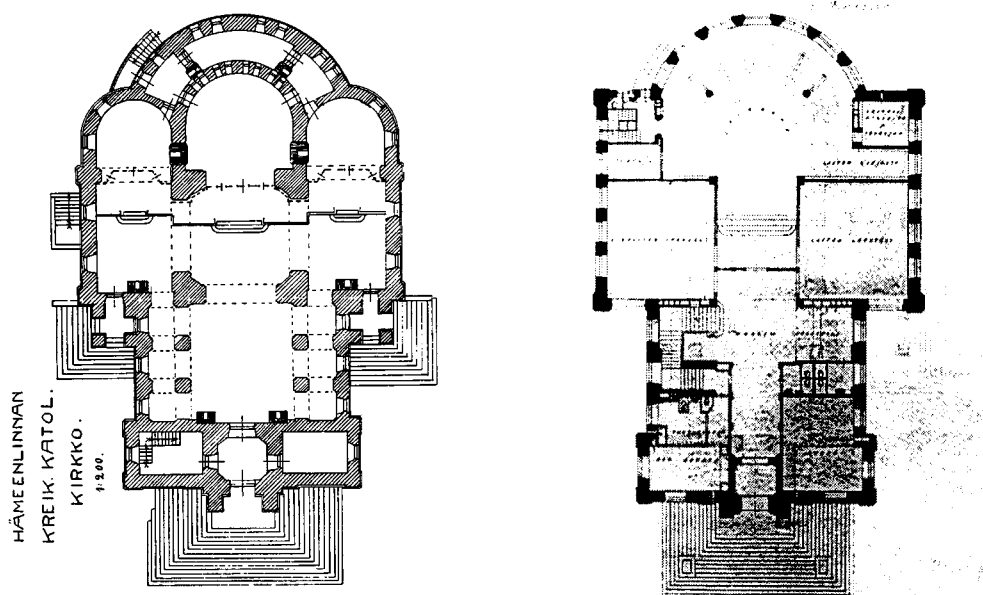
¹¹⁶Kahra 1932, 120; Tommila 1970, 106.

¹¹⁷Laitila 1993, 11; Korkama 1961, 55.

¹¹⁸Laitila 1993, 37.

Muutostyön suunnittelun lähtökohdaksi asetettiin, että rakennuksesta tuli hävittää kirkkorakennuksen piirteet, mutta rakennuksen arvokas ulkoasu tuli kuitenkin säilyttää.¹¹⁹ Rakennus koki täydellisen muodonmuutoksen. Strömmer riisui rakennuksen bysanttilaisen kuoren ja korvasi sen läntisen kulttuurin aiheistolla. Ensimmäiseksi rakennuksesta poistettiin kaikki kirkolliset merkit: kellot irroitettiin, kupolit ja tornit kaadettiin ja sisustuksen kirkolliset esineet poistettiin. Rakennuksen ilme muuttui jo tämän jälkeen huomattavasti, sillä tornien poistaminen vähensi rakennuksen korkeuden noin puoleen. Monimuotoinen ja portaittain kohonnut katto korvattiin klassistis-henkisellä loivalla ja yksinkertaisella harjakatolla.

Seuraavaksi jatkettiin sisätilojen muokkaamista. Kirkkosalista purettiin tornia kannattaneet ja nyt tarpeettomat rakenteet, jolloin kirjastotoiminnalle saatiin suuremmat ja paremmin muunneltavat tilat. Myös sakraalirakennukseen viittaavat tynnyri- ja risti-holvit purettiin. Korkea kirkkosali jaettiin kahteen kerrokseen rautabetonisella välipohjalla. Ensimmäinen kerros oli varattu kirjastotoiminnalle ja toinen kunnan virastoille. Rakennuksen käyttötarkoituksen muuttaminen vaati myös aukotuksen uudelleenjärjestelyä. Rakennuksen vanhoja kaari-ikkunoita suurennettiin ja seiniin puhkaiettiin runsaasti uusia ikkunoita.

31) Insinöörieversti Karaulszikov. Hämeenlinnan ortodoksisen kirkon pohjakaava, 1897. 32) Bertel Strömmer. Hämeenlinnan kirjaston pohjakaavat, 1923.

¹¹⁹Korkama 1961, 58.

Kirjaston sijoittaminen kirkkorakennukseen merkitsi suuren yhtenäisen tilan pilkkomista pienempiin osiin. Kirkko oli ollut kolmilaivainen ristikirkko, jossa oli pääalttarin lisäksi kaksi apsikseen päättyvää sivulaivaa. Holvien ja tornien purkamisen jälkeen rakentamisessa ei kuitenkaan enää sitouduttu vanhaan tilajakoon. Strömmer sijoitti suunnitelmassaan apsikseen päättyneen pääalttarin paikalle avohyllyjärjestelmään perustuvan lainausosaston. Sivualttarien apsikset sitävästoin purettiin ja korvattiin suorakulmaisilla tiloilla. Sivulaivoihin sijoitettiin symmetrisesti kaksi lukusalia, lapsille ja aikuisille omansa. Ne erotettiin päätilasta lasisisillä väliseinillä. Päätilaan saavuttiin pienen eteisen ja suuremman hallin kautta. Sisäänkäynnin toisella puolella oli vahtimestarin asunto ja toisella puolella erillinen lukusalitila.

Hämeenlinnan kirjaston pohjakaavan perusratkaisu muistuttaa hyvin paljon Suomen ensimmäistä kokonaan kunnan varoilla rakennettua kirjastorakennusta, Helsingin Kallion sivukirjastoa (1912 kaupunginarkkitehdit Karl Hård af Segerstad ja Runar Eklund), vaikka tuossa tapauksessa rakennussuunnittelu lähtikin kokonaisuudessaan kirjastotoiminnan tarpeista. Hämeenlinnan kirjaston erotti Kallion kirjastosta pitkänomainen muoto, joka määräytyi kirkkosalin pohjakaavasta. Tämä ilmeisesti aiheuttikin suunnittelussa suurimmat ongelmat. Sisääntulon jälkeiseen kapeampirunkoiseen osaan Strömmer joutui sijoittamaan pienempiä, sokkeloisia välitiloja, mutta muuten suurempi kirkkosali soveltui hyvin kirjastotoiminnan tarpeisiin.

Rakennuksen julkisivuista poistettiin kaikki venäläisen kirkon koristeaiheet: arkki-volttikaaret, kasetit, noppakapiteelein koristellut pilasterit jne. Rikas koristelu korvattiin aikakaudelle tyypillisellä askeettisella pohjoismaisella klassisismilla. Seinät rappattiin tasaiseksi ja niitä rytmittivät kahden kerroksen korkuiset pilasterit. Harjakatto muodosti frontoniaiheeseen ja ikkunoita oli korostettu mm. balustradikoristein. Vanhasta varuskuntakirkosta jäi muutostöiden jälkeen hyvin vähän piirteitä uuteen kirjastotaloon. Kirkosta oli mukana lähinnä rakennuksen pohjan perusmuoto ja ulkoseinien kantavat tiilirakenteet. Pienempiä säilyneitä yksityiskohtia olivat sisääntulon juhlat graniittiportaat sekä pääoven paikka ja muoto. Sisätiloissa Strömmer oli lisäksi säilyttänyt kirkkosalissa olleet marmoriportaat. Uudessa suunnitelmassa näiden portaiden kautta saavuttiin kirjaston lainausosastolle. Muuten rakennus rakennettiin lähes uudelleen.

33) Hämeenlinnan ortodoksisen kirkon kupolia kaadetaan toukokuun 2. päivänä 1923. 34) Bertel Strömmer. Hämeenlinnan kirjasto, 1923. Hämeenlinna.

Hämeenlinalaisia vihatun kirkon muutos miellytti ja Strömmerin suunnitelmaa kiitettiin nimenomaan siitä, että hän oli onnistunut häivyttämään rakennuksen aiemman käyttötarkoituksen, mutta muokannut siitä arvokkaan ja ylvään kokonaisuuden.¹²⁰ Tämä hanke osoittaa hyvin konkreettisella tavalla, miten Suomessa haluttiin itsenäistymisen jälkeen unohtaa venäläisen kulttuurin vaikutus maahamme ja korostaa maamme kulttuurin eurooppalaisia juuria. Julkisten rakennustenhan uskotaan kertovan yhteisön sivistystasosta, vallankäyttäjistä, yhteiskunnallisista arvoista ja ihanteista. Tällöin vallanvaihdoksen yhteydessä yhteisöissä syntyy usein tarve muuttaa kukistetun vallan symboleita ja korvata ne uusilla. Hämeenlinnan ortodoksisen kirkon muutos-työhön epäilemättä yhdistyi runsaasti tunneperäistä symboliikkaa: kirkon tornin kaataminen merkitsi venäläisen pakkovallan poistumista kaupungista. Se korvattiin kunnallisen demokratian symbolilla, kansansivistykseen tähtäävällä rakennuksella. Uuden itsenäisen Suomen hahmoa edusti länsieurooppalainen rakennusperintö, jonka muotona arkkitehtuurissa oli pohjoismainen pelkistetty klassisismi.

ert. Viapori

¹²⁰Korkama 1961, 61.

"STRÖMMERISMI" - TUULENSUU JA TAMMER

Yksityistoimiston työmäärä kasvoi huomattavasti 1920-luvun loppupuolella. Rakennustoimintahan oli alkanut elpyä Suomessa hitaasti vuodesta 1918 lähtien, mutta kesti aina vuoteen 1925 saakka ennen kuin rakentaminen ylitti kaupungeissa sotaa edeltäneen tason. 1920-luvun puolivälin jälkeen seurasi kiihkeä "rakennusbuumi". Huippunsa se saavutti vuonna 1928, mutta vielä seuraavanakin vuonna rakentaminen oli vilkasta, kunnes se vuonna 1930 romahti äkisti maailman laajuisen laman seurauksena.¹²¹

Tampereen rakennustoiminnan kehittymistä tarkastellut Heikki Tiitola kirjoitti vuonna 1932 *Rakennustaito*-lehdessä edellisen vuosikymmenen tunnelmista

*...oli kyllä edelleenkin havaittavissa sängen voimas rakennustoiminnan aika, mutta sen aiheuttajana ei missään ominaisuudessa ole ollut asuntopula, vaan jonkinmoinen omituinen, miltei kaikkialla huomattu rakennusvimma, jonka aiheutti erittäin vilkas talouselämän kausi, jota sitten seurasi parhaillaan kestävä lamakausi.*¹²²

Tämä tamperelainen "rakennusvimma" tarjosi kiinnostavia suunnittelutehtäviä Strömmerillekin. 1920-luvun loppupuolella Bertel Strömmer suunnitteli useita suuria ja koko hänen uransa kannalta merkittäviä rakennuskohteita, joista tunnetuimpia ovat *Oy Tuulensuun* talo sekä *Grand Hotel Tammer*. Näiden kohteiden lisäksi Strömmerillä oli runsaasti myös muita, suurempia ja pienempiä, rakennuskohteita. 1920-luvun lopun suurten rakennushankkeitten kautta Strömmer vakiinnutti myös nimensä Suomen arkkitehtien keskuudessa, kun hänen merkittävimmät toteutetut suunnitelmansa esiteltiin *Arkkitehti*-lehdessä.

Työtä oli vuosikymmenen viimeisinä vuosina jopa niin paljon, että Strömmer anoi henkilökohtaisista syistä virkavapaata kaupunginarkkitehdin toimesta kolmeksi kuukaudeksi vuonna 1928, jolloin *Tuulensuun* ja *Tammerin* suunnittelutyö oli ajankohtaisimmillaan.¹²³ Kaupunginarkkitehdin suunnittelutehtävät eivät lisääntyneet 1920-luvun lopulla yhtä dramaattisesti kuin yksityisellä sektorilla, joten arkkitehtiosasto saattoi jatkaa toimintaansa vajaamiehityksellä muutaman kuukauden, jolloin Strömmer piti virkavapaata. Suurten suunnitteluhankkeitten saaminen merkitsi yksityistoimiston henkilökunnan lisääntymistä. Aiemmin Strömmer oli suunnitellut monet rakennuksista yksin tai yhteistyössä Vilho Kolhon kanssa, mutta nyt hän palkkasi toimistoon lisää henkilökuntaa. Toimiston toiminta muuttui tämän jälkeen jatkuvammaksi ja sille rakennettiin omat toimitilat Strömmerin omaan taloon, jota ryhdyttiin rakentamaan Pyynikin kaupunginosaan vuonna 1924.

¹²¹Tamminen 1945, 16-17.

¹²²Tiitola 1932, 36.

¹²³Kertomus Tampereen rahatoimikamarin toiminnasta vuonna 1928, 96.

Strömmerin 1920-luvun suunnittelutyölle oli tyypillistä eräänlainen kaksijakoisuus: alkupuoli kului pääasiassa sosiaaliseen asuntotuotantoon, kun taas loppupuoli suuntaisempaan keinotteluun, luksukkaaseen elämäntapaan tai nousukauteen liittyviin hankkeisiin. Alkupuoli oli pientä ja sosiaalisesti valveutunutta, mutta vuosikymmenen loppupuolen nousukauden huumassa Strömmerkin sai olla mukana hyvin mittavissa ja korkeatasoisissa suunnittelutehtävissä, joissa tiukka budjetti ei rajoittanut suunnittelijan mielikuvitusta. Niissä arkkitehdilla oli mahdollisuus toteuttaa hyvin laajoja ja yksityiskohtiin saakka viimeistelyjä kokonaisuuksia. *Tuulensuun* ja *Tammerin* rakennuksissa materialisoitui 1920-luvun loppupuolen kehitysusko ja nousukausi.

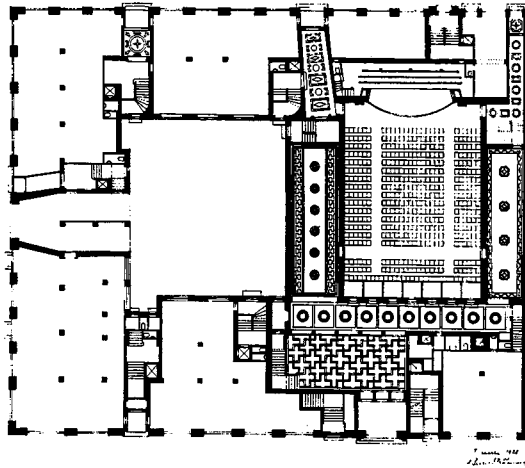
1920-luvun lopun suuret rakennushankkeet Strömmer sai suunniteltavakseen kilpailuvoittojen perusteella. Yksityisen puolen arkkitehtuurisuunnittelun yksi leimaa-antava piirre on arkkitehtuurikilpailuinstituutio. Arkkitehtuurikilpailut jakautuvat kahden ryhmään: avoimiin kilpailuihin, johon kaikki voivat osallistua, ja kutsukilpailuihin, joihin kutsutaan vain tietyt osanottajat. Valtakunnan tasoisen avoimen kilpailun voitto oli usein ponnahduslauta, jonka avulla arkkitehdit saivat suuria suunnittelutehtäviä ja samalla vakiinnuttivat nimensä varteenotettavien suunnittelijoiden joukkoon. Säilyneen arkistomateriaalin perusteella Bertel Strömmer ei näytä osallistuneen kuin muutamaan avoimeen arkkitehtuurikilpailuun, 1920-luvulla ainakin Eduskuntatalo -kilpailuun, mutta menestystä hän ei näissä kilpailussa saanut. Ilmeisesti Strömmerillä ei ollut aikaa tai haluakaan hankkia mainetta ammattikunnan sisäisessä kamppailussa. Virkatyö sinänsä vei jo huomattavan osan hänen työpanoksestaan ja tämän lisäksi Strömmer onnistui vakiinnuttamaan nimensä tamperealaisten yksityisarkkitehtien joukossa. Suunnittelutyötä riitti yksinomaan Tampereella, eikä hänen tarvinnut yrittää laajentaa reviiriään esimerkiksi pääkaupungin suuntaan.

Kutsukilpailuihin Strömmer sen sijaan näyttää ottaneen mielellään osaa sekä 1920-luvulla että sen jälkeisillä vuosikymmenillä. Olivathan ne taloudellisesti avoimia kilpailuja kannattavampia, sillä kaikille kilpailuun osallistuneille maksettiin yleensä palkkio jätetystä ehdotuksesta. Ja olihan voittomahdollisuus huomattavasti todennäköisempi: kilpailuihin kutsuttiin yleensä Tampereella toimivat arkkitehdit ja heidän lisäksi saatettiin kutsua esimerkiksi yksi arkkitehti myös kaupungin ulkopuolelta.

Oy Tuulensuun rakennus oli Strömmerin yksi arkkitehtuurikilpailun kautta saaduista suunnittelukohteista 1920-luvulla. Suunnittelusta järjestettiin vuonna 1927 kutsukilpailu, johon kutsuttiin Strömmerin lisäksi arkkitehdit Eino Forsman ja Oiva Kallio sekä *Arkkitehtitoimisto Toivo ja Jussi Paatela*. Voitto oli Strömmerin sen astisen uran merkittävin kilpailuvoitto ja samalla suurin suunnittelutehtävä. *Oy Tuulensuun*

rakennushankkeen takana oli *Tampereen Osake-Pankki*. Kilpailuohjelmassa edellytettiin, että tontti tulee mahdollisimman taloudellisesti ja tuottoisasti täyteen rakennettua siinä laajuudessa kuin Tampereen kaupungin rakennusjärjestys sallii. Rakennushankkeen tuottavuutta silmälläpitäen pääasiassa asuinkäyttöön tulevaan rakennukseen varattiin myös tiloja erilaisille liikehuoneistoille. Kannattavuuden vuoksi rakennukseen tuli sijoittaa muutama suurempi asuinhuoneisto, mutta niiden lisäksi myös pienempiä huoneistoja.¹²⁴

Tämä asuin- ja liiketalo, joka käsitti 208 huonetta, oli valmistuessaan Tampereen suurin asuinrakennus. Keskustatontille saatiin sijoitettua näinkin suuri asuinrakennus, koska voimassa oleva rakennusjärjestys (1898) salli hyvin tehokkaan rakentamisen. Esimerkiksi *Tuulensuun* tontista sai rakentaa neljä viidesosaa ja pihamaata tuli jättää tontin sisälle ainoastaan 150 neliötä. Talo oli kuusikerroksinen, joista neljä ylintä ja osin toinen kerros olivat asuinkäytössä. Toisessa kerroksessa oli lisäksi konttorihuoneita ja kahvila. Ensimmäinen kerros oli varattu kokonaisuudessaan liikekäyttöön. Tontille oli sijoitettu myös suuri 720-paikkainen elokuvateatteri *Tuulensuu* (myöh. *Kino-Palatsi*).¹²⁵ Strömmer oli onnistunut pankin asettaman vaatimuksen mukaan hyödyntämään lähes kaiken tontille annetun rakennusoikeuden.

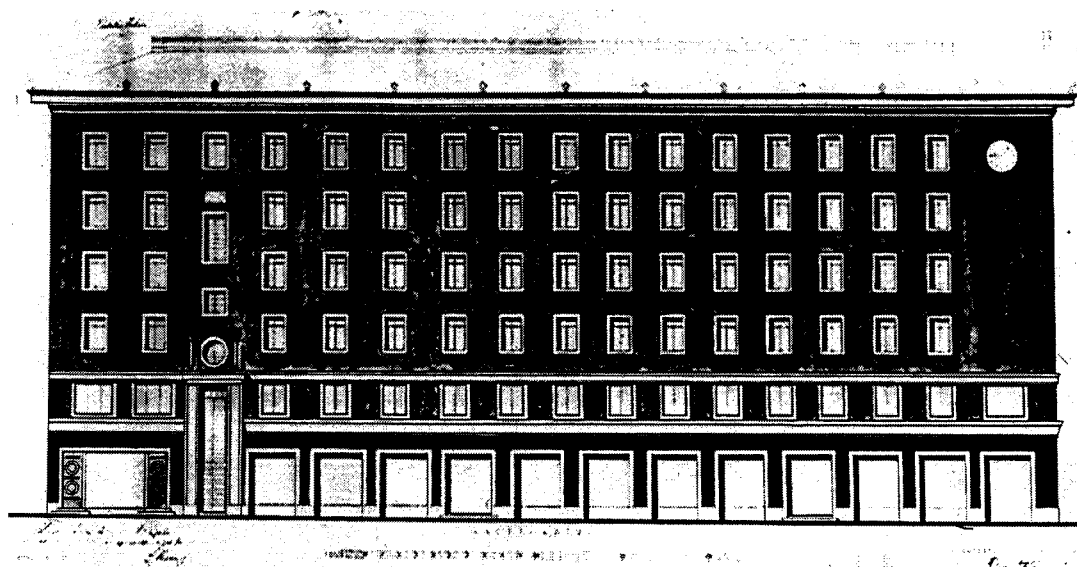
35) Bertel Strömmer. Tuulensuun talon ensimmäisen kerroksen pohjakaava, 1928.

Ulkoarkkitehtuuriltaan rakennus edusti pelkistettyä klassisismia. Siinä oli tasaiseksi rapatut, yhtenäiset, muurimaiset seinäpinnat ja aumakatto. Rakennuksen päämassa kiersi tontin reunoja, mutta sisäpihalle - tontin halvimmalle osalle - oli sijoitettu elokuvateatteri. Elokuvateatterin sisäänkäynti erottui julkisivussa koristeellisena ja korkeampana oviaiheena. Historiallisia viitteitä oli käytetty hyvin niukasti mm. julkisivua

¹²⁴SRM. Bertel Strömmerin arkisto. Tampereen Osake-Pankin kirje Bertel Strömmerille 5.5.1927.

¹²⁵Strömmer 1929b, 147-148.

jaksoittavissa listoissa, räystäälistassa ja sen konsoleissa, sisäänkäyntiä korostavissa pilastereissa jne. Yleisilme oli yksinkertainen, mutta hillityn hienostunut.

36) Bertel Strömmer. Tuulensuun talon Kauppakadun puoleisen julkisivun suunnitelma, 1928.

Tämän yksinkertaisen ulkokuoren sisältä löytyi loistelas ja koristeellinen sisus. Erityisesti julkisissa tiloissa käytettiin käsityömäisiä, viimeistelyjä ja koristeellisia sisustusratkaisuja. Erityisesti elokuvateatteri oli kuin tuulahdus Hollywoodin 1920-luvun mykkäfilmien luksukkaasta maailmasta. Ajan elokuvateatteriarkkitehtuuriin kuului, että eteis- ja lämpiötilojen kautta kävijät ikäänkuin johdatettiin elokuvien mielikuvitusmaailmaan, epätodellisen loistokkuuden ilmapiiriin. Ajan elokuvateattereiden sisustukseen kuului tyypillisesti antiikista lainattu kuvasto: pylväät, pilasterit sekä runsas koristelu, jota toteutettiin mm. seinämaalauksina, mosaiikkeina ym. Voikin jopa väittää, että näiden elokuvateattereiden sisustukset sijoittuivat arkkitehtuurin ja lavastustaiteen välimaastoon.¹²⁶ Tässä mielessä *Tuulensuun* elokuvateatteri edustaa varsin tyypillistä aikakauden "bio-tyyliä".

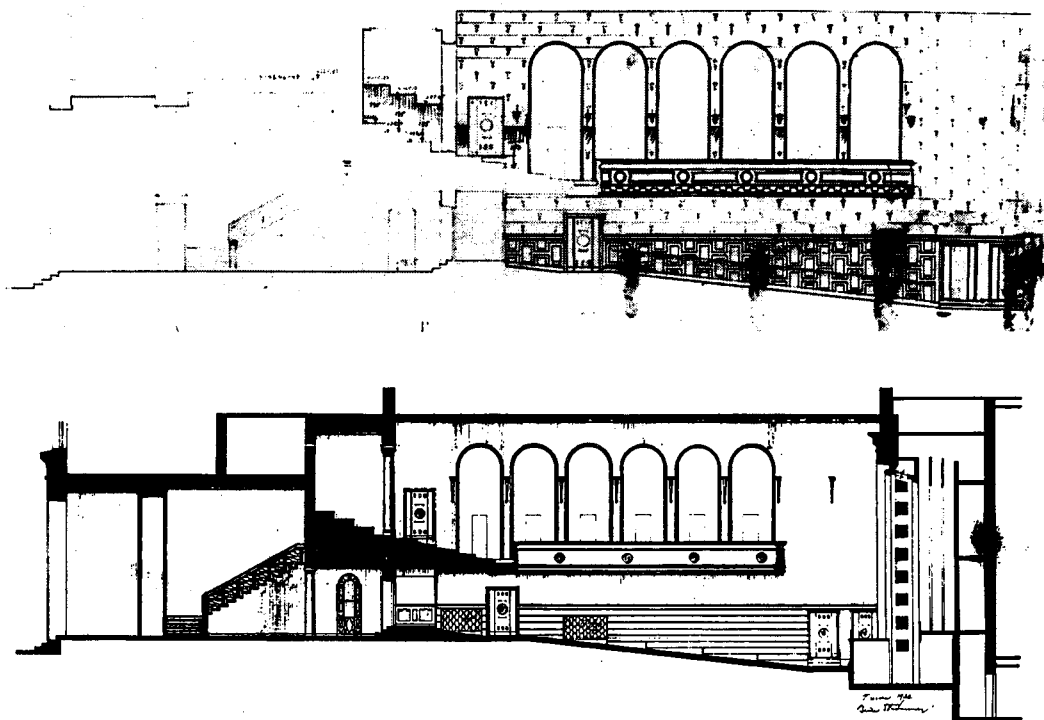
Tuulensuun elokuvateatterissa sekä siihen liittyvissä muissa tiloissa koristeita oli kaikissa pinnoissa: lattiassa, seinissä sekä katossa. Koristeet olivat osin reliefimäisiä. Myös kaikki pienemmät yksityiskohdat kuten ovet, aukot, kaiteet, ilmastointilaitteet, valaisimet ym. oli tehty arkkitehdin laatimien erikoispiirustusten mukaan. Käytetyt sisustusmateriaalit eivät olleet sinänsä arvokkaita, vaan Strömmer pyrki omien sanojensa mukaan luomaan suunnittelun avulla *halvalla tavalla hienoa*¹²⁷. Elokuvasalin valkokangasta reunustivat lisäksi kuvanveistäjä V. Rich Rautalinin suunnittelemat ja toteuttamat reliefit.¹²⁸ Tuulensuun talosta ja elokuvateatterista muodostui harvina-

¹²⁶Schalin 1996, 61-62.

¹²⁷Strömmer 1929b, 148.

¹²⁸Strömmer 1929b, 148-150.

nen, yhtenäinen kokonaisuus, jossa arkkitehti oli saanut suunnitella sekä tilalliset ratkaisut että sisustuksen yksityiskohdat.

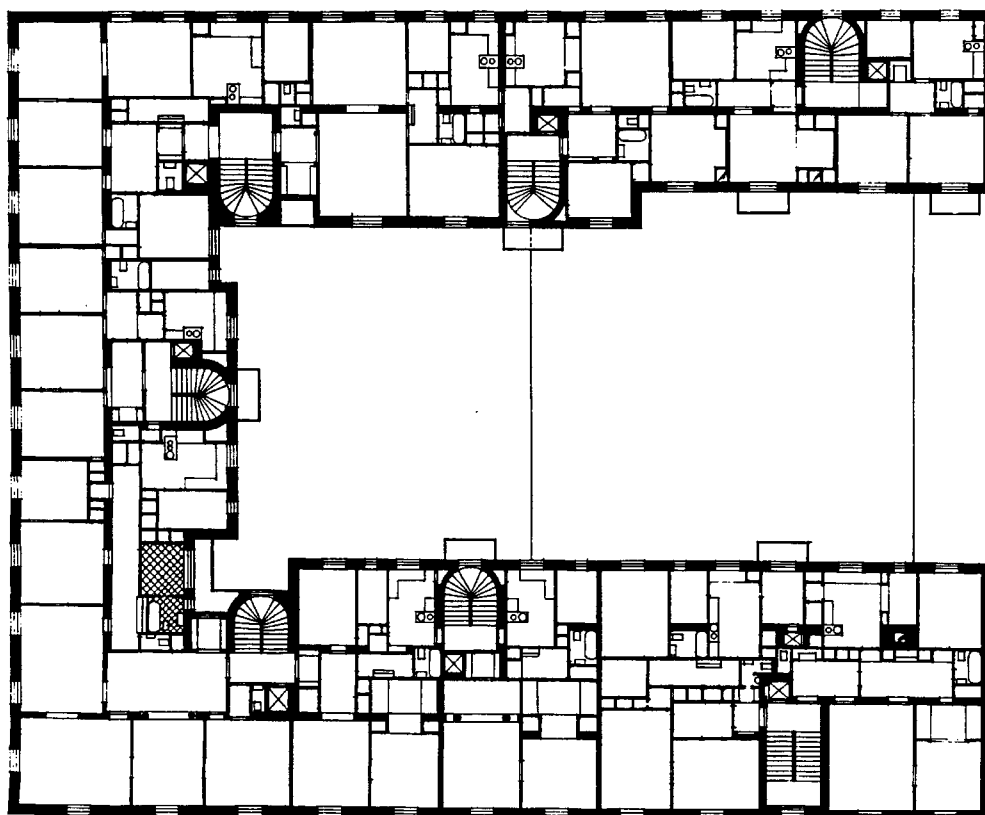
37) Bertel Strömmer. Leikkauspiirros Tuulensuun talon elokuvateatterin sisätiloista. 38) Bertel Strömmer. Leikkauspiirros Tuulensuun talon elokuvateatterin sisätiloista, 1928.

Tuulensuun kaltaista ulkoapäin hillittyä, mutta sisältä rikasta korulipasmaista suunnitteluperiaatetta Strömmer oli kokeillut aikaisemmin *Eduskuntalo*-kilpailussa (1923-24) ja käytäntöön toteutettuna *as oy Törmän* talossa, jota hän suunnitteli vuotta ennen (1926-1927) *Tuulensuuta*, *Pyynikin* pappilassa (1928) sekä Tampereen työväentalon laajennuksessa (1929).¹²⁹

Asuinkerroksissa oli pääasiassa suuria huoneistoja. Huviloiden pohjakaavojen tapaan myös kerrostalohuoneistot oli jaettu erilaisiksi tilavyöhykkeiksi. Palvelusväen ja isäntäperheen tilat oli sijoitettu omiksi kokonaisuuksiksi. Toisaalta asunnosta erotettiin myös julkiset ja yksityiset tilat. Pohjaratkaisussa tärkeimmät tilat kuten olo-, ruokailu- ja isännänhuoneet sijoitettiin rakennuksen arvokkaimmalle eli kadun puoleiselle osalle. Tilat avautuivat toisiinsa muodostaen tilasarjoja. Niiden arkkitehtuuriratkaisuissa ja sisustuksessa tähdättiin edustavuuteen ja näyttävyyteen. Pihanpuoleiselle seinustalle sijoitettiin puolestaan toisarvoisempia tiloja kuten keittiöt ja palvelijahuoneet, toisinaan myös makuuhuoneita. Palvelijoiden tiloihin oli yleensä järjestetty myös oma sisäänkäyntinsä. Koska *Tuulensuussakin* oli syvä runko, muo-

¹²⁹Strömmer 1929c, 152.

dostui asuntojen keskelle pimeitä tiloja, joihin sijoitettiin yleensä sisääntulohalli sekä aputiloja kuten kylpy- ja tarjoiluhuoneita. Asuntojen pohjaratkaisut olivat usein sokkeloisia ja niihin liittyi paljon käytäviä ja hukkatiloja.

39) Bertel Strömmer. Tuulensuon talon asuinkerroksen pohjakaava, 1928.

Asuntoarkkitehtuuri, erityisesti keskiluokkaisten kerrostaloasuntojen, oli vielä 1920-luvulla varsin epärationaalista. Asuntojen pohjakaavojen perusratkaisut nojasivat jo 1870-luvun lopulla Suomessa muodostuneeseen perinteeseen, jossa eri tilat oli hierarkisoitu ja tämä määräsi myös niiden sijoittumisen pohjakaavassa.¹³⁰ Asuntosuunnittelussa ei pyritty tehokkuuteen vaan tärkeintä oli luoda näyttäviä asuntoja. Tähän perinteeseen nojasi myös Bertel Strömmer. Hän käytti samaa perusratkaisua muisakin ajan kerrostalosuunnitelmissaan. Vaikka funktionalismin myötä Strömmerin arkkitehtuurista hioutui pois seuraavalla vuosikymmenellä monia piirteitä, hänen asuntosuunnitelmissaan oli vielä 1920-luvun tapaisia huoneistoratkaisuja. Tällöin oli yleensä kyseessä suuri edustushuoneisto esimerkiksi pankinjohtajan virka-asunto. Vieläpä niinkin myöhään kuin 1940-luvulla Strömmerin yksityistalojen suunnitelmissa oli mukana kolmen tilan, ruoka-, olo- ja herrainhuoneen, muodostamia kokonai-

¹³⁰Saarikangas 1992, 202-203.

suuksia. Ilmeisesti funktionalismin niukka asiallisuus ei tilaajan ja arkkitehdin mielestä soveltunut edustavan yksityisasunnon arkkitehtuuriratkaisuksi, joten tällöin pitäydettiin perinteisempiin muotoihin.

Tampereella *Tuulensuu* edusti uutta asumisihannetta, jonka varakkaampi keskiluokka omaksui 1920-luvulla. Ihanteellisena asumismuotona alettiin pitää suurehkoa huoneistoa keskustan kivisessä kerrostalossa. Nämä uudet suuret kerrostalot erottuivat kaupunkikuvassa selvästi vanhasta rakennuskannasta, sillä olihan Tampere vielä 1920-luvulla pääsääntöisesti matalasti rakennettu puukaupunki, sydänkeskustaa lukuunottamatta. Työväestä asui edelleen puurakennuksissa. 1920-luvulla rakennuksen materiaalista, kerrosluvusta, koristeista ja talon koosta alkoi muodostua statussymboli.¹³¹ *Tuulensuun* suurimittakaavainen ja hienostunut arkkitehtuuri epäilemättä täytti varakkaan väestöosan tasokkaalle asumiselle asettamat vaatimukset. Staattinen ja massiivinen ulkomuoto erottui kaupunkikuvassa ja korosti asukkaiden yhteiskunnallista asemaa.

Tuulensuun talo oli tyypillinen 1920-luvun loppupuolella sijoitusmielessä rakennettu asuinkerrostalo. *Tuulensuun* kilpailuohjelma kertoo selkeästi, että rakennushankkeen tarkoituksena oli taloudellisen hyödyn maksimoiminen. Kirjeessä toistuvat sanat taloudellisuus, tuottoisuus, kannattavuus, kysyntä jne.¹³² Kerrostalorakentamisen kannattavuuden lisääntymisen taustalla oli useita erilaisia tekijöitä, jotka heijastuivat asuinrakentamisen lisääntymisenä koko maassa, Tampereellakin. Asuntojen vuokrataso oli kohonnut vuokrasäännöstelyn purkamisesta vuodesta 1922 lähtien. Koska korkotaso samaan aikaan aleni, tuli asuntokiinteistöistä tuottavia sijoituskohteita ja samalla myös keinottelun välineitä. Toiseksi rakentamista kiihdyttivät psykologiset tekijät. Odotettiin, että asuntojen hinnat nousisivat lisää ja sijoituksille saataisiin yhä parempi tuotto. Taustalla oli myös yleinen elinkeinoelämän nousukausi: edulliset puutavarasuhdanteet, kasvava pääoman muodostuminen ja parantuneet rahoitusolot paransivat rakentamisen edellytyksiä.¹³³

Käytännön tasolla rakennuttajien voitonmaksimointi tarkoitti kasvavaa kerroskorkeutta ja yhä suurempia rakennushankkeita. Ei ole sattuma, että *Tuulensuun talo* muistuttaa Helsingin Etu-Töölön asuinrakennuksia, jotka myös rakennettiin 1920-luvun loppupuolen nousukaudella tavoitteena mahdollisimman suuri taloudellinen hyöty. Klassistinen ulkoarkkitehtuuri antoi rakennuksille arvokkuuden leiman, mitta-kaavaltaan rakennukset olivat suuria.

¹³¹Jutikkala 1979, 375.

¹³²SRM. Bertel Strömmerin arkisto. Tampereen Osake-Pankin kirje Bertel Strömmerille 5.5.1927.

¹³³Juntto 1990, 148.

Tuulensuun lisäksi Strömmer suunnitteli 1920-luvun lopulla myös muita asuiraikennuskohteita, joista suurin on Pirkankatu I kerrostalohanke. Se oli kuitenkin *Tuulensuuta* vaatimattomampi rakennushanke: huoneistot olivat pienempiä, eikä viimeistelyssä menty samaan yksityiskohtaiseen käsittelyyn. Sitä vastoin Strömmer suunnitteli kaksi hyvin yleellistä yksityistaloa 1920-luvun loppupuolella. Molemmat rakennettiin Tampereen ulkopuolelle: Ikaalisiin apteekkarin uusi talo (1929) sekä Ylöjärvelle Ylisen kartanon päärakennus (1928-1929).

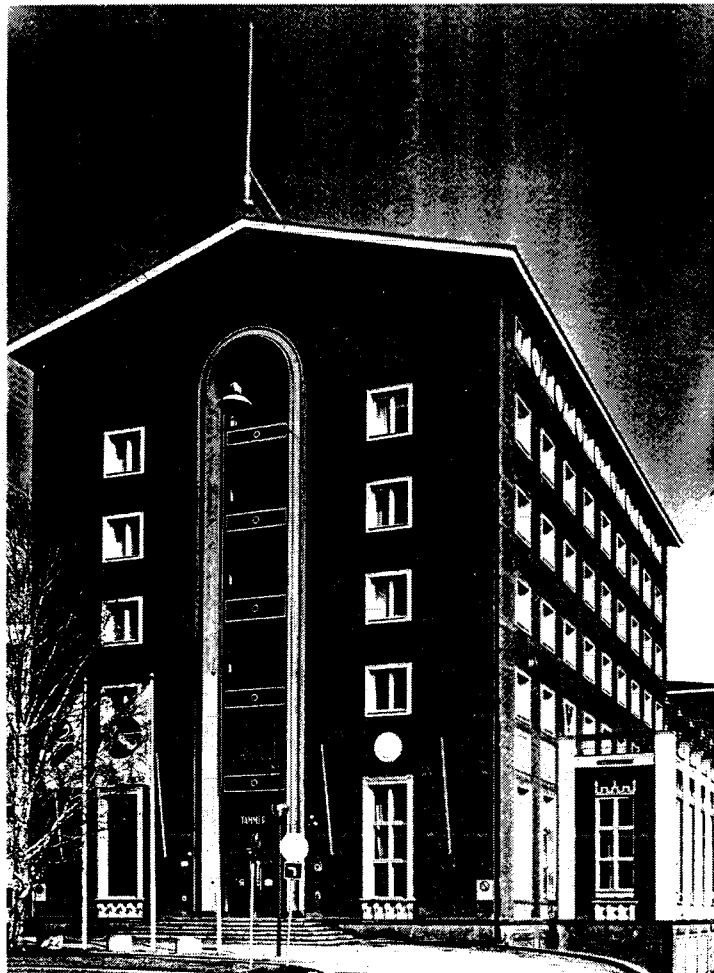
Toinen 1920-luvun lopun nousukauden näyttävä ja suurisuuntainen rakennushanke oli *O.Y Tammer A.B:n (Grand Hotel Tammer)* rakennus. Suunnittelutyö käynnistettiin vuonna 1927 ja itse rakennus valmistui kaksi vuotta myöhemmin laman keskelle. Rakennushankkeen taustalla oli *Tampereen Teknillinen seura -Tekniska Klubben i Tammerfors*, joka oli suunnitellut seuran oman kokousrakennuksen hankkimista jo vuodesta 1901 saakka.¹³⁴ Rakennushanke sai vauhtia, kun Tampereen kaupunki lahjoitti seuralle tontin hyvältä liikepaikalta Tammerkosen partaalta. Vuonna 1927 julistettiin suunnittelukilpailu klubin omille arkkitehdeille. Käytännössä kilpailu käytiin Bertel Strömmerin ja Birger Federleyn välillä. Federley kuitenkin sairastui kesken suunnittelutyön ja joutui matkustamaan ulkomaille hoitoon. Suunnittelukilpailuun jäi vain yksi osanottaja, Bertel Strömmer.¹³⁵

Kilpailuohjelmassa oli pyydetty luonnoksia rakennusta varten, jossa oli seuran kokoustilojen lisäksi 10-20 huoneen kokoinen hotelliosasto sekä ravintola. Strömmer visioi kuitenkin vielä suurisuuntaisempaa rakennushanketta. Hän esitteli seuralle vuoden 1927 lopulla luonnoksia 5-kerroksista hotellia varten, jossa oli yli 40 matkustajahuonetta. Seuran rakennushanketta varten keräämät varat olivat vain 300 000 markkaa, kun Strömmerin kaavaileman rakennuksen kustannusarvio oli peräti yli 5 miljoonaa markkaa. Osa seuran jäsenistä vastusti tätä mittavaa ja uhkarohkeaa rakennushanketta.¹³⁶

¹³⁴Seppälä 1979, 8.

¹³⁵Seppälä 1979, 13-14.

¹³⁶Seppälä 1979, 15-16.

40) Bertel Strömmer ja Georg Henriksson. Hotelli Tammer. 1927-1928.

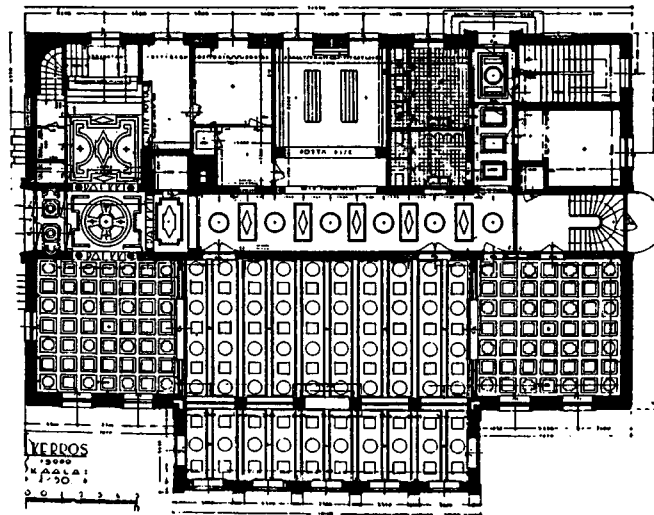
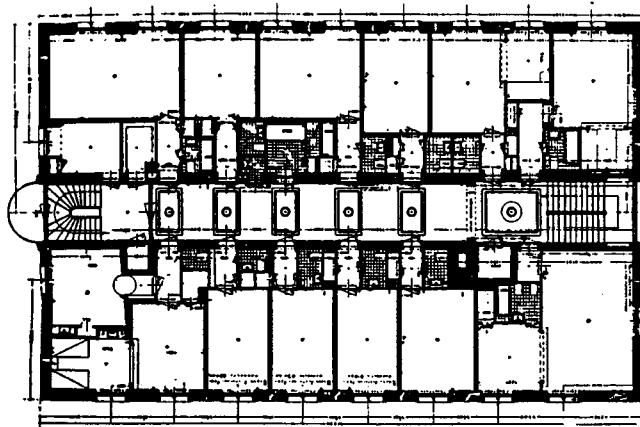
Seura päätti perustaa yhtiön, joka ryhtyisi toteuttamaan suunnitelmaa. Teknillinen seura itse merkitsi ensimmäiset osakkeet. Bertel Strömmer ryhtyi laatimaan työpiirustuksia yhdessä Georg Henriksonin kanssa. Rakennustyöt käynnistettiin vuonna 1928 ja rakennus valmistui kesällä 1929.¹³⁷

Rakennuksesta tuli lopulta kuusikerroksinen. Ensimmäinen kerros oli kahden kerroksen korkuinen ja siellä sijaitsi kolme peräkkäistä toisiinsa yhteydessä olevaa ravintolasalia. Kellarikerroksessa oli ravintolan keittiö sekä erilaiset tekniset tilat. *Tampereen Teknillisen Seuran* tilat oli sijoitettu toiseen kerrokseen ja niihin oli järjestetty oma sisäänkäyntiporras. Rakennuksen neljässä ylimmässä kerroksessa oli yhteensä 56 hotellihuonetta.¹³⁸ Ulkoarkkitehtuuriltaan se oli Strömmerin 1920-luvun muun tuotannon tapaan massoitteeltaan yksinkertainen ja kiinteä sekä ulkoasultaan tiukkarajainen ja selkeä. Sitä vastoin pienemmissä yksityiskohdissa tuli mukaan käsi-

¹³⁷Seppälä 1979, 17-18.

¹³⁸Strömmer 1929a, 140-141.

työmäistä viimeistelyä, herkkää yksityiskohtien käyttöä, mikä antoi rakennukselle viimeistellyn, loppuun saakka harkitun leiman.

41) Bertel Strömmer ja Georg Henriksson. Hotelli Tammerin hotelli- ja juhlahuonekerrosten pohjakaavat, 1927-1928.

Arkkitehtuuriltaan *Tammer* oli läheistä sukua *Tuulensuun* talon kanssa. Kun Strömmeriltä itseltään tiedusteltiin, mitä tyyliä Teknillisen seuran talo edusti, Strömmer iski silmää ja sanoi "Ei se edusta mitään, se on puhdasta strömmerismää"¹³⁹ Ulkoarkkitehtuuriltaan rakennus oli niukka ja pelkistetty. Se oli yksinkertainen, loivan harjakattoinen ja laatikkomainen. Ainoana ulokkeena oli ravintolasalin koristeellisempi, lasinen paviljonki. Päätyjulkisivuja hallitsivat suuret ikkunat, jotka toivat valoa hotellin keskuskäytävälle. Ensimmäinen kahden kerroksen korkuinen juhla-kerros erottui julkisivussa koristeellisten, pieniruutuisten ja korkeampien ikkunoiden avulla. Hotellihuoneiden ikkunat oli sijoitettu julkisivuun tasavälein. Ikkunat koostuivat kahdesta ikkunarudusta ja ne olivat klassismin muotokielestä poiketen vailla väli-

¹³⁹Seppälä 1979, 27.

puitteita. Julkisivujen koristeina oli käytetty myös yksinkertaisia medaljonkeja, jotka vuorottelivat ylimmässä kerroksessa vuoroin ikkunoiden kanssa.

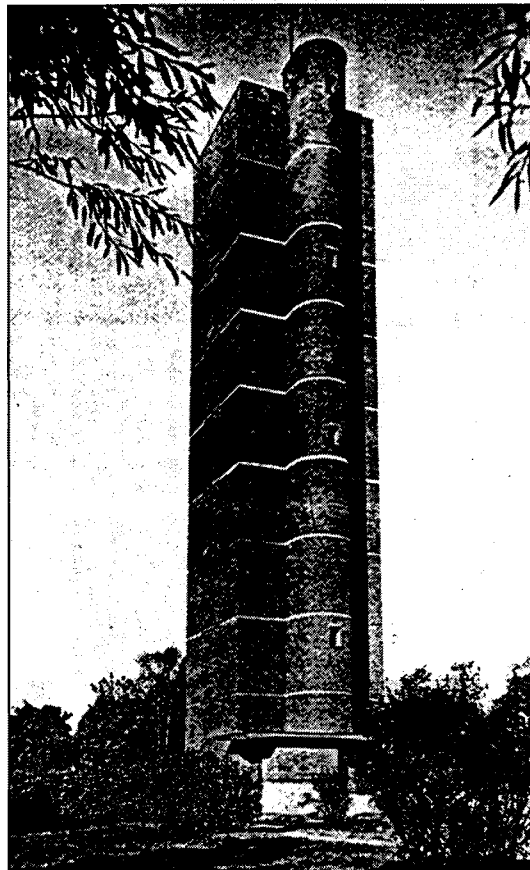
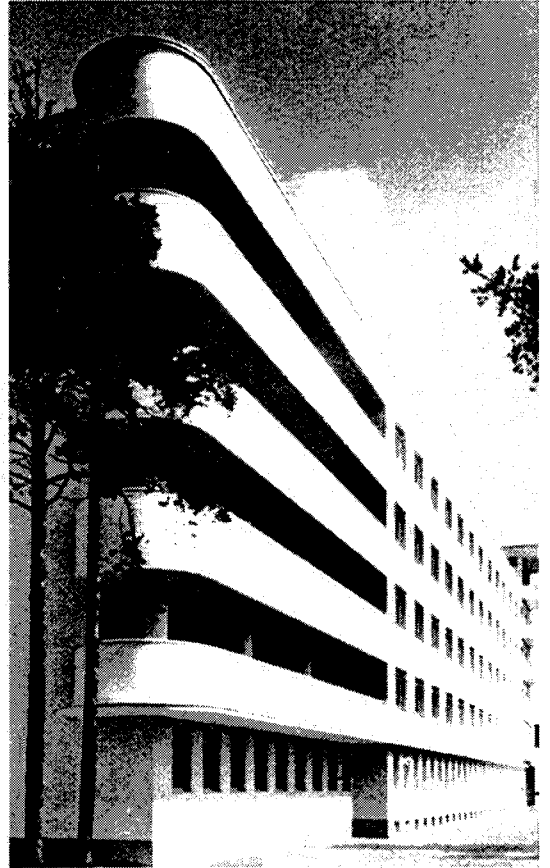
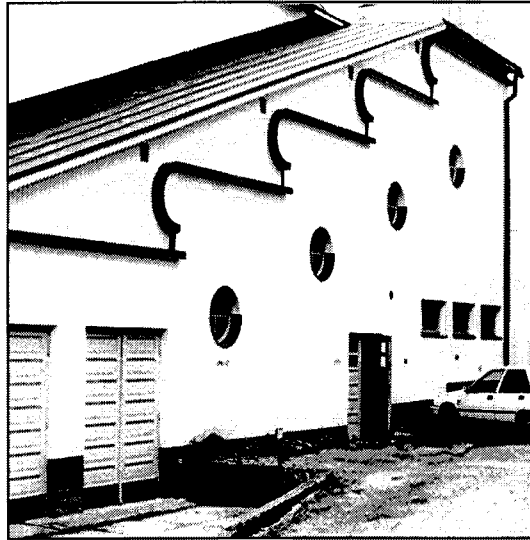
Sisustus oli toteutettu *Tuulensuun* tapaan hyvin koristeellisesti. Olihan Strömmerin tavoitteena toteuttaa kansainvälisen vertailun kestävä, korkeatasoinen hotelli Tampereelle. Asiakaskunnan ajateltiin koostuvan ennenkaikkea Tampereella vierailevista teollisuusmiehistä. Jokainen yksityiskohta valmistettiin arkkitehdin piirustusten mukaan käsityönä. Varsinkin vuosikymmenen loppupuolelle Strömmer sovelsi varsin vapaasti klassistisia aiheita kuten porrasnauhaa ja kaariaihetta yhdistävää ornamentteja, medaljonkeja, sekä klassisia perusmuotoja: ympyrää, neliötä ja suorakaidetta. Koristeina hän käytti myös pylväitä, balustereita, kasetointia ja rosetteja. Strömmerille tyypillinen koristeaihe oli myös lilja. Se esiintyi useissa Strömmerin suunnittelemissa rakennuksissa kuten juuri *Tuulensuussa* ja *Grand Hotel Tammerissa*. Näitä runsaita ja näyttäviä yksityiskohtia muutettiin ja hiottiin useaan otteeseen *Hotelli Tammerin* rakennustyön aikana. Tämä tarkka viimeistely näkyi myös rakennustöiden loppulaskussa. Kustannusarvio ylitettiin huomattavasti ja rakennustöiden loppusummaksi tuli peräti 7 682 760 markkaa.¹⁴⁰ Vertailukohdaksi mainittakoon, että vuonna 1929 Tampereen kaupungin kaikkiin uusiin rakennustöihin varattu (kunnostustyöt ja uudisrakennukset yhteensä) rahasumma oli vain noin 2 miljoonaan markkaa.¹⁴¹

Tämä numerovertilu osoittaa, miten selkeä laadullinen ja määrällinen ero vallitsi yksityisen ja kunnallisen rakennustoiminnan välillä 1920-luvun loppupuolen Suomessa. Nousukausi ei näkynyt kaupungin rakennushankkeitten lisääntymisenä tai projektien koon suurenemisena. Yksityisen sektorin rakentaminen sen sijaan tarjosi arkkitehdille ammatillisessa mielessä kiinnostavia ja suurisuuntaisia hankkeita, kun kaupunginarkkitehdin rakennussuunnitteluvollisuudet samaan aikaan koostuivat lähinnä pienistä kunnostus- ja muutossuunnitelmista. Kaupungin projekteissa arkkitehti saattoi soveltaa koulutuksensa taiteellista puolta vain hyvin suppeasti, kun taas yksityinen sektori erityisesti kaipasi rakennushankkeilleen arvokkaita ja näyttäviä ratkaisuja. Ilman 1920-luvun yksityistoimiston suuria hankkeita Strömmerkään ei olisi voinut kehittää taitojaan suunnittelijana. Tästä ammattitaidosta oli seuraavalla vuosikymmenellä hyötyä myös virkatyössä, kun Tampereen kaupunki ryhtyi rakentamaan suuria kunnallisia laitoksia. Kaupunginarkkitehdilla oli riittävästi kokemusta suurten ja viimeisteltyjen rakennushankkeitten läpiviemisestä.

¹⁴⁰Seppälä 1979, 18-21.

¹⁴¹Kertomus Tampereen kaupungin yleisten töiden lautakunnan toiminnasta vuonna 1929, 43.

5. PÖRSSIROMAHDUKSESTA TALVISOTAAN: KUN- NALLISIA LAITOKSIA JA LIIKETALOJA

42) Bertel Strömmer. Jämsen talon pihan puolen julkisivua, 1939. 43) Bertel Strömmer. Porin vesitorni, 1934-1936. 44) Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Kaupungin keuhkoparantola, 1936-1939. 45) Bertel Strömmer. Vapaudenkadun Shell, 1937.

ARKKITEHTIOSASTON TYÖNKUVA SELKEYTYY

Tampereen kaupungin hallinto-organisaation järjestettiin uudelleen vuonna 1929 uuden kunnallislain (1927) pohjalta. Muutoksen jälkeen arkkitehtiosasto muodosti yhdessä insinööri-, asemakaava- ja maatalousosaston kanssa rakennuskonttorin. Entinen rahatoimikamari lakkautettiin ja sen tilalle muodostettiin kaupunginhallitus. Rakennusasioita johti ja valvoi kaupunginhallituksen alaisuudessa yleisten töiden lautakunta.¹⁴² Rakennuskonttorin virkamiesten esimiehenä toimi kaupungininsinööri, arkkitehtiosaston johtajana kaupunginarkkitehti.

Kaupunginarkkitehdin tehtäväkuvaan tuli samassa yhteydessä (vuonna 1929) merkittävä muutos, kun virasta erotettiin asemakaavoitukseen liittyvät tehtävät kaupungin asemakaava-arkkitehdille. Tampereen asemakaava-arkkitehdin virka perustettiin muihin Suomen suuriin kaupunkeihin verrattuna varsin myöhään. Ensimmäinen kunnallinen asemakaava-arkkitehti oli aloittanut työnsä Helsingissä vuonna 1908. Pääkaupungin esimerkkiä seurasi ensiksi Viipuri vuonna 1918 ja Turku vuonna 1919.¹⁴³ Tampere oli siis noin kymmenen vuotta muita maamme suuria kaupunkeja jäljessä asemakaava-arkkitehtikysymyksessä.

Tampereen uuteen virkaan valittiin arkkitehti Elis Kaalamo, joka oli perehtynyt asemakaavoitukseen työskennellessään Helsingin kaupungin asemakaava-arkkitehdin Birger Brunilan yksityistoimistossa sekä Helsingin kaupungin asemakaavaosaston ylimääräisenä arkkitehtina ennen Tampereelle siirtymistään.¹⁴⁴ Kaalamo oli ainoa asemakaava-arkkitehdin virkaa hakenut, joten hän saattoi sanella omat palkkaehtonsa kuten Strömmer kymmenen vuotta aikaisemmin.¹⁴⁵

Asemakaavoitukselle perustettiin rakennuskonttoriin oma osastonsa, jonka johtajana toimi uusi asemakaava-arkkitehti. Elis Kaalamon lisäksi osaston henkilökuntaan kuuluivat kaupungin geodeetti, mittaustyönjohtaja ja piirtäjät.¹⁴⁶ Asemakaava-arkkitehdin toimialaa varten perustettiin myös asemakaavalautakunta, joka tuli jatkamaan aiemman epävirallisen asemakaavatoimikunnan tehtäviä. Kaupunginarkkitehdin tehtävät sekä asemakaavoituskysymykset irroitettiin siis kokonaan toisistaan Tampereella vasta 1930-luvun taitteessa. Tämän jälkeen kaavoitusasiat eivät enää kuuluneet kaupunginarkkitehdin virkavelvollisuuksiin, mutteivät myöskään hänen vallankäyttönsä piiriin.

¹⁴²Tampereen kaupungin rakennustoimiston johtosääntö 1930, 3.

¹⁴³Sundman 1986, 42; Meurman 1976, 16.

¹⁴⁴Rihlana 1968, 24;

¹⁴⁵Jutikkala 1979, 520.

¹⁴⁶Tampereen kaupungin rakennuskonttorin johtosääntö 1930, 4.

Asemakaava-arkkitehdin virka kaupungin hallinnossa kävi välttämättömäksi Tampereen kaltaisessa kehittyvässä teollisuustaaajamassa, jossa tarvittiin laaja-alaista ja kokonaisvaltaista kaupunkisuunnittelua. Asemakaava-arkkitehdin viran teki ajankohtaiseksi asemakaavalain voimaantulo vuonna 1931. Toiseksi Tampereella odotettiin - tai paremminkin pelättiin - 1920-luvun loppupuolella Pispalan alueen liittämistä Tampereen kaupunkiin, joka toteutui vasta lähes kymmenen vuotta myöhemmin, valtioneuvoston pakkoliitospäätöksellä vuonna 1937. Vapaasti ja vailla kokonaisuunnittelua rakentuneen Pispalan liittäminen kaupunkiin olisi lisännyt huomattavasti asemakaavoitustyötä kaupungissa.¹⁴⁷ Lisäksi asemakaavalain voimaantulo siirsi asemakaavoitusvastuuta valtion hallinnolta kunnille, joten kunnallisella sektorilla oli paineita lisätä henkilökunnan määrää. Esimakua tulevan asemakaavalain sisällöstä oli saatu vuonna 1924, kun siitä annettiin ensimmäinen lakiesitys.

Asemakaavalakia oli valmisteltu Suomen itsenäistymisestä saakka, mutta lain lopullinen hyväksyminen viivästyi aina vuoteen 1931 saakka. Lakia täydennettiin lisäksi seuraavana vuonna voimaanastuneella yksityiskohtaisemmalla rakennussäännöllä, jonka sisällöstä Bertel Strömmerillä oli ollut lain valmisteluvaiheessa yhtenä asiantuntijana mahdollisuus antaa oma lausuntonsa.¹⁴⁸ Uusi asemakaavalaki yhdessä rakennussäännön kanssa siirsi lopullisesti kaavoituksen vastuun valtiolta kunnille. Uusi laki antoi kunnille yhä enemmän valtuuksia valvoa alueella tapahtuvaa rakennustoimintaa; kunnat saivat kaavoitusmonopolin, sillä asemakaavalaki säädettiin koskemaan kunnan omien maiden lisäksi myös yksityisten ja valtion maita.¹⁴⁹

Asemakaavalaki ja rakennussääntö oli tarkoitettu koskemaan kaikkia Suomen kaupunkeja ja oli siten varsin yleisluontoinen. Olikin välttämätöntä, että kaupungeissa tämän lisäksi täsmennettiin säädöksiä paikallisilla rakennussäännöillä. Lain voimaantulon jälkeen oli kaupunkien ryhdyttävä uudistamaan säännöksensä uuden lain hengessä. Tampereella perustettiin rakennusjärjestystoimikunta, joka otti tämän asian hoitaakseen. Toimikunnan jäsenenä oli luonnollisesti kaupungin hallinnossa toimivat arkkitehdit: kaupunginarkkitehti ja asemakaava-arkkitehti.¹⁵⁰ Uuden rakennusjärjestyksen valmistelutyö kesti vuoteen 1943 saakka. Tuolloin valmistui Tampereen uusi rakennusjärjestys, jonka esikuvina oli käytetty mm. Helsingin vastaavaa sekä lainvalmistelukunnan vuonna 1936 julkaisemaa rakennusjärjestyksen mallia. Uudella rakennusjärjestyksellä rajoitettiin voimakkaasti kaupunkialueen eri osien rakennusoikeutta sekä tuotiin esiin kaupunginosien erilaisia funktioita. Esikaupunkialueet olivat

¹⁴⁷Jutikkala 1979, 515, 542-547.

¹⁴⁸Kertomus Tampereen kaupungin yleisten töiden lautakunnan toiminnasta vuonna 1932, 32.

¹⁴⁹Salokorpi 1984, 294-295.

¹⁵⁰Kertomus Tampereen kaupungin yleisten töiden lautakunnan toiminnasta vuonna 1932, 32-33.

väljästi rakennettuja, mutta keskusta-alueella sallittiin tehokkaampi rakentaminen.¹⁵¹ Rakennusjärjestyksellä luotiin siis uudet yleissäännöt, mutta samalla myös esteettiset päälinjat Tampereen kaupunkikuvan kehittymiselle. Kaupunginarkkitehti oli, asema-kaavoituksen jo siirryttyä toiselle virkamiehelle, välillisesti vaikuttamassa Tampereen rakennusjärjestyksen kautta kaavoituksen ja koko kaupunkikuvan kehitykseen.

Lautakunta- ja komiteatyö olivat vaikutuskanavia, joiden kautta kaupungin hallinnossa toimivat virka-arkkitehdit saattoivat vaikuttaa omaa suunnittelutyötään laajempiin kysymyksiin. Tällöin he käyttivät valtaa anonyymisti hallinnon sisältä rakentamisen teknisissä ja taiteellisissa peruskysymyksissä suhteessa kuntalaisiin, rakentajiin. Kaupungin hallinnossa työskentelevät virka-arkkitehdit olivat eräänlaisia paikallisia rakentamisen portinvartijoita, joilla oli mahdollisuus välillisesti vaikuttaa kaupunkikuvan kehittymiseen. He edustivat kaupungin hallinnossa professionsa, arkkitehtien, sekä valtaeliitin näkemystä hyvästä rakentamisesta sekä ylipäänsä hyvästä mausta rakentamisen alaan kuuluvissa kysymyksissä. Samalla arkkitehdit onnistuivat sulkemaan rakentamista koskevista kysymyksistä muut ammattiryhmät.

Tampereen kaupungin hallinnon uudistuksen ja asemakaava-arkkitehdin viran perustamisen jälkeen rakennuskonttorin työnjaosta annettiin uusi ohjesääntö vuoden 1930 elokuussa. Arkkitehtiosaston tehtäviksi jäi uuden työnjaon mukaan uudisrakennusten suunnittelu, kaupungin omistamien kiinteistöjen kunnossapito sekä niiden korjausten ja laajennusten suunnittelu. Arkkitehtiosaston huolehti myös näiden suunnitelmien käytäntöön toteutuksesta.¹⁵² Asemakaavaosaston tehtävänä oli puolestaan

*Seurata kaupungin alueellista kehitystä, ajoissa valmistella ja käsitellä kaupunkialueen laajentamista, maa-alueiden ostoa ja sopivien alueiden rakennettavaksi luovuttamista koskevat kysymykset...*¹⁵³

Asemakaavaosaston tehtävänä oli lisäksi laatia käytännön asemakaavasunnitelmat kaupunkialueen laajentamiseksi, muuttamiseksi ja täydentämiseksi sekä huolehtia myös näiden töiden käytäntöön toteuttamisesta.¹⁵⁴

Kaupunginarkkitehdin velvollisuudet pysyivät asemakaavoitusta lukuunottamatta lähes samanlaisina. Kaupunginarkkitehdin lisäksi arkkitehtiosastolla oli vakinaisina apulaiskaupunginarkkitehdin, rakennusmestarin, piirtäjän ja lämpötekniikon virka. Vakinaista henkilökuntaa oli siten vuonna 1930 viisi henkeä, joista arkkitehdin tutkinnon suorittaneita kaksi: kaupunginarkkitehti sekä apulaiskaupunginarkkitehti. Muihin

¹⁵¹Kertomus Tampereen kaupungin yleisten töiden lautakunnan toiminnasta vuonna 1941, 72-73; Jutikkala 1979, 378.

¹⁵²TKA. Tampereen kaupungin rakennustoimiston johtosääntö 1930, 14.

¹⁵³TKA. Tampereen kaupungin rakennustoimiston johtosääntö 1930, 20.

¹⁵⁴TKA. Tampereen kaupungin rakennustoimiston johtosääntö 1930, 20.

virkoihin oli pätevytenä opistotason teknillinen tutkinto.¹⁵⁵ Arkkitehtiosaston vakinaisen henkilökunnan määrä pysyi koko 1930-luvun ajan pienenä, vain vuonna 1932 perustettiin toinen rakennusmestarin vakanssi. Vakinaisten työntekijöiden lisäksi 1930-luvulla arkkitehtiosastolla työskenteli useita ylimääräisiä toimistoarkkitehteja suurten rakennusprojektien yhteydessä. Epäviralliset työsuhteet saattoivat olla pitkiäkin, sillä esim. vuonna 1936 Tampereen kaupunginhallitus päätti, että rakennustoimiston arkkitehtiosaston toisen tilapäisen arkkitehti-piirtäjän tointa saattoi hoitattaa *jatkovasti tilapäisenä*.¹⁵⁶ Vuonna 1941 jatkosodan alettua kaupunginarkkitehti mainitsi kertomuksessaan, että sotapalvelukseen astui arkkitehtiosaston kahdeksan vakinaista toimen- tai viranhaltijaa ja heidän lisäksi vielä 43 vakinaista tai tilapäistä virkailijaa tai työläistä.¹⁵⁷ Hän ilmeisesti tarkoitti vakinaisilla myös aiemmin mainitsemiani *jatkovasti tilapäisiä*, sillä kunnalliskalenterissa osaston miehitys pysyi edelleen samana. Luvut kertovat kuitenkin hyvin osaston työntekijöiden todellisen määrän. Huomattava osa luvusta oli kuitenkin osaston alaisuudessa työskennelleitä rakennusmiehiä.

Kokonaisuudessaan Tampereen kaupungin arkkitehtiosastolla työskenteli 1930-luvulla huomattavasti suurempi suunnittelijajoukko kuin edellisellä vuosikymmenellä, jolloin kaupunginarkkitehti ja apulaiskaupunginarkkitehti olivat kahdestaan vastanneet kaupungin rakennusten suunnittelusta. Lisääntyneitä työtaakkaa lähdettiin purkamaan 1930-luvulla lähinnä tilapäisen suunnitteluhenkilökunnan avulla. Kaupunginarkkitehdin työssä korostui tämän jälkeen voimakkaammin osaston johtajan rooli. Hänen ohjauksessaan toimi saman ammatillisen koulutuksen saanut suunnittelijajoukko, joka jakoi suunnitteluvastuun kaupungin rakennuksista.

1930-luvun alkupuolella perustettiin rakennusosastolle kiinteistöjen hoitoon keskitynyt kiinteistökonttori. Aiemminhan kaupunginarkkitehdin tehtäviin oli kuulunut myös joitakin kiinteistöjen hoitoon liittyneitä velvollisuuksia. Kiinteistökonttori aloitti itsenäisen toimintansa vuoden 1933 alusta.¹⁵⁸ Näin kaupunginarkkitehti vapautui aikaavievästä kiinteistöhallinnosta ja saattoi paremmin keskittää tarmonsaa omaan ammattialaansa.

Vuosikymmenen loppupuolella vuonna 1938 erotettiin kaupunginarkkitehdin virkatehtävistä vielä rakennustarkastustehtävät. Kaupunginarkkitehti oli tehnyt jo vuonna 1928 ehdotuksen sekä maistraatille että rahatoimikamarille rakennustarkastajan viran perustamisesta. Asiasta oli tehty erilaisia selvityksiä ja pyydetty lausuntoja eri tahoilta

¹⁵⁵Tampereen kaupungin rakennustoimiston johtosääntö 1930, 15-19.

¹⁵⁶Kertomus Tampereen kaupunginhallituksen toiminnasta vuonna 1936, 97.

¹⁵⁷Kertomus Tampereen kaupungin yleisten töiden lautakunnan toiminnasta vuonna 1941, 72.

¹⁵⁸Kertomus Tampereen kaupungin yleisten töiden lautakunnan toiminnasta vuonna 1933, 70.

mm. Helsingin rakennustarkastajalta. Selvityksissä tuli esiin viran tarpeellisuus. Kun rakennustoiminta hiljeni 1920-luvun lopun laman seurauksena, väheni rakennustarkastuksenkin tarve. Viran perustamista ei enää muuttuneessa tilanteessa pidetty tarpeellisena.¹⁵⁹ Asia jäi hautumaan lähes vuosikymmeneksi, kunnes viimein vuonna 1938 rakennustarkastustehtävät siirrettiin rakennuskonttorista maistraatin alaisuuteen erilliselle rakennustarkastajalle. Tampereen ensimmäinen rakennustarkastaja oli arkkitehti Pauli Laaksonen.¹⁶⁰

Uusi asemakaavalaki yhdessä rakennussäännön (1932) ja Sisäasiainministeriön antaman rakennustarkastusta koskevan päätöksen (1932) kanssa lisäsi rakennustarkastukseen liittyviä tehtäviä kaupungeissa. Ennen näitä asetuksia julkisivujen tarkastus oli edelleen vuoden 1856 lain pohjalta kuulunut Yleisten rakennusten ylihallitukselle. Tarkastaminen oli tosin muuttunut 1900-luvun kuluessa lähinnä muodolliseksi rutiniiniksi. Kunnat olivatkin ryhtyneet tehostamaan oma-aloitteisesti rakennuspiirustusten esitarkastusta.¹⁶¹ Uusien lakien myötä vakiinnutettiin käytössä ollut toimintatapa ja kunnat saivat itse ratkaista julkisivuihin liittyvät kysymykset. Jälleen kerran vastuuta rakennusasioissa siirrettiin keskushallinnolta kuntatasolle.

Kaupunkirakentamisen säätelyn tehostamista varten rakennustarkastajan alaisuuteen perustettiin Tampereen kaupungin hallintoon vuonna 1939 julkisivulautakunta, jonka

*tehtävänä oli valvoa, että kaupungin alueelle rakennettavien rakennusten muoto ja väriytyt täyttävät kohtuulliset rakennustaiteelliset vaatimukset eivätkä vaikuta häiritsevästi ympäristöönsä.*¹⁶²

Tätä tehtävää varten lautakunta tarkasti alustavasti kaikkien kaupunkialueelle rakennettavien talojen julkisivut. Lautakunnalla oli myös oikeus tehdä aloitteita julkisivukaavioiden ja julkisivuihin vaikuttavien asemakaavamääräysten aikaansaamisesta. Se valvoi lisäksi, ettei julkisivuihin kiinnitetty rumentavia kylttejä tai valomainoksia.¹⁶³

Julkisivulautakunnan pysyviä jäseniä olivat kaupungin hallinnossa työskentelevät arkkitehdit: asemakaava-arkkitehti, kaupunginarkkitehti sekä kaupungin rakennustarkastaja. Heidän lisäksi lautakuntaan kuului vielä kaksi kaupunginvaltuuston valitsemaa jäsentä.¹⁶⁴ Lautakuntana se oli koostumukseltaan poikkeuksellinen, sillä poliittisilla luottamusmiehillä oli siinä vähemmistö. Rakentamisen valvonta miellettiin epäpoliittiseksi ja teknistä erikoisosaamista vaativaksi, jota kaupungin virkamiehet parhaiten

¹⁵⁹Kertomus Tampereen rahatoimikamarin toiminnasta vuonna 1928, 99-100.

¹⁶⁰Kertomus Tampereen kaupungin yleisten töiden lautakunnan toiminnasta vuonna 1938, 60.

¹⁶¹Nikula 1981, 158.

¹⁶²Tampereen kaupungin julkisivulautakunnan johtosääntö 1939.

¹⁶³Tampereen kaupungin julkisivulautakunnan johtosääntö 1939.

¹⁶⁴Tampereen kaupungin julkisivulautakunnan johtosääntö 1939.

pystyivät hoitamaan. Julkisivulautakunta oli väylä, jonka kautta kaupungin virka-arkkitehdit saattoivat vaikuttaa omaa suunnittelutyötään laajemmin kaupunkikuvan kehittymiseen.

Kun asemakaavoitukselle, kiinteistöjen hoidolle ja rakennustarkastukselle oli saatu kaupungin hallintoon omat virat, kaupunginarkkitehdin työkenttä selkeytyi huomattavasti ja hän saattoi keskittyä rakennussuunnitteluun. Työnkuvasta katosi epämääräiset, pienemmät velvollisuudet. Voidaankin sanoa, että 1930-luvun kuluessa kaupunginarkkitehdin työ muuttui Tampereella arkkitehtuurin sekatyöstä pääasiallisesti rakennussuunnitteluksi. Tässä Tampere seurasi maan muiden suurempien kaupunkien kehitystä. Helsingissä, Turussa ja Viipurissa perustettiin 1910-luvulta lähtien, hieman eriaikaisesti, asemakaava-arkkitehtien, rakennustarkastajien sekä apulaiskaupunginarkkitehtien ja -asemakaava-arkkitehtien virkoja. Lakien tuomat uudet velvoitteet ratkaistiin Tampereella perustamalla uusia, tiettyyn erityisalueeseen rajattuja virkoja. Muuten vakinaisen suunnitteluhenkilökunnan määrä pysyi vähäisenä. Lisääntyneitä työmääriä oli kuitenkin purkamassa vakituisen henkilökunnan lisäksi joukko tilapäisiä työntekijöitä. Tampereen esimerkin valossa 1930-luku merkitsi kunnallisen rakennushallinnon sekä -toiminnan laajenemista ja tehostumista. Tällöin luotiin myös pohja kunnallisen rakennus- ja kiinteistöhallinnon hajauttamiselle, erikoistumiselle ja sektoroitumiselle.

Arkkitehtiosaston kehitys ei poikennut muun kunnallishallinnon kehityksestä. Kaupunkien päätoimisten virkamiesten toimenkuva oli 1900-luvun alkuvuosikymmeninä varsin monitahoista. Yhdelle virkamiehelle kasattiin usean toimialan tehtävät, joita oli hoidettu aiemmin luottamustehtävinä. Koska kaupunkien hallintoon ei ollut mahdollista palkata omaa virkamiestä jokaiselle hallinnon sektorille, muodostettiin siis eräänlaisia "yleismiesten" virkoja. Kaupunginarkkitehdin virka olikin aluksi juuri "rakennusalan yleismiehen" tehtävä.

Kun virkamiesten tehtävät kaupunkien kasvun ja kunnallishallinnon velvollisuuksien lisääntymisen myötä kasvoivat, alettiin purkaa näitä monialaisia virkatehtäväpaketteja. Arkkitehtuurin alueella tämä tarkoitti asemakaavoituksen, rakennustarkastuksen, rakennuttamisen, kiinteistöhallinnon ja rakennussuunnittelun eriyttämistä omiksi osastoikseen. Uusi kehitysvaihe merkitsi niin kunnallisen rakennushallinnon kuin muunkin kunnallishallinnon virkakunnan määrän kasvua maailmansotien välisellä kaudella. Päiviö Tommila on arvioinut, että kaikissa kaupungeissa oli 1920-luvun alussa virkamiehiä muutama tuhat, mutta ennen talvisotaa määrä oli kohonnut jo noin 12

500:aan.¹⁶⁵ Seuraava voimakas virkakunnan kasvukausi ajoittui vasta toisen maailmasodan jälkeiseen aikaan.

Tampereen rakennushallinto pysyi 1930-luvulla luodun työnjaon mukaisena aina vuoteen 1951 saakka. Tuolloin vihdoinkin toteutettiin Bertel Strömmerin koko uran ajama uudistus, jossa rakennusten suunnittelu ja toteutus erotettiin erillisiksi osastoiksi. Arkkitehtiosaston rinnalle luotiin talonrakennusosasto, joka vastasi rakentamisen käytännön kysymyksistä. Tampereella luotiin siis vasta vuonna 1951 arkkitehtiosasto, jonka velvollisuudet koostuivat yksinomaan arkkitehtuurisuunnittelusta.¹⁶⁶ 1930-luvun kehitysvaihe oli askel tähän suuntaan. Strömmer ennätti ainoastaan kolme viimeistä virkavuottaan johtaa kokonaisuudessaan arkkitehtuurisuunnitteluun erikoistunutta osastoa.

1930-luvulta lähtien kaupunginarkkitehtien työ alkoi muistuttaa enemmän perinteistä - siis lähinnä uudisrakennusten suunnitteluun keskittynyttä - arkkitehdin työtä. Tampereen kaupungin vilkastuneen rakennustoiminnan myötä myös itse suunnittelukohteet muuttuivat yksityisellä ja julkisella sektorilla toistensa kaltaisiksi: myös Tampereen kaupunki ryhtyi rakentamaan suurikokoisia kivrakennuksia. Kaupunginarkkitehti saattoi rakennushankkeiden yhteydessä hyödyntää monipuolisesti koulutustaan ja ammattitaitoaan, jota hän oli kehittänyt edellisellä vuosikymmenellä lähinnä yksityisessä suunnittelutoimistossaan. 1930-luvulla yksityistoimiston suunnittelutehtävät eivät enää merkinneet samalla tavalla Strömmerille ammattitaidon ylläpitämistä tai suunnittelukokemuksen hankkimista, sillä myös kaupungin rakennushankkeet tarjosivat kiinnostavia ja haastavia tehtäviä.

KUNNALLISIA LAITOKSIA

Vuoden 1928 pörssiromahduksen jälkeen seurasi maailmanlaajuinen lama, joka jatkui koko 1930-luvun alkupuolen. Tämä heijastui myös rakennustoimintaan. 1930-luvun alkupuolella rakentaminen oli lähes seisahduksissa, joten suunnittelutoita oli arkkitehdeille varsin niukasti. Vaikea taloudellinen tilanne ei vaientanut ainoastaan yksityistä sektoria vaan myös kuntien rakennustoiminta oli vaisua 1930-luvun ensimmäisinä vuosina. Kaupunkien rakennustoimintaa rokotti verotulojen vähentyminen ja kiristynyt lainansaanti. Kunnallinen rakennustoiminta ei kuitenkaan ajautunut yksityisen sektorin kaltaiseen aallonpohjaan. Vaikeassa taloudellisessa tilanteessa kunnilta vaadittiin taloutta elvyttäviä toimenpiteitä, joilla voitaisiin parantaa kuntalaisten tukalaa asemaa. Yksi elvytyskeino oli juuri rakennushankkeitten käynnistäminen. Kunnilla

¹⁶⁵Tommila 1984, 585.

¹⁶⁶ Tampereen kaupungin rakennustoimiston johtosääntö 1951.

ja valtiolla oli siis eräänlainen moraalinen velvollisuus jatkaa rakennustoimintaa lama-ajasta huolimatta.

Vuosikymmenen ensimmäiset vuodet olivat hiljaista aikaa arkkitehtiosastolla. Kun varsinaiset rakennusten suunnittelutehtävät olivat vähäisiä, käytettiin osaston työpanosta varsin yllättävältä kuulostaviin projekteihin. Strömmerin vastuulle tuli esimerkiksi suunnitella ja järjestää kaupungin työttömyysohjelmaan kuulunut rakennusalan kurssi nuorille työttömille miehille. Kahdeksan viikkoa kestänyt kurssi koostui 32:sta rakentamisen eri osa-alueita käsittelevästä luennosta, joita pitivät mm. arkkitehtiosaston vakituiset työntekijät. Kurssiin kuului lisäksi käytännön harjoituksia, joissa korjattiin kaupungin kiinteistöjä.¹⁶⁷ Tämä arkkitehtiosaston organisoima - ja varsin poikkeuksellinen - kurssitoiminta alkoi vuonna 1931 ja jatkui aina vuoteen 1936 saakka.

Kunnallisen rakentamisen hiljaiselo ei kuitenkaan jatkunut Tampereella yhtä kauan kuin yksityisellä sektorilla, sillä vuosikymmenen alkupuolella alettiin jälleen toteuttaa edellisellä vuosikymmenellä laadittua 10-vuotista rakennusohjelmaa (1925)¹⁶⁸. Kiireellisyyssjärjestyksessä ensimmäisenä oli sairaalauudistus. Ensin rakennettiin Hatanpään sairaalakompleksi vuosien 1932 ja 1936 välisenä aikana ja tämän jälkeen Kaupin keuhkoparantola 1936-1939. Sairaalarakennusten suunnittelu satoi lähes koko arkkitehtiosaston työpanoksen useiksi vuosiksi.

Sairaala-suunnittelun lisäksi arkkitehtiosastolla valmistui muitakin mittavia kunnallisten laitosten suunnitelmia 1930-luvulla mm. ammattikoulu 1936-1940, Koukkuniemen vanhainkodin uudisrakennus 1933-1936, linja-autoasema 1936-1938, Rantaperkiön kansakoulun laajennus 1936-1938. Kunnallinen asuntorakentaminen sen sijaan unohdettiin lähes vuosikymmenen ajaksi. Rakentamisen painopiste siirtyikin 1930-luvun kuluessa Tampereella asuntotuotannosta kunnallisten laitosten suunnitteluun. Vuosikymmen oli Tampereen kaupungin kehityksessä tyypillisesti kunnallisten palveluiden, lähinnä terveydenhoidon ja sivistyspuolen, kehittämisen aikaa. Myös rakennusprojektien koko ja rakennusmenetelmät muuttuivat: siirryttiin pois pienimittakaavaisesta puurakentamisesta suurimittakaavaiseen kivrakentamiseen.

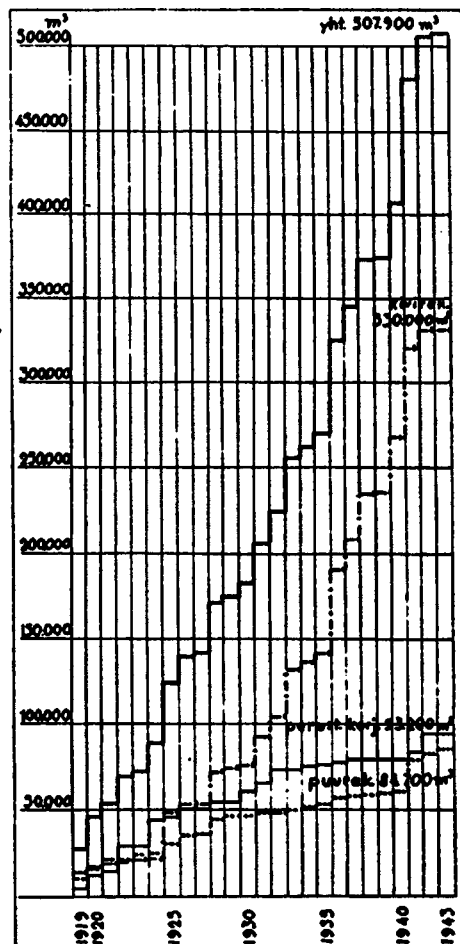
Kokonaisuudessaan 1930-luku oli Strömmerin kaupunginarkkitehdin työssä tuotteliasta aikaa, vastaavaa kunnallista rakentamisbuumia hän ei enää virkaurallaan kohdannut. 1920-luku oli pääosin omistettu asuntotuotannolle ja 1940-luvulle sota ja jälleen-

¹⁶⁷Kertomus Tampereen kaupungin yleisten töiden lautakunnan toiminnasta vuonna 1931, 35.

¹⁶⁸Katso 4. luvun kappale *Kunnallista asunto- ja rakennuspolitiikka*, jossa käsitellään tarkemmin rakennusohjelman sisältöä.

rakentaminen painoi oman leimansa. Myös tuolloin asuntorakentaminen oli kaupunginarkkitehdin keskeinen tehtäväalue. Vain 1930-luvulla Strömmerillä oli virkaurallaan mahdollisuus olla mukana suunnittelemassa suuria kunnallisia laitoksia. Myös kaupungin hallinnossa tehdyt muutokset takasivat, että arkkitehtitosasto saattoi keskittyä yhä enemmän rakennussuunnitteluun.

Kaupungin rakennushankkeista koottu tilasto vuodelta 1944 osoittaa kiistattomasti 1930-luvun rakentamisvolyymin kasvun. 1920-luvulla kaupungin tilojen kasvu oli ollut noin 150 000 kuutiometriä, kun vastaava määrä 1930-luvulla oli 270 000 kuutiota. Huomionarvoista on, että Strömmerin astuessa kaupunginarkkitehdin virkaan vuonna 1918 kaikkien kaupungin kiinteistöjen kokonaistilavuus oli ollut vain 250 000 kuutiota. Kaupungin viiden suurimman uudisrakennuksen listalla (1943) kaikki rakennukset olivat 1930-luvulta, suuruusjärjestyksessä lueteltuina: ammattikoulu, Hatanpään sairaalauudistukset, Kaupin keuhkoparantola, sähkölaitoksen vesivoima-asema ja linja-autoasema.¹⁶⁹

46) Tilasto Tampereen kaupungin rakennustoiminnan kehityksestä vuosien 1919 ja 1944 välisenä aikana.

¹⁶⁹Kertomus Tampereen kaupungin yleisten töiden lautakunnan toiminnasta v. 1943, 57; Strömmer 1945, 66-68.

Huomionarvoista on myös, että Tampereen kaupunki ei järjestänyt suurten laitosten suunnittelussa arkkitehtuurikilpailuja vaan niiden suunnittelu jätettiin kaupungin virkamiesarkkitehtien huoleksi. 1920-luvulla oli vielä ainoan merkittävän rakennushankkeen, kaupunginkirjaston, yhteydessä järjestetty suunnittelukilpailu. Ilmeisesti sairaaloita ja oppilaitoksia ei mielletty kirjaston tai muiden kulttuurilaitosten tapaan yhtä merkittäviksi rakennushankkeiksi, joilla olisi kohotettu tai koristettu kaupunkikuvaa.

Tampereen kunnallispoliittisessa elämässä vasemmiston valtakausi jatkui koko 1930-luvun. Itseasiassa tamperelaisten äänestyskäyttäytyminen oli niin vakiintunutta, että vasemmiston ja porvariston voimasuhde pysyi neljissä peräkkäisissä vaaleissa muuttumattomina (1931-1936). Vuoden 1930 jälkeen kommunistiset ryhmät kiellettiin Suomessa, joten käytännössä Tampereen valtuustossa oli yhden puolueen, sosiaalidemokraattien, enemmistö.¹⁷⁰ Päätökset rakennushankkeista tehtiin siis edelleen vasemmistovetoisesti, mutta oikeistopuolueilla oli edelleen vahva oppositioasema, jonka turvin ne saattoivat vaikuttaa uusien rakennushankkeitten käynnistämiseen.

Eino Jutikkala on todennut *Tampereen historiassa*, että Tampereen veroäyri oli maailmansotien välisenä aikana maan porvarillisesti johdettuja saman suuruisia kaupunkeja korkeampi esim. Tampereella 1922-44 keskimäärin 9:19 ja muualla Suomessa 8:08. Kun oikeisto yleensä äänesti halvempien ehdotusten ja menojen supistamisen puolesta, Jutikkala heitti ilmaan kysymyksen, olisiko vasemmistovalta vaikuttanut päätöksillään veroprosenttia korottavasti.¹⁷¹

TAMMERKOSKEN VOIMALAITOS

Keskiputouksen voimalaitoksen rakennushanke käynnistettiin laman keskellä vuonna 1930. Voimalaitoksen rakentaminen ei sisällynyt kaupungin 10-vuotiseen rakennusohjelmaan, mutta se päätettiin tästä huolimatta toteuttaa hyvin nopeasti. Sähkölaitoksen voimalaitoshanke osoittaa hyvin, että kaupungin hallinto ja päätöksentekokoneisto kykeni poikkeustapauksessa viemään läpi hyödylliseksi koetun rakennushankkeen nopeasti. Keskiputouksen voimalaitos takasi kaupungille paremman sähkönsaannin, joten sen hyödyllisyydestä ei poliittisilla ryhmillä ollut erimielisyyttä.

Tilaisuus voimalaitoksen rakentamiseen avautui, kun kaupunki oli ostanut Frenckellin paperitehtaan kiinteistöt ja niihin kuuluvan Tammerkosken vesivoiman. Uusi voimalaitossuunnitelma hyväksyttiin Tampereen valtuustossa vuoden 1930 marraskuussa,

¹⁷⁰Jutikkala 1979, 499-500.

¹⁷¹Jutikkala 1979, 597.

lopulliset rakennuspiirustukset on päivätty puolestaan seuraavan vuoden lokakuulle. Rakennus valmistui pikavauhtia ja harjannostajaisia vietettiin jo saman vuoden joulukuussa.¹⁷² Suunnitelman mukaan voimalaitos hyödynsi koko Tammerkosken läpi virtaavan vesivoiman, kun aikaisemmin oli keskiputous ollut vain osittain valjastettu. Tämä merkitsi suuria muutoksia kosken ympäristöön.

Frenckellin tehdasalueen kaupan jälkeen Tampereelle alettiin suunnitella uutta keskustaa, mitä tarkoitusta varten järjestettiin myös arkkitehtuurikilpailu. Tarkoituksena oli, että entisen Frenckellin tehtaan alueen rakennukset purettaisiin ja tilalle rakennettaisiin 4-6-kerroksisia kerrostaloja. Muutoin kosken ympäristössä säilyisi vanhempi, traditionaalinen rakennuskanta. Tämän uuden järjestelyn kiintopisteeksi lähdettiin nyt rakentamaan uutta voima-asemaa.¹⁷³

Voimalaitoksen pääsuunnittelu annettiin insinöörien käsiin, asemakaavallisen järjestelyn toteutti asemakaavaosasto, arkkitehdin - käytännössä Strömmerin - osalle jäi lähinnä julkisivujen suunnittelu.¹⁷⁴ Strömmerin tehtävänä oli suunnitella julkisivut, jotka nivoisivat yhteen toisaalta vanhan klassisistisia yksityiskohtia sisältävän, punatiilisen teollisuusrakennuskannan ja toisaalta visioidun uuden uljaan Tampereen keskustan. Voimalaitoksen tuli olla edustava, mutta samalla ottaa kantaa ympäröivään teollisuusympäristöön ja itse rakennuksen käyttötarkoitukseen.

Rakennuksen suunnittelussa alkoi näkyä piirteitä myös funktionalistisesta arkkitehtuurista, joka omaksuttiin laajemmin Suomeen juuri 1930-luvun taitteen tienoilla. Tämä aate- ja tyylihistoriallinen virtaus omaksuttiin Suomessa eurooppalaisesta näkökulmasta tarkasteltuna varsin myöhään; Manner-Euroopassa funktionalismi oli puhuttanut arkkitehteja jo 1920-luvun puolivälistä lähtien. Uuden suunnan pääkeskuksia olivat olleet *Bauhaus*-koulu Saksassa ja Ranskassa johtohahmona oli Le Corbusier. Suomessa funktionalismista alettiin kertoa laajemmin ammattilehdissä ja esitelmätilaisuuksissa vuoden 1928 jälkeen. Strömmerin 1920-luvun suunnitelmiin tällä informaatiolla ei näytä olleen välitöntä vaikutusta, vaan kaikki hänen tuon vuosikymmenen rakennukset edustavat vielä klassisismia, tosin sen yksinkertaista vapaata loppuvaihetta. Tammerkosken keskiputouksen voimalaitos olikin ensimmäinen suunnitelma, johon uusi, yksinkertainen tyyli vaikutti näkyvästi ja voimakkaasti.

Rakennus koostui kahdesta pitkänomaisesta toisiinsa kiinnittyneestä laatikkomaisesta massasta. Massat olivat tasakattoisia ja vailla koristeita. Kokonaisuus vaikutti karulta ja

¹⁷²TYHTL. Honkanen 1995, 39.

¹⁷³TYHTL. Honkanen 1995, 41-42.

¹⁷⁴Strömmer 1934b, 2-3.

yksinkertaiselta. Julkisivumateriaaliksi Strömmer valitsi tummaksi poltetun punatiilen, joka yhdisti rakennuksen vanhaan tehdasympäristöön. Suuremmissa, kahden kerroksen korkuisessa osassa oli turbiinisali. Rakennuksen Hämeensillan puoleista julkisivua hallitsivat juhlat vertikaali-ikkunat. Julkisivussa oli päällekkäin viisi pystyruutua ja niiden välissä neljä tummasta levystä tehtyä pienempää jaotusta. Osa ikkunoista oli valeikkunoita, eikä sisätilojen säännöttömyys heijastunut julkisivuun.¹⁷⁵ Julkisivussa tavoiteltiin symmetrisyyttä, joka ei täysin toteutunut ilmeisesti rakennusvaiheessa tapahtuneen muutoksen vuoksi. Voimalaitoksen kolme muuta julkisivua oli sitä vastoin sommiteltu vapaasti.

Vertikaalilla ikkuna-aiheella Strömmer pyrki korostamaan voimalaitosrakennuksen luonnetta ja tarkoitusta sekä ilmaisemaan voimalaitosten jylhää luonnetta.¹⁷⁶ Niinpä rakennuksien ilme oli sekoitus teollisuusrakennusten tarkoituksenmukaisuutta sekä juhlallista monumentaalisuutta. Strömmer ei ilmeisesti halunnut ratkaista voimalaitossuunnitelmaa puhtaasti rakennuksen funktion ehdoilla, sillä olihan paikka Tampereen kaupunkikuvan kannalta mitä keskeisin. Arvokas paikka ansaitsi arvokkaan ilmeen. Rakennus otti huomioon ympäröivän rakennuskannan, eikä häiriköinyt ympäristössään. Samalla se yhdisti vanhaa ja uutta arkkitehtuuria; se ei ollut vielä puhtaasti funktionalistinen, muttei enää klassisistinenkaan. Suunnittelu ei lähtenyt liikkeelle yksinomaan sisätilojen käytännöllisestä sijoittamisesta vaan Strömmer pyrki arkkitehtuurillaan myös edustavuuteen ja näyttävyyteen. Vihje hänen arkkitehtuurinäkemystään saadaan *Rakennustaito*-lehden artikkelista.

...Mutta kymmeniä, jopa satoja vuosia kysytään, onko työ tehty kunnollisesti ja mahdollisesti onko rakennus kaunis. Viimeksimainittu seikka tosin nykyhetkellä lausuttuna tuntuu vanha-aikaiselta, mutta olen kyllin naivi uskomaan, että tyylikysymykset ja rakennuksen sopivuus ympäristöönsä vielä tulevaisuudessa ihmislasta kiinnostavat yhtä paljon kuin ennen muinoin. Eihän ihmisen pyrkimystä monumentaalisuuteen toki lopullisesti voine rakennustaiteen alalla tappaa paremmin kuin muillakaan taiteen alalla ja yleensä elämässä.¹⁷⁷

Keskiputouksen voimalaitos sai parikseen Tammerkosken alaputouksen voimalaitoksen sekä sen viereen TAKOn höyryvoima-aseman. Tämä voimalaitoksen suunnitelman Strömmer laati yksityistoimistossaan. Rakennus valmistui vuonna 1937. Voimalaitosten suunnitteluun Strömmer palasi vielä seuraavallakin vuosikymmenellä, kun hän vuonna 1942 pidetyn kutsukilpailun jälkeen sai suunniteltavakseen Oulun Merikosken voimalaitoksen.

¹⁷⁵TYHTL. Honkanen 1995, 41.

¹⁷⁶Strömmer 1943, 12.

¹⁷⁷Strömmer 1932, 31.

Strömmer itse suhtautui Tammerkosken voimalaitossuunnitelmiinsa varsin kriittisesti. Vuoden 1944 *Arkkitehti*-lehden Tampere-numerossa hän kirjoitti

Keskiputouksen vesivoima-asema v:lta 1932 ja alakosken voima-asema v:lta 1938 ovat näet rannoilla olevia tehtaitakin huomattavimmin vaikuttaneet Hämeensillalta avautuviin näköaloihin. Tahtosin väittää, ettei "tekniikan voittokulku" tältä osin ole ollut kauneusarvoille yksinomaan eduksi. Esim. keskiputouksessa oleva kaupungin sähkölaitoksen vesivoima-asema ei sijoitu onnellisesti siihen perspektiiviin, joka avautuu Hämeensillalta pohjoiseen, vaan joutuu massoineen katkaisemaan näköalan syyyysvaikutuksen ja sulkee näkyvyyden Tampellan julkisivua kohti. Samoin jää peittoon suuri osa maisemaa elähdyttävästi vilkasliikenteisestä Satakunnan sillasta. Alakosken voima-asema taas jokseenkin tylästi sulkee etelään kohti ennen avutuneen Takon ja Verkatehtaan välisen näköala-aukon, josta auringossa välkehtivä Pyhäjärvi vain muutama vuosi sitten vielä siinsi iloisesti aina Hämeensillalle asti. Teknilliset ja taloudelliset seikat ovat näille kohdin asettaneet arkkitehdin karvaiden tosiasian eteen, mutta myöhempisyntyinen arvostelija tuskin tulee ajatelleeksi, miltä koskimaisema olisi näyttänyt, jos voima-asetat olisi sijoitettu maisemaan hienotunteisemmin ts. enemmän rannalle vetäen, mihin aikanaan ehkä olisi ollut mahdollisuuksia.¹⁷⁸

Keskiputouksen voimalaitosta on Strömmeriä esittelevissä artikkeleissa pidetty usein hänen funktionalistisen arkkitehtuurinsa ensimmäisenä näytteenä. Antti Honkasen rakennuksesta tekemä tarkempi analyysi osoittaa kuitenkin, että kyseessä oli vielä siirtymävaihe, joka oli sekoitus vanhaa ja uutta.¹⁷⁹ Samassa rakennuksessa toteutui sekä symmetrian vaatimus, että sisätilojen toiminnoista lähtevä julkisivusommittelu.

Tampereelle uusi arkkitehtuurikäsitys alkoi jättää jälkiä vasta 1930-luvun kuluessa. Vielä vuosikymmenen alkupuolella kaupunkiin rakennettiin pääasiassa klassisistisia rakennuksia, joiden perinteisiin muotoihin sekoittui piirteitä funktionalistisesta arkkitehtuurista. Vuosikymmenen alkupuoli oli Tampereella siis eräänlaista siirtymäkautta. Tätä taustaa vasten keskiputouksen voimalaitos näyttikin varsin uudenaikaiselta. Vaikka Strömmer ei Suomen, puhumattakaan Euroopan, tasolla edustanut nuorekasta uudistusvoimaa, oli hän kuitenkin kotikaupungissaan tärkeä uusien arkkitehtuuriajatusten esiintuoja. Hän oli ensimmäisiä kaupungissa toimivia arkkitehteja, joiden suunnitelmat muuttivat vanhaan rakennusperinteeseen pohjautuvaa arkkitehtuuria. Siirtyminen klassisismista funktionalismin suuntaan lähti käyntiin Strömmerin kohdalla noin vuoden 1930 tienoilla ja ensimmäinen suurempi uuden tyylin suunnittelukohde oli juuri keskiputouksen voimalaitos.

¹⁷⁸Strömmer 1944a, 121-122.

¹⁷⁹TYHTL. Honkanen 1995, 38-46.

Strömmerille funktionalismi merkitsi ennenkaikkea luopumista ekletistisistä yksityiskohdista. Mukana oli aluksi piirteitä aikaisemmasta suunnittelutavasta, mutta vähitellen ne korvautuivat mm. Manner-Euroopasta saaduilla vaikutteilla. Strömmer omaksui funktionalismin ennenkaikkea tyylipiirteinä ei koko suunnitteluprosessia kannattavana periaatteena. Tämän vuoksi mielestäni on relevanttia puhua Strömmerin 1930-luvun arkkitehtuurisuunnittelun yhteydessä funktionalismista nimenomaan tyylinä, vaikka tämä käsite on ollut kiistanalainen.

Strömmer oli jo 1930-luvulle tultaessa vakiinnuttanut paikkansa Tampereen arkkitehtien joukossa ja hän oli ennättänyt suunnitella joukon merkittäviä rakennuksia. Oletettavasti hänen arkkitehtuurinäkemysensä sekä työskentelytapansa olivat jo eräiltä osin vakiintuneita. Luonnollisesti uudet ajatukset ja arkkitehtuuriratkaisut kiinnostivat Strömmeriä, mutta hän ei asennoitunut yhtä intomielisesti tai periaatteellisesti funktionalismiin kuin nuorempi arkkitehtipolvi. Säilyneiden dokumenttien mukaan Strömmer oli kiinnostunut 1930-luvun alkupuolella amerikkalaisten pilvenpiirtäjien (Strömmer piti aiheesta esitelmän *Tampereen teknillisessä seurassa*) uuden asemakaavoituksen ja asuntosuunnittelun (vuoden 1932 lamellitalo-kilpailun yhteydessä) kaltaisista kysymyksistä.¹⁸⁰

Strömmer omaksui uudesta arkkitehtuurikäsitelmästä omaan näkemykseensä ja paikalliseen rakennustapaan soveltuvia ideoita. Hän oli ennenkaikkea arkkitehti, joka lähti toteuttamaan käytäntöön uuden arkkitehtuurin ideoita soveltaen ne paikallisiin olosuhteisiin. Strömmer ei pitäytynyt mannermaisissa muotoihanteissa, vaan sekoitti funktionalismin piirteitä omaan arkkitehtuurinäkemykseensä, jonka pohjalla oli klassistinen koulutus ja yli kymmenvuotinen kokemus kaupunginarkkitehdin työstä. Funktionalismista käytyyn aatteelliseen keskustellun Strömmer ei osallistunut.

Strömmerin suhtautumistapa oli varsin tyypillinen hänen ikäpolvensa muillekin arkkitehteille kuten Helsingin kaupunginarkkitehti Gunnar Taucherille, J. S. Sirénille, Erkki Huttuselle jne. Teppo Jokisen esittämä arvio Erkki Huttusen arkkitehtuurista vuosien 1928 ja 1939 väliseltä ajalta kuvaa hyvin Strömmerin ikäpolven ajattelutapaa.

Erkki Huttusen luonteikkaimpana arkkitehtuurina voidaan pitää tarkastellun ajanjakson funktionalistisia suunnitelmia, joita leimaa pyrkimys stereometrisiin tilakappaleisiin ja harmoniaan, mitä tehostavat usein rakennusten valkeiksi rapatut seinäpinnat ja tasakattoa muistuttavat kattomuodot. Tässä funktionalistisuudessa esteettisillä pyrkimyksillä on merkittävä sija toiminnallisten päämäärien ohella - rakenteelliset seikat saatettiin jossain tapauksessa alistaa palvele-

¹⁸⁰Sinisalo 1944, 82; Kertomus Tampereen kaupungin yleisten töiden lautakunnan toiminnasta vuonna 1932, 35.

maan visuaalista kokonaisuutta. Tämän rinnalla funktionalismin yhteiskunnallinen ideologia tai arkkitehtuurin ja yhteiskunnan väliset kysymykset eivät kohonneet keskeisiksi teemoiksi.¹⁸¹

Funktionalismi omaksuttiin Suomeen vähitellen eikä sen tulo ylipäänsä aiheuttanut arkkitehtien piirissä voimakkaita erimielisyyksiä tai tunnereaktioita, toisinajattelijoita oli vähän. Siirtyminen klassisismien muotokielestä funktionalismiin tapahtui vähitellen, osalla arkkitehteilla, kuten Strömmerillä, eräänlaisen sekatyylin jälkeen. Funktionalismista tuli pian modernisoituvan, itsenäisen Suomen virallinen tyyli, jonka hyväksyivät kutakuinkin kaikki rakennuttajat ja lähestulkoon kaikkiin tehtäviin. Kaupungin rakennushankkeisiin tämä uusi, rationaalinen ja kustannuksia säästävä tyyli soveltuviin erinomaisesti. Se antoi uusille kunnallisille palveluille kuten terveydenhuollolle tehokkaan, hygieenisen ja modernin ilmeen ja samalla piti rakennuskustannukset kurissa.¹⁸²

HATANPÄÄN SAIRAALAT

Vuoden 1932 elokuussa Tampereen kaupunginvaltuusto teki päätöksen kunnallisten sairaaloiden rakentamisesta Hatanpäähän. Sairaalahanke oli ollut vireillä jo 25 vuotta - Strömmerkin oli ollut mukana vuodesta 1918 lähtien, siis koko kaupunginarkkitehdin uransa ajan. Kunnallisille rakennushankkeille oli ylipäänsä tyypillistä työläät ja lukuisat esisuunnitteluvaiheet. Luonnoksia ja laskelmia oli esimerkiksi sairaalaa varten laadittu eri tonteille, erilaisten tilaohjelmien pohjalta. Taloudellisista ja poliittisista syistä hanketta oli lykätty aina seuraavalle vuodelle, jolloin tarpeet olivat jälleen muuttuneet. Kunnalliselle rakentamisella oli tyypillistä, että poliittiset piirit, komiteat ja lautakunnat, herättivät eloon uusia rakennusprojekteja, joiden rahoittamista tai kannatusta valtuuston jäsenten keskuudessa ei oltu vielä selvitetty. Kaupunginarkkitehdin tehtävänä oli antaa kunnan kehittämispyrkimyksille konkreettinen hahmo ja kustannusarvio.

Kaupunginarkkitehdin työ poikkesi yksityisen puolen suunnittelusta juuri laajemman valmisteluvaiheen vuoksi. Yksityisellä sektorilla rakennushanketta käynnistettäessä oli selkeä rakentamistarve, tilaohjelma, aikataulu sekä budjetti. Kunnallisella puolella sen sijaan kaikki nämä ominaisuudet olivat riipuvaisia poliittisesta päätöksenteosta. Tämän vuoksi hyväksyttävänä olleen päätöksen formulointi saattoi vaatia rakennushankkeen muokkaamista ja hiomista ennen kuin valtuusto oli valmis antamaan lopullisen rakentamispäätöksen. Tämä kuvastaakin hyvin virkamiehen kaksijakoista asemaa kunnallishallinnossa: toisaalta hänen tehtävänä on valmistella valtaa käyttävän kunnanvaltuuston päätöksentekoa ja toisaalta toimeenpanna näitä päätöksiä. Arkki-

¹⁸¹Jokinen 1992, 120.

¹⁸²Michelsen 1992, 91.

tehtuurin osalla poliittinen päätöksentekoprosessi lisäsi suunnittelutyötä luonnosvaiheessa.

Länsimainen terveyden- ja sairaanhoito kehittyi voimakkaasti 1800-loppupuolelta lähtien, mutta Suomessa nopein kehitysvaihe ajoittui 1900-luvun ensimmäisille vuosikymmenille. Sairaanhoito kehittyi kuitenkin sattumanvaraisesti ja suunnittelemattomasti, sillä ennen vuoden 1943 keskussairaalauudistusta sairaanhoidon vastuuta ei oltu lainsäädännöllä määritelty.¹⁸³ Valtio ylläpiti omia sairaaloita, mutta niissä oli sairaus-sijoja riittämättömästi. Tämän vuoksi suurimmat kaupungit ryhtyivät rakentamaan omia sairaaloita. Tampereella sairaanhoidon huono tila oli puhuttanut jo vuosikymmeniä.

Hatanpään sairaala oli kokonaisuudessaan Tampereen kaupungin siihenastisista rakennushankkeista suurin ja samalla myös taloudellisesti merkittävin menoerä. Valmistuessaan se oli Tampereen tunnetuimpia rakennuksia, jota mielellään esiteltiin kaupungin uutena saavutuksena. Tätä tarkoitusta varten esimerkiksi kaupunginarkkitehti Strömmer toimitti kirjasen, jossa kerrottiin sairaalasuunnittelun vaiheista ja varsinaisesta toteutuksesta.¹⁸⁴

Rakennuksen suunnitteluun paneuduttiin erityisellä huolella. Aluksi tutustuttiin uusiin kotimaisiin sairaalahankkeisiin mm. Viipurin kunnalliseen sairaalaan.¹⁸⁵ Jotta kaupungin uusi sairaala olisi valmistuessaan vastannut alan uusinta tietämystä, lähetettiin kaupungin kaksi virkamiestä - kaupunginarkkitehti Strömmer sekä ylilääkäri Emil Anttonen - tutustumaan sairaalarakentamisen viimeisiin ulkomaisiin saavutuksiin. Vuoden 1930 maaliskuussa tehty matka kesti vajaan kuukauden ja se suuntautui Ruotsiin ja Saksaan. Kohdekaupunkeina olivat Västerås, Potsdam, Dresden, Frankfurt am Main ja Erfurt. Strömmer pistäytyi lisäksi matkansa päätteeksi Pohjois-Italiassa ja Anttonen Sveitsissä. *Hatanpään sairaala* oli harvinainen rakennushanke Tampereen kaupungin historiassa. Se oli ensimmäinen kohde, jonka haluttiin ilmentävän arkkitehtuurin ja tekniikan uusinta kansainvälistä kehitysvaihetta.

Valitut tutustumiskohteet eivät edustaneet arkkitehtuurin kannalta uusimpia suuntauksia. Monet kohteista oli suunniteltu 1920-luvulla ja ne olivat arkkitehtuuriltaan konventionaalisia. Esimerkiksi Västeråsin sairaalasta Strömmer totesi matkakertomuksessaan *Sen tyyli jonkunverran vanhanaikainen, linnamainen, mutta soveltui se suht. hyvin havumetsää kasvavaan rakennuspaikkaan.*¹⁸⁶ Uudempi ja yksinkertaisempi arkki-

¹⁸³Rasila 1984, 450.

¹⁸⁴Hatanpään sairaalat, Tampere, 1936.

¹⁸⁵Kertomus Tampereen rahatoimikamarin toiminnasta vuonna 1929, 98.

¹⁸⁶Kertomus Tampereen kaupungin yleisten töiden lautakunnan toiminnasta vuonna 1930, 89.

tehtuuri, uusasiallinen tyyli kuten Strömmer sitä kertomuksessaan kutsui, sai sitä vastoin kaupunginarkkitehdilta kiitosta. Strömmer kohdisti huomionsa tutustumiskohhteissa lähinnä pohjaratkaisujen toimivuuteen ja pienempiin yksityiskohtiin kuten pintamateriaaleihin, äänieristykseen, sisustukseen, rakenteisiin, putkikanaviin, ilmanvaihtoon. Opintomatkaa Strömmer piti hyödyllisenä ja uskoi suunnittelutyön tämän jälkeen tapahtuvan varmemmalta pohjalta.¹⁸⁷ Matkalta saatuja uusia ideoita hyödynnettiinkin *Hatanpään sairaalassa*, ei suoraan kopioiden vaan soveltaen ja yhdistellen.

Hatanpään sairaala oli suuri ja monitahoinen rakennushanke, joka työllisti arkkitehtiosastoa lähes kolmen vuoden ajan. Osastolle jouduttiin lisäksi palkkaamaan ylimääräistä henkilökuntaa suunnittelutyön ajaksi. Suunnittelun alkuvaiheessa mukana olivat arkkitehdit A. Muroma ja H. Borgström sekä toteuttamisvaiheessa arkkitehdit J. Laaksovirta ja M. Nordenswan. Työpiirustusten laadintaan osallistui myös rakennusmestari E. Murros. Strömmerin tehtävänä oli piirustustyön ohjaaminen, hankintojen selvittely sekä rakennustöiden ylivalvonta.¹⁸⁸ Koko arkkitehtiosasto ylimääräisten arkkitehtien avustamana oli siten mobilisoitu rakennushankkeeseen mukaan. Sairaala oli koko arkkitehtiosaston yhteistyön tulos, ei suinkaan yhden miehen henkilökohtainen hanke kuten eivät muutkaan arkkitehtiosaston suunnitelmat 1930-luvulta lähtien.

47) Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Hatanpään sairaala, 1932-1935.

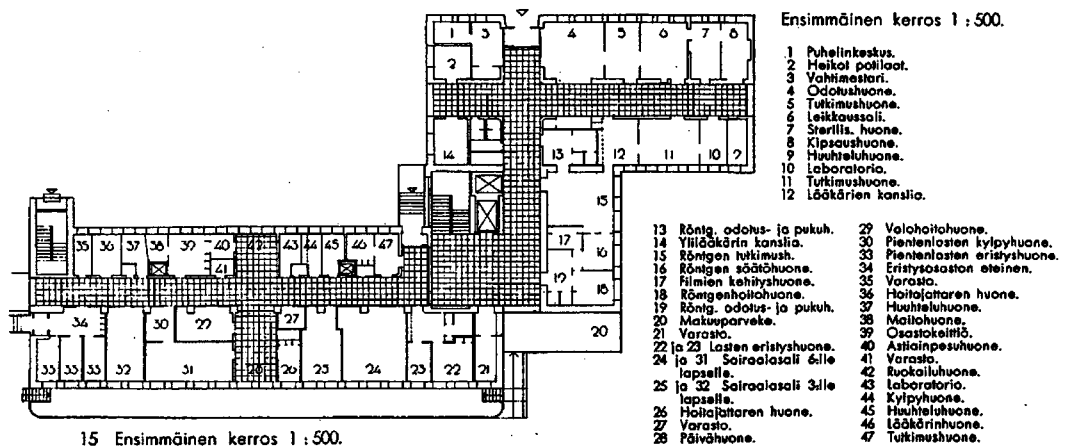
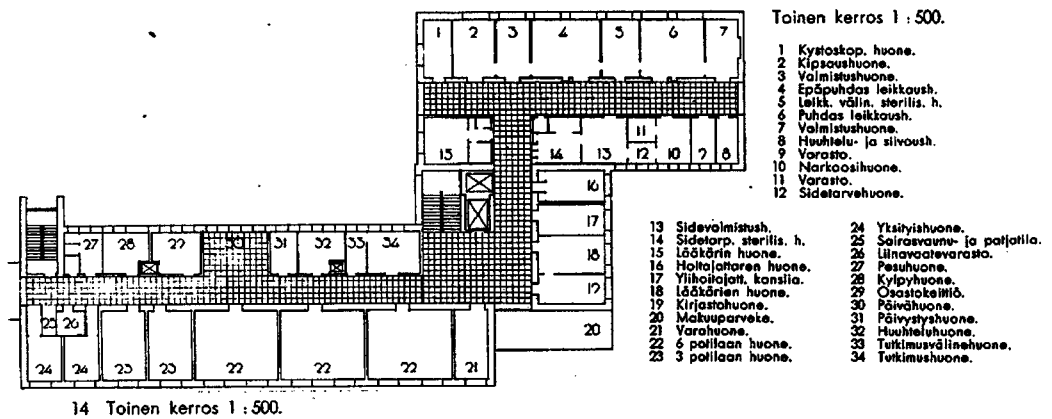
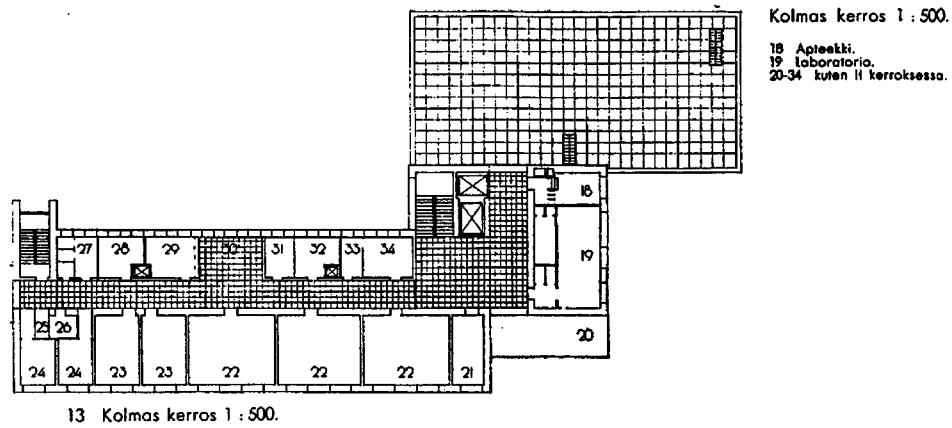
¹⁸⁷Kertomus Tampereen kaupungin yleisten töiden lautakunnan toiminnasta vuonna 1930, 97.

¹⁸⁸Strömmer 1936a, 28-29.

Sairaala koostui kirurgisesta- ja sisätautisairaalaista, joilla oli omat lastenosastonsa. Rakennuskompleksiin kuului lisäksi henkilökunnan asuinrakennuksia, pesulalaitos, kattilahuone sekä vanha kirurginen sairaala, joka muutettiin mielisairaalaksi. Sairaalan potilas- ja toimenpideoosat oli sijoitettu samaan rakennukseen. Muut tilat oli hajautettu Hatanpään alueelle.

Sairaalarakennus koostui kolmesta tasakattoisesta, laatikkomaisesta massasta. Perusratkaisussa tilat oli jaettu kahteen siipeen, joiden yhtymäkohtaan oli sijoitettu porrashuone ja hissit. Toimenpidehuoneet kuten leikkaussalit oli sijoitettu matalampaan, kaksikerroksiseen siipeen, potilashuoneet puolestaan korkeampaan viisi-kerroksiseen osaan. Kulkureittien ja hissien keskittäminen ja kaikkien toimintojen tuominen saman katon alle olivat arkkitehtuurin uusi ratkaisumalli, joihin Strömmer oli tutustunut opintomatallaan. Aiemminhan sairaalat oli hajautettu erillisiksi paviljongeiksi, mutta uusimman suunnittelukäytännön mukaan kaikki toiminnot pyrittiin sijoittamaan tehokkaasti toistensa yhteyteen. Tiloja ei kuitenkaan sijoitettu yhteen massakappaleeseen vaan kokonaisuus toteutettiin ikäänkuin yhdistämällä useita paviljongeja keskenään: eri toiminnot ja osastot olivat yhä erillään toisistaan, mutta liikuminen osien välillä oli helppoa ja tehokasta. Tätä perusratkaisua käytettiin myös muissa funktioiltaan monimutkaisissa rakennuksissa. Strömmer esimerkiksi sovelsi samaa mallia tuotantolaitosten suunnittelussa 1930-luvulta lähtien. Ajattelutavan muutoksella oli tärkeä vaikutus myös arkkitehtuuriin: rakennusmassat hajosivat yhtenäisestä peruskappaleesta useammiksi erillisiksi kappaleiksi.

Potilassiiven tilat jäsenyivät keskuskäytävän ympärille. Potilashuoneet oli sijoitettu keskuskäytävän eteläpuolelle, jotta ne olisivat valoisa ja ilmavia. Käytävän toisella puolella oli puolestaan vuodeosastoihin kiinteästi liittyviä aputiloja kuten pesu- ja varastotiloja, joihin runsaan päivänvalon saanti ei ollut niin tärkeää. Käytävien kohtauspisteessä oli porrashuone, hissit sekä valoisa kerrosaula, josta oli käynti makuu-parvekkeelle. Käytävän puolella välissä oli lisäksi potilaiden oleskelutila, jonka ikkunat avautuivat pohjoisen suuntaan. Västeråsin sairaalassa oli Strömmer pistänyt merkille samantapaiset käytävätilojen laajennukset, jotka muodostivat potilaiden päivähuoneita. Samaa teemaa sovellettiin myös Tampereelle. Toista aikakauden teemaa hygieenisyyttä oli korostettu sisustusratkaisuissa. Sairaala oli väritykseltään vaalea, jolloin lika paljastui helposti. Pintamateriaalit olivat lisäksi kiiltäviä, jolloin ne oli helppo puhdistaa.

48) Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Hatunpään sairaalan pohjakaava, 1932-1935.

Käytäviin valoa antoivat suuret ikkunat niiden päissä sekä päivähuoneen ikkunat. Lastenosastolla oli, Dresdenin lastensairaalan esikuvan mukaan, käytetty lasisia väliseiniä, jotta hoitajien olisi helpompi valvoa pieniä potilaitaan. Osittain tai kokonaan lasisia väliseiniä käytettiin muissakin sairaalan osissa, sillä ne lisäsivät rakennuksessa valoisuuden, avaruuden ja ilmavuuden tuntua. Ikkuna-aukotukseen oli paneuduttu *Hatunpään sairaalan* suunnittelussa huolellisesti. Aukkojen sommittelussa oli vapauduttu klassisismien siteistä ja tilalle oli tullut tarkoituksenmukaisuus. Ikkunoiden koko

ja muoto määräytyivät sisätilan toimintojen mukaan. Julkisivut kertoivat rakennuksen eri osien käyttötarkoituksen, esimerkiksi porrashuoneet erottuivat suurina lasiseinäminä. Potilashuoneet näkyvät eteläjulkisivussa tasajakoisena ikkuna-aukotuksena, poikkeuksena ensimmäisen kerroksen lastenosaton tiheämpi ikkunarivistö. Rakennuksessa oli siis vaihtelevia ikkunamuotoja tilojen luonteen mukaan. Hatanpään sairaala olikin ensimmäinen rakennus Tampereella, jossa ikkunoiden muotokieli ilmensi tietoisesti jotakin uutta arkkitehtuurissa.¹⁸⁹

Auringon valo ja raittiin ilman saanti olivat piirteitä, joita painotettiin funktionalistisessa arkkitehtuurissa. Jälkimmäinen teema tulee Hatanpään sairaalassa esiin erityisesti parvekeratkaisuissa. Sairaalan jokaiseen potilaskerrokseen oli nimittäin makuu-parvekkeet, joilla potilaat saattoivat nauttia auringonvalosta ja puhtaasta ulkoilmasta. Ensimmäisen kerroksen lastenosaston edessä oli puolestaan suurempi terassi.

Hatanpään sairaala osoittaa hyvin selvästi, että Strömmer oli 1930-luvun alkupuolen kuluessa siirtynyt klassisistisesta arkkitehtuurikielestä kohti funktionalismia. Antti Honkanen on omassa Tampereen funktionalismia käsittelevässä tutkimuksessaan todennut, että rakennus oli ensimmäinen kokonaan funktionalistiseksi määriteltävissä oleva rakennus Tampereella.¹⁹⁰ Tässä mielessä rakennuksella oli tärkeä asema kaupungin arkkitehtuurin kehityksessä. Samalla Honkasen huomio osoittaa, kuinka myöhään - sairaala valmistui vuonna 1935 - funktionalismin tulo Tampereella todella siirtyi.

Hatanpään sairaalan rakentamisen jälkeen sairaalauudistuksen toteuttamista jatkettiin. Seuraavana oli vuorossa tuberkuloosisairaala, joka sijoitettiin Kaupin metsäiseen maastoon. Sairaalan suunnittelu aloitettiin vuonna 1936 ja rakennustöihin päästiin seuraavana vuonna.¹⁹¹

Molemmat sairaalat olivat suuria rakennushankkeita, joiden suunnitteluun koko arkkitehtiosasto osallistui. Hatanpään suunnitteluun osallistui suurempi joukko, mutta Kaupin sairaala oli pääosin Mikael Nordenswanin vastuulla. Strömmer toimi suurten laitosten suunnittelun yhteydessä suunnittelu- ja piirustustyön valvojana. Hänellä oli myös päävastuu urakkasopimuksista ja hankintojen selvittelystä. Kun arkkitehtiosaston työmäärä ja samalla rakennushankkeitten koko kasvoi, kaupunginarkkitehdin rooli osaston johtajana korostui. Strömmer ei enää itse voinut osallistua edellisen vuosikymmenen tapaan yhtä aktiivisesti suunnittelutyöhön, vaan tehtävät hajautettiin

¹⁸⁹TYHTL. Honkanen 1995, 93-94.

¹⁹⁰TYHTL. Honkanen 1995, 88.

¹⁹¹Strömmer 1944b, 128-129.

muille arkkitehdin koulutuksen saaneille osaston työntekijöille. Kaupungin arkkitehtiosaston ja yksityitoimiston 1930-luvun suunnitelmat kuitenkin muistuttavat arkkitehtuuriratkaisuiltaan sekä tyyliään hyvin läheisesti toisiaan, joten on oletettavaa, että Strömmer edelleen kuitenkin voimakkaasti ohjasi molemmissa toimistoissa tehtyä suunnittelutyötä. Joitakin kaupungin hankkeita, esimerkiksi linja-autoaseman, Strömmer on esitellyt ammattilehtien artikkeleissa nimenomaan omina suunnitelmina.

LINJA-AUTOASEMA

Aivan vuosikymmen loppuun ajoittui kaupungin uuden linja-autoaseman suunnittelu tehtävä. Suunnitteluongelma oli maassamme uusi. Tampereen suuri ja moderni linja-autoasema herättikin aikanaan suurta kiinnostusta ja toimi monien kaupunkien vastaavien rakennusten esikuvana. Rakennus esiteltiin myös ammattikunnan *Arkkitehti*-lehdessä. Tämän lisäksi Strömmer selosti rakennuksen suunnitteluperiaatteita mm. *Suomen Kunnallisteknisen yhdistyksen* julkaisussa vuonna 1937 ja esitelmöi aiheesta samaisen yhdistyksen sekä *Tampereen Teknillisen Seuran* kokouksissa.¹⁹²

Aihe oli ajankohtainen monilla paikkakunnilla, sillä linja-autoliikenteen määrä kasvoi 1920-luvulta lähtien nopeasti, erityisesti 1930-luvun kuluessa. Vuonna 1922 maassamme oli 120 rekisteröityä linja-autoa, mutta vuosikymmenen taitteessa jo noin 1200 ja vuonna 1938 peräti 3100.¹⁹³ Suuremmille paikkakunnille syntyikin tarve keskittää linja-autoliikenne yhden pääteaseman yhteyteen sekä samalla tarjota tiloja lisääntyvälle henkilö- ja tavaraliikenteelle.

Tampereella oli rakennettu 1920-luvun loppupuolella kaksi erillistä, lähes identtistä, Strömmerin suunnittelemaa yhdistettyä linja-auto- ja huoltoasemaa. Ne sijaitsivat kaupungin kahden sisääntuloreitin varrella: läntinen kaukoliikenneasema Pyynikintorilla ja itäinen Hatanpään valtatie varrella nykyisen Sorin aukion tienoilla. Ne olivat suhteellisen pieniä rakennuksia, sillä niiden päätehtäväksi oli alunperin ajateltu bensiinin jakelua ja vähäistä pakettiliikenteen hoitoa. Rakennuksissa oli myös matkustajien odotushuone ja autojen huoltotiloja.¹⁹⁴ Kaikki nämä toiminnot oli piilotettu kreikkalaisesta temppeleistä aiheensa saaneen klassistisen muotokielen alle. Huoltamon rautabetonista katosta kannattelivat neljä doorilaista pylvästä, kattoa kiersi voimakas klassisoiva koristelu, aukotuksessa oli kaariaiheita jne. Tyyliään rakennukset olivat 1920-luvun loppupuolen vapaamuotoista klassisismia. Nämä kaukoliikenneasemat ovat hyvä esimerkki 1920-luvun arkkitehtuurikonsensusesta: historialliset

¹⁹²Strömmer 1937; Sinisalo 1944, 84.

¹⁹³Ahvenainen; Kaukiainen; Viitaniemi 1982, 288.

¹⁹⁴Suomalaisen Shell o.y:n autohuoltoasemia 1934, 68; Strömmer 1937, 235.

lainat soveltuivat kaikkien rakennushankkeitten, niin monumentaalisten kuin teknisten rakennusten, lähtökohdaksi. Huoltamoiden kaltaisiin teknisiin rakennuksiin valittiin ankara ja pelkistetty doorilainen tyyli.

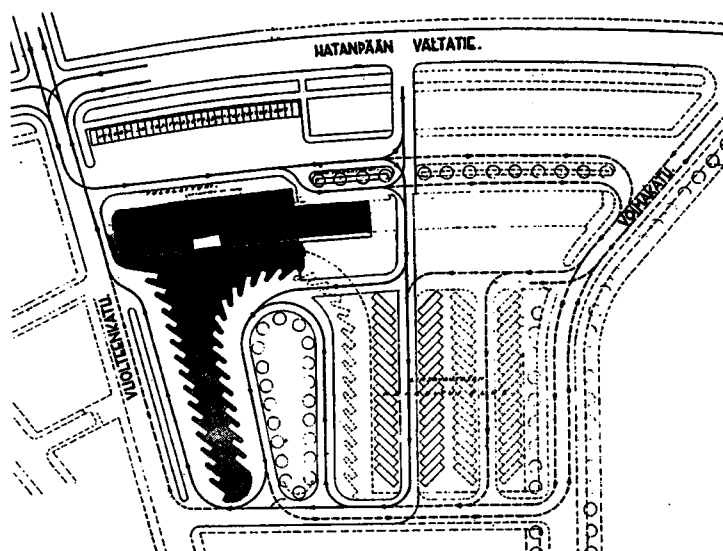
49) Bertel Strömmer. Itäinen kaukoliikenneasema, 1929.

1930-luvun kuluessa kävi selväksi, että nämä suhteellisen uudet asemat olivat auttamattomasti liian pieniä hoitamaan nopeasti kasvavia matkustaja- ja tavaramääriä. Kaksi erillistä ja toisistaan suhteellisen kaukana olevaa pääteasemaa osottautuivat myös epäkäytännölliseksi ratkaisuksi. Siirtyminen pääteasemalta toiselle tuotti hankaluuksia. Tampereelle tarvittiin siis uusi, keskitetty linja-autoasema. Kun rakennusta ryhdyttiin vuoden 1937 aikana suunnittelemaan, jouduttiin työ aloittamaan ns. tyhjältä pöydältä. Menneen vuosikymmenen, pienemmille matkustajamäärille suunnitellut linja-autoasemat eivät soveltuneet suunnittelutyön pohjaksi. Tulevaisuuden kehitys oli vain arvioitavissa, mikä aiheuttikin ongelmia linja-autoaseman tilaohjelmaa laadittaessa. Tampereella haluttiin, että rakennus olisi mielummin hieman liian suuri kuin, että se osottautuisi jo muutaman vuoden kuluttua pieneksi. Niinpä linja-autoasema oli valmistuessaan vuonna 1939 Pohjoismaiden suurin.

Itse rakennussuunnittelussakaan ei ollut käytettävissä valmiita ratkaisumalleja. Eräitä pienempiä linja-autoasemia oli tosin rakennettu Suomeen 1930-luvun kuluessa mm. Mikkeliin ja Viipuriin, mutta rakennusten tilaohjelma ei soveltunut Tampereen linja-autoaseman pohjaksi. Toisaalta esikuvien puuttuminen antoi suunnittelijoille vapauden. Linja-autoaseman kaltainen kaupunkikuvassa uudentyyppinen rakennus ei ollut sidoksissa konventionaalisiin ratkaisumalleihin. Tilajilla ei ollut ennako-odotuksia rakennuksen ulkomuodosta. Tämä antoikin suuremman liikkumavaran suunnittelijalle. Linja-autoaseman suunnittelutyöhön osallistui Strömmerin lisäksi alkuvaiheessa J. Laaksovirta ja loppuvaiheessa R. Ahjopalo.¹⁹⁵

¹⁹⁵Strömmer 1944a, 130.

Uusi funktionalistinen suunnitteluperiaate tarjosi hyvän lähtökohdan linja-auto-kysymyksen ratkaisuun. Linja-autoasema muistutti tuotantolaitoksen suunnittelua, jossa tavaran kulku määräsi arkkitehtuurin ratkaisut. Tässä tapauksessa vain tuotteen tilalla oli linja-autot, matkustajat ja rahti. Näiden tuotteiden reitit tuli tehdä mahdollisimman joustaviksi ja tehokkaiksi. Nämä kolme tekijää korostuivat arkkitehtuuriratkaisussa, jossa eri toiminnot oli jaettu omiin osastoihinsa. Rakennuksen kaksikerroksinen, juhlavampi osa oli varattu matkustajien tarpeisiin: lippujen ostoon, matkatavaroiden säilyttämiseen, odottamiseen, virkistymiseen, ruokailuun ja majoittumiseen. Rakennuksen kaupungin keskustan puoleiseen pätyyn rakennettiin omaan siipeen lisäksi vuokrattavia liiketiloja, sillä uskottiin, että liikenteen tuoma matkustajamäärä vetäisi puoleensa myös yrittäjiä. Tavaraliikenne puolestaan oli sijoitettu matkailualueen siipeen, jossa saapuva ja lähtevä tavara oli sijoitettu rakennuksen vastakkaisille puolille. Linja-autot kiersivät rakennusta, jättivät matkustajat ja rahdin toiselle puolelle ja poimivat uudet tavarat ja matkustajat toiselta puolelta. Rakennus ja sen ympäristö muodostivat siis eräänlaisen kaupunkitilaan sijoitetun teollisen prosessin.

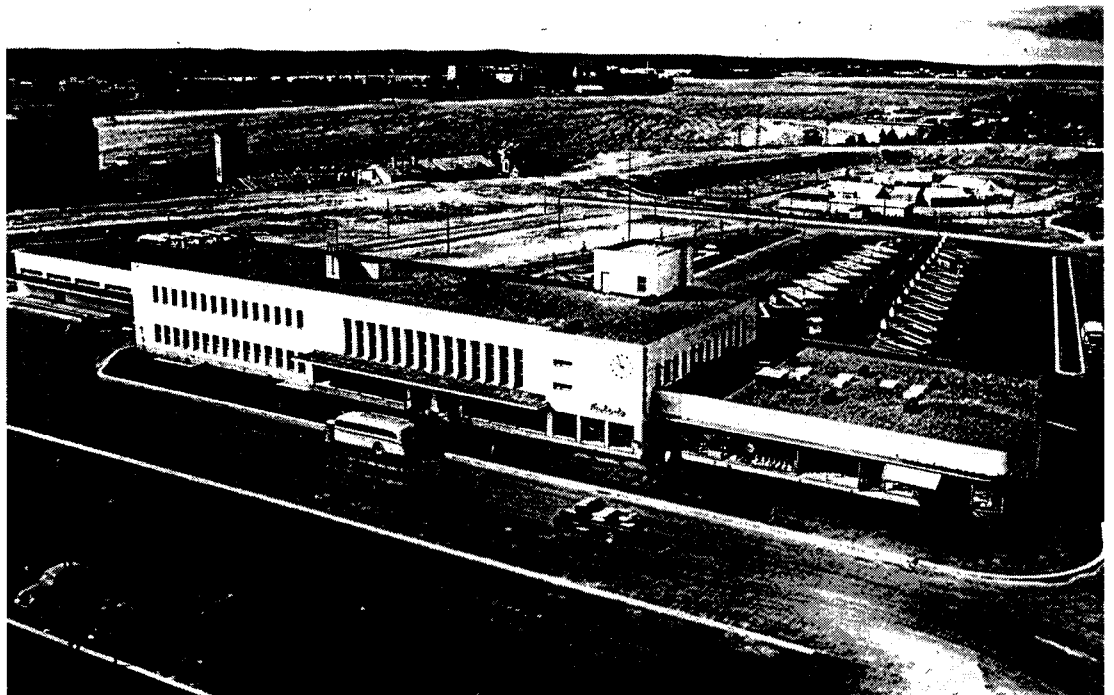

50) Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Linja-autoaseman aluesuunnitelma, 1936-1938.

Toiseksi rakennussuunnittelun keskeiseksi ongelmaksi Strömmer mainitsi rakennuksen mahdollisten laajennusten ja muutosten huomioon ottamisen. Rakennus konstruoidiin tätä tarkoitusta silmällä pitäen rautabetonirunkoiseksi, jolloin esim. väli-seinien muutokset olisi helppo toteuttaa.¹⁹⁶ Sisätiloja jäsentää pilarikenttä, jolloin väli-seinät saatettiin sijoittaa suhteellisen vapaasti. Odotushallin katon palkkirakenne puolestaan mahdollisti suuren yhtenäisen tilan.

¹⁹⁶Strömmer 1944a, 130.

Linja-autoaseman arkkitehtuuri oli aikakaudelle tyypillistä ns. valkoista funktionalismia, jolle oli tyypillistä tasaisiksi valkeiksi rapatut ulkoseinät ja tasakatto. Muodoltaan tämän tyyliuunnan rakennukset olivat yksinkertaisen geometrisia, volyymeiltaan kuutiomaisia. Rakennuksissa esiintyy myös modernismin suosimia muotoja ja rakennusosia: betonikatoksia, nauhamaisia ikkunoita, pyöristettyjä kulmia ja parvekkeita.¹⁹⁷ Linja-autoasema muodosti horisontin suuntaisen pitkän nauhan, eri toiminnot oli erotettu omiksi erikorkuisiksi, laatikkomaisiksi siipiosiksi. Keskelle oli sijoitettu korkeampi odotustila, joka erottui julkisivussa myös suurempien ikkunoiden avulla. Liikesiiven kulmat oli pyöristetty linjakkaasti. Muoto liittyi piha-alueen liikennejärjestelyihin ja toisaalta muistutti myös aikakauden teollisen muotoilun, ajoneuvosuunnittelun, kaarevia linjoja. Katos- ja torniaiheet osoittivat sisääntulot ja kulureitit sekä hierarkisoivat rakennuksen osia.

51) Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Linja-autoasema, 1936-1938.

¹⁹⁷Jokinen 1992, 119.

UUSIA IDEOITA ASUNTORAKENTAMISESSA - PUOLIKUNNALLISIA YHTIÖITÄ JA LAMELLI-TALOJA

Asuntorakentamiseen tuli katkos 1930-luvun alkupuolen lamavuosina. Rahamarkkinat olivat kiristyneet vuodesta 1928 lähtien ja luotonsaantivaikeudet jatkuivat koko 1930-luvun alkupuolen. Tämän vuoksi rakennushankkeille oli vaikea saada rahoitusta. Lisäksi vuokramarkkinoiden kokonaiskysyntä oli supistunut väestön reaalityulojen laskettua, jolloin syntyi asuntojen ylijäämää. Tämä puolestaan pudotti asuntojen vuokria. Asunnot eivät olleet enää 1920-loppupuolen tapaan hyviä sijoituskohteita.¹⁹⁸

Asuntotuotannon yhtäjaksoinen aleneminen synnytti patoutunutta asuntotarvetta. Kun reaalityulot alkoivat vuosikymmenen puolivälin jälkeen jälleen nousta, nousivat vuokrat samanaikaisesti. Asuntokiinteistöjen kannattavuus lisääntyi uudelleen, jolloin myös niiden myyntihinnat nousivat.¹⁹⁹ Asuntorakentamisesta tuli jälleen kannattavaa. Laman hellitettyä vuoden 1934 jälkeen alkoikin asuntorakentaminen vilkastua ja jatkui vilkkaana aina talvisodan puhkeamiseen saakka.

Tampereen kaupungin kunnalliseen asuntotuotantoon tuli poikkeuksellinen katkos vuosien 1930 ja 1935 välisenä aikana.²⁰⁰ Asuintuotantoon tartuttiin uudestaan vasta vuosikymmenen loppupuolella. Työväestön asuntokysymystä lähdettiin ratkaisemaan ns. puolikunnallisella asuntotuotannolla. Vuosien 1936-1940 välillä Tampereen kaupunki oli mukana perustamassa kolmea puolikunnallista asuntoyhtiötä. Rakennussuunnittelusta vastasi *Arkkitehtitoimisto Bertel Strömmer*.

Ensimmäinen puolikunnallinen rakennusyhtiö oli perustettu Tampereelle 1928. Pyy-nikintorin laidalle rakennetun *As. oy Tammerkonnun* suuren kivirakennuksen suunnit-teli helsinkiläinen arkkitehti Martti Välikangas, joka oli ollut mukana myös Suomen ensimmäisen puolikunnallisen asuntoyhtiön, *oy Kansanasunnot* Helsingin Käpylässä, suunnittelussa vuosina 1919-1924. Suomeen puolikunnallisen asuntotuotannon aate oli tuotu Euroopasta, jossa jo 1800-luvun loppupuolella oli rakennettu ensimmäiset puolikunnalliset rakennukset.²⁰¹

Puolikunnallisessa yhtiössä kaupunki merkitsi aluksi kaikki yhtiön osakkeet, jotka se sitten luovutti vähittäismaksusta huoneistojen asukkaille tietyn ajanjakson esimerkiksi kymmenen vuoden kuluessa. Kaupunki pysyi osakkeiden omistajana niin kauan kuin koko osakepääoma oli tullut maksetuksi. Puolikunnallisten yhtiöiden avulla haluttiin madaltaa varattomien mahdollisuutta hankkia omistusasunto itselleen. Asunnon

¹⁹⁸Tamminen 1945, 256-257.

¹⁹⁹Tamminen 1945, 257.

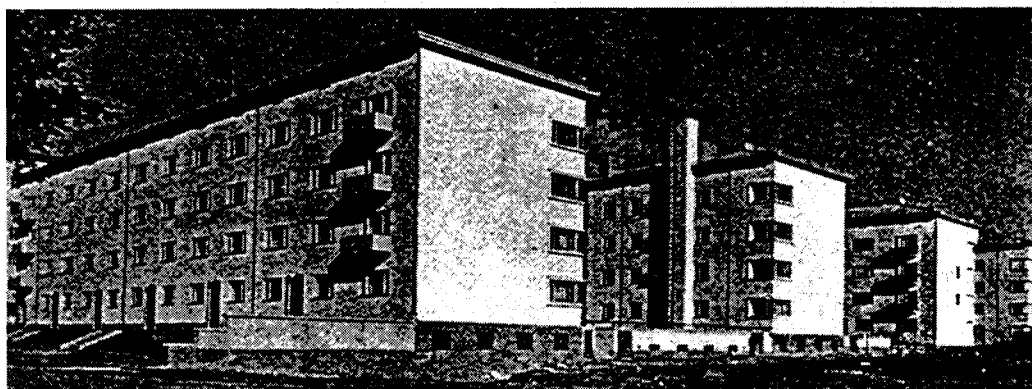
²⁰⁰Strömmer 1952, 56.

²⁰¹Kanerva 1956, 9-10 ja 19.

hankkiminen ei vaatinut etukäteistä säästöä, vaan sen saattoi lunastaa itselleen henkilö, joka kävi säännöllisessä palkkatyössä. Kaikkein vähävaraisimmille tämä asuntotuotannon muoto ei tuonut helpotusta, vaan se oli lähinnä alemman keskiluokan asumismuoto. Suuri osa esimerkiksi 1930-luvun loppupuolen puolikunnallisten yhtiöiden osakkaista oli valtion tai kunnan viranhaltijoita.²⁰²

Kaupungin talouden kannalta puolikunnallinen asuntotuotantotapa oli edullinen. Kunnan sijoittamalla rahoilla pystyttiin tuottamaan huomattavasti enemmän asuntoja kuin kokokunnallisella vuokratalorakentamisella. Sijoitetut varat vapautuivat suhteellisen lyhyessä ajassa, kun asukkaat maksoivat osuuttaan kunnalle. Nämä rahat voitiin taas sijoittaa seuraavaan rakennuskohteeseen.²⁰³

1930-luvun loppupuolella puolikunnallinen asuntotuotanto lähti uudelleen vilkkaasti käyntiin Tampereella. Enää ei rakennettu 1920-luvun tapaan pieniä muutaman perheen asuttavia puurakennuksia, vaan tyypilliseksi rakennusmuodoksi vakiintuivat suurimittakaavaiset kivirakennukset ns. "kivimuurit". Myös funktionalistiset suunnitteluperiaatteet ilmestyivät näihin rakennuksiin. *Tampereen kaupungin rakennusyhtiö III ja IV:n* rakennukset esittelivät Tampereella uuden, funktionalismin markkinoiman asuinrakennustyyppin: lamellitalon²⁰⁴.

52) Bertel Strömmer. Tampereen kaupungin puolikunnalliset rakennusyhtiöt III ja IV, 1938.

Vuosina 1938-1940 rakennetut lamellit olivat neljäkerroksisia, lähes 60 metriä pitkiä ja ulkokkeettomia rakennuksia. Puolikunnallisia kerrostaloja tuli Itsenäisyydenkadun varteen yhteensä neljä kappaletta. Rakennukset oli sijoitettu tonteille avoimen kort-

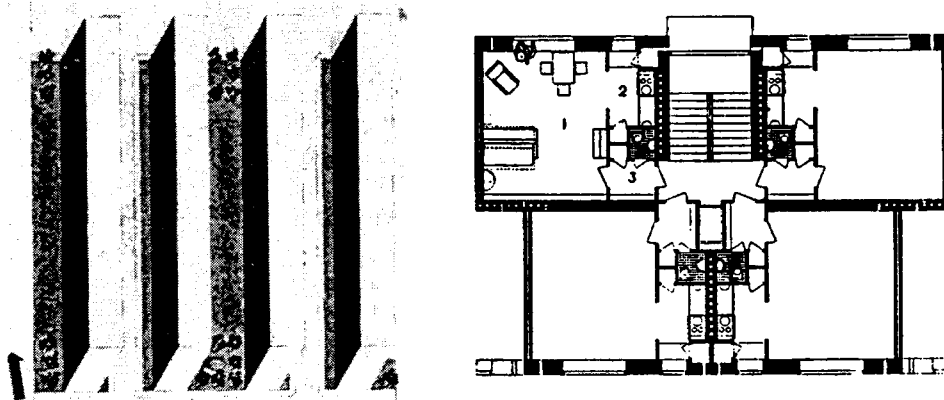
²⁰²Kanerva 1956, 8 ja 40.

²⁰³Kanerva 1956, 8.

²⁰⁴Taiteen Pikkujättiläinen (1991) määrittelee lamellitalon seuraavasti: lamellitalo (lat. lamella, 'ohut levy', 'liuska'; ruots. lamellhus), moderni pitkänomainen kerrostalotyyppi, jossa kaksi tai useampia porraskerroksia eli lamelleja. Lamellitalossa on yleensä kaksi, kolme tai neljä kerrosta ja jokaisessa lamellissa on pohja-alaltaan samanlaiset kaksi, kolme tai neljä asuntoa. Lamellitalot on yleensä sijoitettu maastoon ryhminä: talot on sijoitettu joko vierekkäin lamellijärjestelmään tai ryhmitelty vapaasti maastoon.

telirakenteen mukaan. Rakennusmassat eivät enää kiertäneet tontin reunoja ja muodostaneet sisäpihaa, vaan jokaisen lamellin väliin jäi päästään avoin pihakaistale.

Lamellitaloratkaisuun Strömmer oli tutustunut jo vuoden 1932 Pohjoismaisten rakennuspäivien yhteydessä järjestetyn lamellitalo-kilpailun kautta. Strömmer kuului tässä kilpailussa palkittujen joukkoon yhdessä P. E Blomstedtin, Kaarlo Borgin, Erik Bryggmanin, Hilding Ekelundin, Aarne Hytösen ja Risto-Veikko Luukkosen kanssa. Omassa ehdotuksessaan Strömmer oli sommitellut tiheän, neljästä rakennuksesta koostuvan asemakaavan. Kuusikerroksisten talojen väliin jäi 23 metriä väliä. Asunnot eivät olleet Strömmerin suunnitelmissa vielä funktionalististen ihanteiden mukaan läpituuletettavia. Asunnot olivat 40 neliömetrin kokoisia minimiasuntoja, joihin oli sijoitettu huone, keittonurkkaus ja wc. Kultakin kerrostaanteelta oli käynti neljään asuntoon.²⁰⁵

53) Bertel Strömmer. Lamellitalo-kilpailun ehdotus, 1932.

Lamellitalo-kilpailu oli Strömmerille merkittävä uuden asunosuunnittelun tiennäyttäjä. Hän kirjoitti innostuneesti lamelliratkaisusta vuoden 1932 kaupunginarkkitehdin vuosikertomukseen.

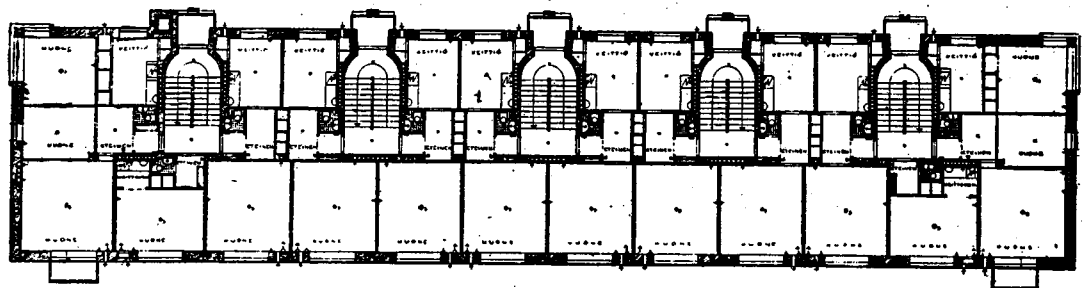
Pohjoismaisten rakennuspäivien näyttely välillisesti myös antoi sysäyksen erälle allekirjoittanutta jo vuosikausia askarruttaneelle idealle. Osallistumalla näyttelyaineiston hankkimista varten järjestettyyn ns. lamellitalokilpailuun, jonka tarkoituksena oli määrättyjen tonttimittojen keksiminen edullisimmille asuntopohjasuunnitelmille, Allekirjoittanut päätyi tulokseen, että suuresta osasta Tampereen kaupunkia voidaan liikoja katuja sulkematta muodostaa edullisia pitkiä tonttimuotoja, jotka hyvin soveltuvat ns. lamellitalojen rakentamiseen. Allekirjoittaneen ajatus, että esim. Tammelan kaupunginosassa suunnilleen joka toinen katu voidaan sulkea ja että sillä tavoin saadaan käytännöllinen, suhteellisen halpa ja oikeisiin ilmiansuuntiin kääntyvä sekä tilavat pihamaat antavat rakennustapa käyttöön, näyttää osoittautuvan oikeaksi.

²⁰⁵Heinonen 1986, 214-217; Pohjoismaiset rakennuspäivät 1932, 230-233.

...Tampereen karttaan merkittyinä uudet korttelimuodot näyttivät varsin mullistavilta: suuret alueet Tammelan ja Amurin kaupunginosista siinä olivat vaihtaneet nykyisen ahtaan ja tiheiden, kapeiden katujen pirstoman korttelijakonsa suurempaan jaotteluun, jolle ominaisia olivat ilmavat suuret pihamaat, pohjois-eteläsuuntaiset rakennusmassat, jotka sallivat auringon vapaan pääsyn pihoille ja kaduille sekä tilavat, istutuksien reunustamat kadut.²⁰⁶

1930-luvun alun rakennustoiminnan lama esti näin suurisuuntaisen kaupunkirakenteen uusimisen. Käytännön toteutusta jouduttiin odottamaan aina vuosikymmenen loppupuolelle asti. Puolikunnalliset lamellitalot *Tampereen kaupungin rakennusyhtiö III ja IV* (1938-1940) olivat ensimmäinen uudentyypinen kortteli Tampereella. Asemakaavaa muutettiin ennen rakennussuunnittelun käynnistämistä. Strömmerin visioiman tavan mukaan tontteja yhdistelemällä muodostettiin kaksi suurempaa tonttia, joihin kumpaankin voitiin rakentaa kaksi lamellitaloa.²⁰⁷ Tässä tapauksessa ei kuitenkaan katuja tarvinnut sulkea. Tontti oli ilmansuuntiensa puolesta ihanteellinen: lamellit sijoituivat tontille itä-länsisuuntaan, jolloin jokaiseen asuntoon saatiin runsaasti auringonvaloa. Rakennusmassojen väliin jäi tilaa istutuksille ja leikkipaikoille.

Uusien asemakaavallisten ratkaisujen lisäksi funktionalismin myötä alettiin kiinnittää yhä enemmän huomiota itse asuntojen pohjakaavoihin. *Lamellitalo*-kilpailu oli yksi käytännön pyrkimyksistä tehostaa asutosuunnittelua. Funktionalismin myötä asuntoarkkitehtuuri ei ollut enää rakennusten julkisivujen sommittelua vaan huomio kiinnitettiin ennenkaikkea sisätilojen rationaaliseen käyttöön. Tavoitteena oli tehokas, hygieeninen ja käytännöllinen asunto. Asunnon sisällä eri toiminnot pyrittiin eriyttämään omaan tilaansa ja luomaan perheenjäsenille oma rauhansa. Asunto miellettiin ennenkaikkea perheen yksityiseksi, ympäristöstään erilliseksi piiriksi. Tehokkuusajattelu karsi erityisesti keskiluokan asunnoista pois edustushuoneita kuten salin. Pienempiin asuntoihin tuli puolestaan uutuutena pienemmät, laboratoriomaiset keittiöt aiemman tupamaisen monitoimitilan sijaan. Uutena vaihtoehtona esitettiin pienasuntoihin keittokomeroita.

54) Bertel Strömmer. Tampereen kaupungin puolikunnallisten rakennusyhtiöiden pohjakaava, 1938.

²⁰⁶Kertomus Tampereen kaupungin yleisten töiden lautakunnan toiminnasta vuonna 1932, 35.

²⁰⁷Kanerva 1956, 30.

1930-luvun loppupuolella suunnitellut puolikunnalliset kerrostalot osoittavat, että Strömmer oli omaksunut perusteellisemmin funktionalistisen asutosuunnitteluajattelun kuin vuosikymmenen alkupuolella. Niissä rakennuksissa näkyi jo selkeästi funktionalistisen asutosuunnittelun periaatteet: auringonvaloa, raikasta ilmaa ja vihreyttä. Huoneistot olivat läpi rungon (runkosyvyys noin 13 metriä), jolloin oli mahdollista järjestää valoa kahdesta ilmansuunnasta, samalla myös tuulettaminen helpotui. Jokaiselta kerrostasanteelta oli käynti vain kahteen asuinhuoneistoon. Tämä vähensi häiriötä porraskäytävässä, mikä oli Strömmerin mielestä tärkeä seikka pien-asunnoista koostuvan kerrostalon suunnittelussa.²⁰⁸

Edellisen vuosikymmenen sosiaaliseen asutosuunnitteluun verrattuna 1930-luvun asunnoissa oli huomattavasti enemmän mukavuuksia. Näissäkin rakennuskohteissa asunnoissa oli keskuslämmitys, sähkö - myös keittiö oli sähköistetty, wc jne. Kylpyhuoneita ei kuitenkaan vielä rakennettu asuntoihin, jotta rakennuskustannukset olisivat pysyneet kohtuullisina. Talon yhteiset sauna- ja pesutilat oli sijoitettu kellarikerrokseen. Kustannustietoisuus oli keskeinen tekijä puolikunnallisen rakentamisen yhteydessä. Näissä kohteissa kustannuksia pyrittiin vähentämään toistamalla samantyyppisiä ratkaisuja porrashuoneissa ja asuntojen pohjissa. Tämä oli askel kohti funktionalistisen asutosuunnittelun painottamaa standardointia ja sarjavalmistusmenetelmää.

Ulkoarkkitehtuurista karsiutuivat pois viimeisetkin koristeaiheet. Rakennukset olivat ilmeeltään hyvin pelkistettyjä. Päivänvalon merkityksen korostaminen asutosuunnittelussa näkyi julkisivuissa lisääntyneenä ikkunapinta-alana. *As oy Sammonkulman* ja *Salhojankatu 31:n* julkisivuja hallitsivat pitkänomaiset, kolmiruutuiset, tasavälein sijoitetut ikkunat, joiden muoto ja sijoittelu korostivat rakennusten horisontaalista ilmettä. Hieman suuremmissa päätyasunnoissa käytettiin lisäksi kulmaikkunoita. Näiden asuntojen olohuoneiden yhteydessä oli lisäksi pienehkö parveke. Täysin vapaaseen julkisivusommitteluun Strömmer ei kuitenkaan lähtenyt, vaan mukana on vielä piirteitä 1920-luvun rakennusihanteista. Esimerkiksi sisäänkäyntejä Strömmer korosti kahden kerroksen korkuisilla ovi-ikkunayhdistelmillä, joita oli tehostettu kehysmäisillä listoilla. Myös rakennusten aumakatto tuo mieleen lähinnä 1920-luvun loppupuolen arkkitehtuurin.

²⁰⁸Kanerva 1956, 27.

YKSITYISTOIMISTON TOIMINTAPIIRI LAAJENEE

Vaikka kaupunginarkkitehdin työnkuvaa muokattiin 1930-luvun kuluessa, hänen oikeuteensa harjoittaa yksityistä arkkitehtuurisuunnittelua virka-ajan ulkopuolella ei sitä vastoin puututtu. Strömmer säilytti - koko kaupunginarkkitehdin uransa loppuun vuoteen 1953 saakka - vuonna 1919 neuvottelemansa oikeuden harjoittaa yksityistä arkkitehtuurisuunnittelua. Sopimus ei asettanut rajoituksia yksityistoimiston pidolle tai toiminnan laajuudelle. Täysin kitkattomasti ei kahden uran yhteensovittaminen onnistunut. Aika-ajoin Tampereella keskusteltiin julkisesti siitä, oliko kaupunginarkkitehdille sopivaa harjoittaa yksityistä arkkitehtuurisuunnittelua.²⁰⁹

Strömmer itse koki yksityisen toimiston hoitamisen positiivisena haasteena. Hän totesi uransa loppupuolella vuonna 1954, että yksityinen suunnittelutyö oli virkatehtävien hoidon kannalta hyödyllistä, sillä se auttoi kehittämään ammattitaitoa ja toisaalta pakotti pysymään suunnittelussa ajan tasalla. Ammattitaito ja arvostelukyky eivät hänen mukaansa päässeet kehittymään pelkästään virkapöydän ääressä. Yksityinen sektori tarjosi kunnallista rakentamista monipuolisempia - ja nousukausina laajempia - suunnittelutehtäviä. Kahden uran yhdistäminen ei kuitenkaan ollut helppoa, vaan se vaati Strömmerin mukaan paljon työtä ja ponnistuksia. Laajamittaisen yksityispraktiikan harjoittaminen ei onnistunut ilman, ettei jompi kumpi, yksityinen tai kunnallinen suunnittelu, tai peräti molemmat siitä kärsisi. Ihannetapaus hänen mukaansa olisi, että kaupunginarkkitehdin virkaa hoitaisi henkilö, jolla olisi taustalla yksityisen ja kunnallisen sektorin työkokemusta, mutta virkaa hoitaessa ei enää harjoitaisi yksityistä suunnittelua. Omaa uraansa Bertel Strömmer ei siis pitänyt ihannetapauksena.²¹⁰

Yksityistoimiston puolella Strömmerin työnkuva ja asema pysyi 1930-luvulla samantapaisena kuin edellisellä vuosikymmenellä. Toimintaan eivät vaikuttaneet ulkopuolisten asettamat vaatimukset tai päätökset. Työskentelyn luonteen määräsi käsillä oleva suunnittelukohde ja toiminnan laajuuden talouselämän investointihalukkuus. Rakentamisen määrä toisti 1930-luvulla edellisen vuosikymmen kaavaa: alkupuoli oli laman ja hitaan kehityksen kautta, mutta vuosikymmen puolivälissä taloudellinen tilanne parani ja viimeisinä vuosina ennen toisen maailmansodan syttymistä rakennusala jälleen ylikuumeni. Talouden heilahtelut näkyvätkin hyvin selvästi Bertel Strömmerin arkkitehtitoimiston suunnitelmien määrässä 1930-luvulla. Rakentaminen ei sisällöltään kuitenkaan seurannut edellisen vuosikymmenen kehitystä. 1930-luvulla ei enää hullaannuttu luksuskohdeiden rakentamisesta vaan Strömmerin suunnitelmien valossa rakentaminen ohjautui pragmaattisempaan suuntaan: tuotantorakennuksiin, liiketaloihin

²⁰⁹Tampereen kaupunginarkkitehtina 35 vuotta 1954, 6.

²¹⁰Tampereen kaupunginarkkitehtina 35 vuotta 1954, 6.

ja lisäksi moderni tekniikka synnytti omat uudet rakennustarpeensa. Asunto-suunnittelu näytteli Strömmer 1930-luvun tuotannossa 1920-lukua pienempää roolia.

Rakentamisen ja talouden heilahtelut eivät merkinneet Strömmerille taloudellista katastrofia. Strömmerillä oli lama-ajan läpikin turvattu virkamiehen kuukausipalkka. Rakennusalan kaltaisella epävarmalla alalla kaupunginarkkitehdin virka tarjosi turvallisen ja jatkuvan toimeentulomahdollisuuden. Yksityistoimiston tuotto oli siten virkamiehen palkan päälle saatua lisäansiota. Yksityistoimiston pitäminen oli Bertel Strömmerille aina sivutoimi, aluksi Pettersonin toimiston ja myöhemmin virkatyön ohessa hoidettua liiketoimintaa. Toimistoa ei kuitenkaan pidä luokitella virkamiehen "harrastukseksi", sillä toiminta oli 1920-luvun loppupuolelta lähtien laajaa ja jatkuvaa. Strömmerin toimisto oli yksi aikakauden johtavista arkkitehtuuritoimistoista Tampereella. Bertelin itsensä lisäksi toimistossa työskenteli säännöllisesti hänen palkkaamiaan suunnittelijoita, muuten virkatyön ohessa ei olisi ollut mahdollista harjoittaa niin laajaa praktiikkaa.

Arkkitehtitoimiston arkistossa ei ole säilynyt kuin satunnaisia dokumentteja toimiston työntekijöistä, joten täydellistä listaa toimiston suunnitteluhenkilökunnasta ei voi koota. Tiedossa on, että Strömmerin palkkalistoilla oli Vilho Kolho ennen vuotta 1927, jonka jälkeen hän siirtyi apulaiskaupunginarkkitehdiksi. Georg Henriksson ja Jaakko Laaksovirta olivat mukana 1920-luvun loppupuolen rakennushankkeissa; myös he siirtyivät myöhemmin Tampereen kaupungin palkkalistoille. 1930-luvun alussa muutamissa suunnittelukohteissa oli mukana Strömmerin lanko ja kaupungin arkkitehtiosaston ylimääräinen arkkitehti Mikael Nordenswan. Olavi Kivimaa oli toimistossa vuosien 1937 ja 1941 välisenä aikana. Hänestäkin tuli myöhemmin kaupunginarkkitehti, mutta ei Tampereelle vaan Jyväskylään. Kaikki edellä luetellut henkilöt olivat koulutukseltaan arkkitehteja. Rakennusmestari E. Haldinin nimi esiintyy avustajien joukossa 1930-luvun loppupuolella sekä 1940-luvun alussa. Pitkäaikaisin työntekijä näyttää olleen rakennusteknikko E. A. Liuha, joka vastasi teknisistä yksityiskohdista sekä rakennesuunnittelusta. Hänen nimensä oli mukana avustajien joukossa 1920-luvulta aina 1950-luvulle saakka. Konstruktioiden laskennassa Strömmer käytti myös toisen kaupungin virkamiehen, esimiehensä kaupungin-insinööri Akseli Linnavuoren apua. Tästä lyhyestä listasta on havaittavissa, että Strömmerin yksityistoimiston ja toisaalta Tampereen kaupungin suunnitteluhenkilökunnan välillä oli runsaasti "vaihtoa".

Tällainen henkilökunnan vaihto yksityistoimiston ja kaupungin arkkitehtiosaston välillä oli mahdollista, koska kaupunginarkkitehti saattoi vaikuttaa merkittävästi kaupungin arkkitehtiosaston henkilökuntavalintoihin. Kaupunginvaltuusto käytti päätösvaltaa

ainoastaan osastojen johtajien valinnassa. Muut arkkitehtiosaston vakinaiset ja väliaikaiset virat täytti yleisten töiden lautakunta hankittuaan asianosaisten osastojen johtajien lausunnot.²¹¹ Tällöin Strömmer saattoi suositella entisten yksityisen toimistonsa työntekijöiden palkkaamista.

KUNNALLISIA RAKENNUKSIA TAMPEREEN ULKOPUOLELLE

Henkilösuhteiden lisäksi yksityistoimistolla ja kaupungin arkkitehtiosastolla oli myös muita yhteyksiä. Kaupunginarkkitehdin virkatyössä solmittujen suhteiden ja yhteyksien kautta tuli nimittäin hyvin paljon suunnittelutehtäviä yksityiseen toimistoon. Pienillä paikkakunnilla ei ollut vielä 1930-luvulla omaa arkkitehtuuriin perehtynyttä suunnitteluhenkilökuntaa, joten ne kysyivät usein neuvoa suurempien kaupunkien virkamiehiltä ja käyttivät hyväkseen heidän ammattikokemusta omien kunnallisten rakennustensa suunnittelussa. Kaupunginarkkitehdin viranhoidon kautta solmituilla suhteilla näyttää olleen erityistä merkitystä Strömmerin yksityistoimiston toiminnalle rakennusalan lamakausina, jolloin normaali rakennustoiminta oli seisahduksissa. Rakentamisen nousukauden aikana suhteiden merkitys sitävästoin väheni, sillä tarjolla oli muitakin mielenkiintoisia ja suurisuuntaisia rakennushankkeita.

Taloudellinen tilanne vaikutti myös itse arkkitehtuuriratkaisuihin. Laman tai vaikean kriisitilanteen aikana yksityinen sektori ja kunnallinen rakennustoiminta muistuttivat ongelmanratkaisuiltaan sekä arkkitehtuuriltaan toisiaan. Arkkitehti oli tällöin kaupungin rakennushankkeitten tapaan valveutunut taloudellisista seikoista, pyrki niukkuuteen. Funktionalistisen arkkitehtuurin läpimurto onkin yhteydessä aikakauden vaikeaan lamaan: moderni arkkitehtuurin oli helppo hyväksyä uudeksi arkkitehtuurin muodoksi, sillä sen avulla saatettiin säästä rakennuskustannuksissa, kun kalliit käsi-työhön perustuneet koristeaiheet karsiutuivat pois suunnitelmista. Funktionalismi alensi rakennuskustannuksia. Rahoitustilanteen parannuttua nousukaudella yksityinen sektori erosi huomattavasti kunnallisesta rakentamisesta. Yksityiset projektit antoivat arkkitehdeille runsaamman liikkumisvapauden. Tällöin myös arkkitehtuuriratkaisut olivat monipuolisempia, kokeellisempia ja yksityiskohtiin asti vietyä. Ero yksityisen ja kunnallisen välillä oli nousukaudella nimenomaan kvalitatiivinen.

Strömmerin yksityistoimiston toiminta keskittyi voimakkaasti 1930-luvun alkupuolella kunnallisiin hankkeisiin. Yksityistoimiston työtehtävät olivat tältä osin hyvin samantyyppisiä kuin Tampereen kaupungin arkkitehtiosaston virkatyöt. Kaupungit kehittivät 1930-luvun loppupuolella nimenomaan teknistä puoltaan: sähköntuotantoon, palontorjuntaa, vesihuoltoa, teurastusta jne. 1930-luvun alussa yksityistoimistossa valmistui mm. kahden vesitornin suunnitelmat: lisaalmeen vuonna 1932 sekä Poriin

²¹¹Tampereen kaupungin rakennustoimiston johtosääntö 1930, 4.

1934. Nämä kunnallistekniset rakennukset olivat erikoisrakennuksia, joiden suunnittelu vaati erikoisosaamista, johon Strömmer Tampereen kaupunginarkkitehtina oli joutunut tutustumaan. Arkkitehtuuriltaan nämä hyvin pragmaattiset laitokset muistuttivat Strömmerin Tampereen kaupungin yksinkertaista, mutta arvokasta tyyliä, joka on tuttua esimerkiksi Tammerkosen keskiputouksen voimalaitoksesta.

Strömmerin suunnittelemat kunnalliset rakennusprojektit toimivat vierailta paikkakunnilla arkkitehdin ammattitaidon näytteinä, mainoksina. Paikkakunnalla tutuksi tulleelta arkkitehdilta alettiin tilata myös yksityisten liikeyritysten rakennusprojektien suunnitelmia. Arkkitehdin oli helppo samalla työmaakäynnillä pistäytyä useammassa rakennuskohteessa, joten asiat sujuivat joustavasti myös käytännön tasolla. Yleistäen voisikin todeta, että 1930-luvun kuluessa Strömmer laajensi toimintasädeään Tampereen lähiseudun ulkopuolelle. 1930-luvulla hänen maineensa oli kiirinyt kaupungin rajojen ulkopuolelle, niinkin pohjoiseen kuin Kemiin.

Merkittävin yksityistoimiston 1930-luvun kunnallisista rakennushankkeista oli Kemin kaupungintalo. Strömmer ei omalla kaupunginarkkitehdin urallaan Tampereella päässyt osallistumaan kunnallisten edustusrakennusten, virastotalojen tai kulttuurilaitosten, suunnitteluun. Yksityistoimiston puolella hänellä oli sen sijaan mahdollisuus osallistua 1920- ja 1930-luvuilla kahteen tällaiseen hankkeeseen, Hämeenlinnan kirjaston ja Kemin kaupungintalon suunnitteluun. Tampereella oli toisin vireillä vuosikymmenien ajan uuden kaupungintalon suunnittelu, mutta sen rakentamiseen ei päästy vielä Strömmerin uran aikana. Näin Kemin kaupungintalo on ainoa esimerkki Strömmerin kaupungintaloarkkitehtuurista.

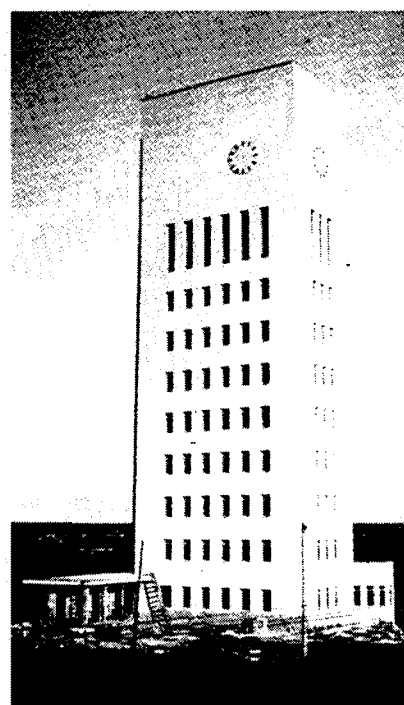
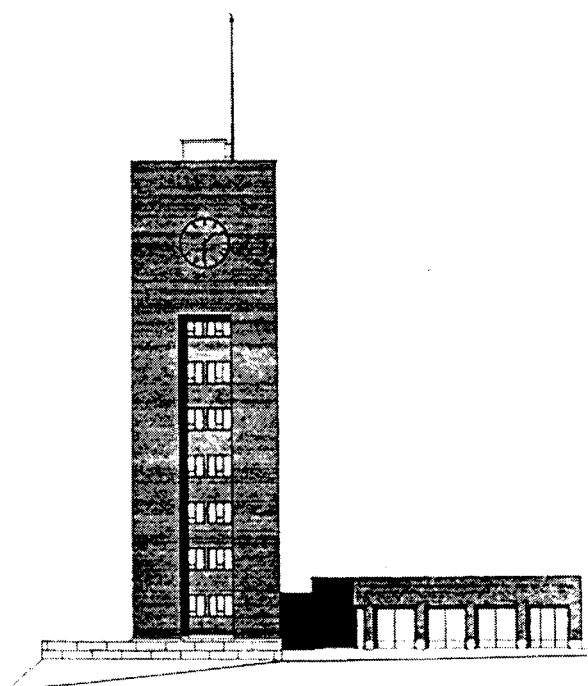
Kaupungintalon rakennushanke tuli Kemissä ajankohtaiseksi, kun vanha kaupungintalo paloi vuonna 1931. Toiseksi kasvava kaupunki tarvitsi vesijohtoverkon vesisäiliöineen. Kemissä syntyi ajatus, että nämä kaksi hyvin erilaista rakennushanketta yhdistettäisiin: rakennettaisiin kaupungintalo, jonka yläkerrokseen sijoitettaisiin vesisäiliö ja alakertaan kaupungin hallinnon tarvitsemat toimistotilat. Suunnitelmat tilattiin vuonna 1938 Tampereen kaupunginarkkitehdilta Bertel Strömmeriltä, sillä Kemissä ei ollut tuolloin omaa kaupunginarkkitehtia. Rakennussuunnitelmat valmistuivat vuoden 1939 toukokuussa ja itse rakennus oli valmis seuraavan vuoden kesällä.²¹²

Kaupungintalossa oli kellarikerros mukaan luettuna 14 kerrosta, mutta pohjan pinta-ala oli vain 330 neliometriä (kerrosala yhteensä noin 2200 neliötä). Massaltaan rakennus oli kapea ja korkea, siis eräänlainen pienoispilvenpiirtäjä. Strömmerhän oli ollut 1930-luvun alussa innostunut amerikkalaisista pilvenpiirtäjistä, kuten aiemmin

²¹²Limatius 1990, 31.

olemme todenneet. Nyt hänelle tarjoutui tilaisuus suunnitella oma, tosin minitatu-yri-versio, teemasta.

Kemin kaupungintalon toiminnot oli sijoitettu pilvenpiirtäjien tapaan yhteen ulokkeettomaan rakennusmassaan. Kahdeksassa alimmassa kerroksessa oli kaupungin virastoja sekä kaksi asuinhuoneistoa. Yhdeksännessä kerroksessa oli kahden kerroksen korkuinen valtuuston istuntosali ja sen yläpuolella vesisäiliöt.²¹³ Rakennuksen eri toiminnot erottuivat julkisivuissa: toimistohuoneissa ja asunnoissa oli pienemmät ikkunat, istuntosaliin oli luotu juhlavuutta kapean ja korkean aukotuksen avulla ja vesisäiliöosa oli luonnollisesti umpinaista muuripintaa. Aukot oli sijoitettu tasavälein ja symmetrisesti julkisivuun. Rakennuksen ankan yksinkertaista kokonaishahmoa kevensivät vesisäiliöosaan sijoitetut suuret kellot. Ensimmäisessä kerroksessa oli lisäksi katosaihe sekä kaarevakulmainen ulkoke.

55) Bertel Strömmer. Iisalmen vesitornin julkisivupiirros, 1931-1932. 56) Bertel Strömmer. Kemin kaupungintalo rakennusvaiheessa vuonna 1939, 1938-1939.

Arkkitehtuuriltaan ja kokonaisratkaisultaan rakennus muistutti Strömmerin vuosikymmenen alkupuolella suunnittelemaa Iisalmen vesitorni- ja paloasemarakennusta. Myös tuohon torniin oli sijoitettu alempiin kerroksiin asuin- ja työhuoneita ja kokonaishahmo oli yksinkertainen ulokkeeton laatikko, jonka huipulla oli kello.²¹⁴ Ehkä Iisalmen esimerkki oli ohjannut Kemin päättäjiä ottamaan yhteyttä vesitornisuunnit-

²¹³Limatius 1990, 33.

²¹⁴Strömmer 1934a, 11.

telijana tunnettuun Strömmeriin. Kemin kaupungintalo oli kuitenkin lisälmen vesitornia juhlallisempi sekä suurempi. Arvokasta ilmettä antoivat korkeat valtuustosalin ikkunat, hoikka ja ylväs kokonaishahmo sekä valkeiksi rapatut julkisivut (lisälmen vesitorni oli punatiilinen). Rakennus oli näyttävä maamerkki muuten tasaisella ja matalasti rakennetulla kaupunkialueella.

Kemiläiset eivät saaneet nauttia kauaa uudesta ja komeasta kaupungintalostaan, sillä jo vuoden 1944 syksyllä saksalaiset sotilaat yrittivät perääntyessään räjäyttää rakennuksen. Ensimmäiset kerrokset tuhoutuivat, mutta muutoin rakennus pysyi pystyssä. Sodan jälkeen rakennus korjattiin ja samassa yhteydessä sitä myös laajennettiin. Kaupungintalotorni sai vierelleen neljäkerroksisen lisärakennuksen.²¹⁵

LIIKETALOT

1930-luvulla syntyivät Strömmerin Tampereen keskusta-alueen kaupunkikuvan kannalta merkittävät liikerakennukset. Rakentamisessa siirryttiin pysyvästi takaisin 1920-luvun lopun nousukauden suureen mittakaavaan; uutta funktionalistista arkkitehtuuria edustavat rakennukset muodostivat korkealle kohoavia hampaita vanhaan kaupunkirakenteeseen. Uusia liiketaloja nousi ennenkaikkea pääkadun, Hämeenkadun varteen.

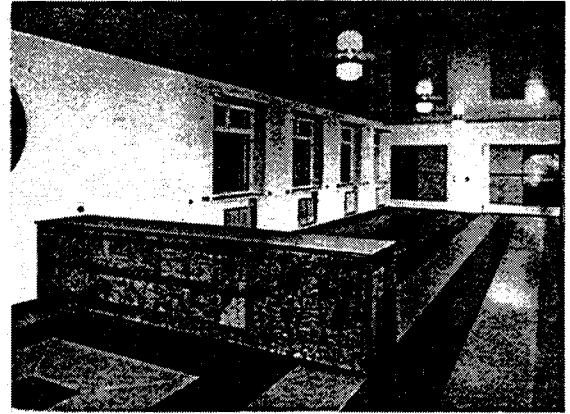
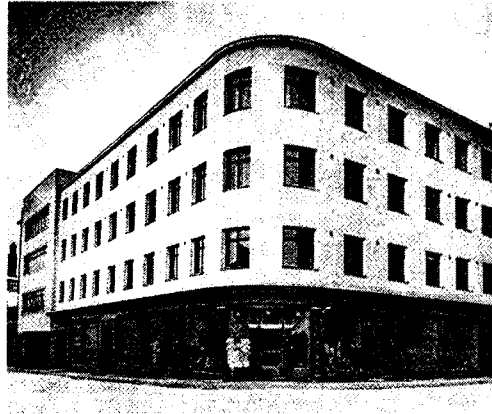
1930-luvulla rakennetut uudet liiketalo oli sovitettu vanhaan asemakaavaan ja korttelirakenteeseen. Keskusta-alueen korttelit olivat edelleen rakenteeltaan umpikortteleita. Myös tehokas tonttimaan käyttäminen sallittiin tälle alueelle, sillä asemakaavalain muutoksesta huolimatta Tampereella oli vielä 1930-luvun funktionalismin kaudella voimassa vanha rakennusjärjestys. Rakennusten väliin jäi hyvin vähän funktionalismin markkinoimaa vihreyttä ja puhdasta ilmaa. Rakennusten sijoittelussa ei otettu huomioon päivänvaloa tai ilmansuuntia vaan niiden sijoittumista ohjasi vanhan ruutukaava-alueen katulinjat. Keskustan liiketaloissa funktionalismi näkyi lähinnä muotoaiheissa, yksityiskohdissa, materiaalivalinnoissa, rakennusteknisissä ratkaisuissa jne. Koko rakennushanketta ohjaavana ideana sitä ei asemakaavoituksen rajoitusten vuoksi ollut mahdollista toteuttaa.

Ensimmäinen Strömmerin 1930-luvun liikerakennus Tampereella oli vuonna 1933 valmistunut *Tampereen Puhelinosuuskunnan (TPO) uudisrakennus*. Rakennushanke tuli, lama-ajasta huolimatta, ajankohtaiseksi puhelinalaitoksen automatisoinnin myötä. Uusi automaattikeskus ei olisi mahtunut vanhoihin toimitiloihin. Taloudellisen laskukauden ansiosta yhtiö onnistui hankkimaan edullisen tontin nykyisen Hallituskadun ja Aleksis

²¹⁵Strömmer 1934a, II.

Kiven kadun kulmauksesta.²¹⁶ Rakennussuunnittelutehtävä annettiin kutsukilpailun jälkeen Strömmerille.²¹⁷

Kulmatontille sijoitettu rakennusmassa kiersi tontin ulkolinjaa, mutta kulman kohdalla rakennus sai kaarevan muodon - tämä oli aihe, jota Strömmer toisti myös muissa aikakauden liikerakennussuunnitelmissa. Räystäslinja muodosti voimakkaan tuen kaarevalle seinälle, mutta se on vailla klassisismien koristeita. Katto ei ollut funkisihanteiden tapaan tasakatto vaan loiva aumakatto. Kadulle katon muoto ei kuitenkaan näkynyt, joten sitä voisi luonnehtia piilotasakatoksi.

57) Bertel Strömmer. TPO:n talo, 1932. 58) Bertel Strömmer. TPO:n talon sisätiloja, 1932.

Ensimmäinen kerros oli varattu varsinaiselle liiketoiminnalle. Julkisivussa se erottui suurten näyteikkunapintojen, kalliimpien rakennusmateriaalien ja rikkaampien yksityiskohtien ansiosta. TPO:n talossa käytettiin ensimmäisessä kerroksessa esimerkiksi ovissa pronssia, sisäänkäyntien yhteydessä tummaa hiottua Kurun mustaa graniittia, mikä antoi ensimmäiselle kerrokselle arvokkaan ja juhlallisen leiman. Tummat materiaalit loivat näyteikkunoiden kanssa ensimmäisestä kerroksesta yhtenäisen ja aineettoman vaikutelman, jonka vastakohtana oli ylempien kerrosten raskas muurimaisuus. Ylemmät kerrokset siis näyttivät leijuvan aineettoman pohjakerroksen yllä, mikä kevensi rakennuksen ilmettä.²¹⁸

Sisätilojen suunnittelussa Strömmer ei vielä luopunut koristeiden käytöstä, mutta funktionalismi muutti koristelua yksinkertaisempaan suuntaan. Hänen arkkitehtuuristaan katosi 1920-luvun lopun "strömmerismin kauden" ylitsepursuavan runsas sisätilojen koristelu. Tilalle tulivat tarkkaan harkitut eriväriset linolevyypintaiset lattiat ja hienovaraisen linjakkaat sisustuselementit. Julkisivut olivat vailla koristeita ja ne oli

²¹⁶Raevuori 1958, 25-27.

²¹⁷Strömmer 1934c, 9-10.

²¹⁸TYHTL. Honkanen 1995, 58.

rapattu tasaisiksi, väriltään vaaleiksi. Aukotus oli ylemmissä kerroksissa tasavälinen. Ikkunat olivat kooltaan suhteellisen pieniä ja niissä oli perinteinen ristijaotus.²¹⁹

Kokonaisuudessaan *TPO*:n talo oli sekoitus uutta ja vanhaa. Julkisivuissa näkyi pyrkiämyksiä uuteen tyyliin, mutta rakenteellisesti ja pohjakaavasunnittelussa sitouduttiin perinteiseen malliin. Rakennerratkaisu muistutti Strömmerin 1920-luvun suunnitelmia: ensimmäisen kerroksen myymälätilat oli tehty joustaviksi pilarirakenteen avulla, mutta ylemmissä asuinkerroksissa rakenne muuttui kantaviksi muuratuiksi seiniksi. Myös yksityiskohdissa oli mukana 1920-luvun käsityömaista viimeistelyä ja koristeellisuutta.

TPO:n kaltaista suunnitteluformaattia noudatteli myös Poriin vuonna 1935 valmistunut *Porin Vanha Säästöpankki* eli rakennus kiersi kaarevasti kulmatontin reunoja. Ensimmäinen kerros oli varattu pankkisalille sekä pienemmille vuokrattaville liiketiloille. Myymälätilat erottuivat julkisivuissa suurten näyteikkunoiden avulla, mutta pankkisali oli sen sijaan suljetumpi. Pankissa, jonka yhtenä päätehtävänä oli asiakkaitten rahojen tallettaminen, toimitilojen avoimuus ei olisi herättänyt luottamusta ja turvallisuuden tunnetta.²²⁰ Suljetumpi tila takasi myös asiakkaille yksityisyyden suojan.

60) Bertel Strömmer. Porin vanha säästöpankki, 1934.

²¹⁹TYHTL. Honkanen 1995, 58.

²²⁰Jokinen 1992, 85.

Porin Vanhan Säästöpankin liikerakennus osoittaa hyvin, millaista hienosäätöä Strömmer harrasti liiketalosuunnittelussaan funktionalistisella kaudellaan. Rakennusten erilainen käyttötarkoitus kuvastui hienovaraisesti niin julkisivuista kuin sisustuksista. Funktionalistinen arkkitehtuuri soveltui itse rakennuksen kokonaishahmoon, mutta pankkirakennuksen kaltaisessa tilassa tuli ottaa huomioon myös edustukselliset näkökohdat, mikä tarkoitti sisustuksessa käsityömaista viimeistelyä, uniikkiratkaisuja, ylipäänsä arvokkaan ilmeen tavoittelemista. Pankkitilaa oli korostettu ulkoseinien pohjakerroksessa viivarustikalla. Sisätiloissa käyttötarkoitus korostuu selkeämmin. Sisustuksessa oli käytetty luksukkaita materiaaleja; sisustusmateriaaliluettelosta oli marmoria, kiillotettua loimukoivua, mustaa mahonkia.²²¹ Rakennus epäilemättä antoi kuvan hyvinhoidetusta ja vakavaraisesta rahalaitoksesta. Rakennus oli asiallinen, mutta samalla arvokas.

Arvokkaimpien rakennusten sisustukset tehtiin edelleen arkkitehdin erikoispiirustusten mukaan käsityömaisin menetelmin. Tässä mielessä 1930-luvun rakennuskohteet olivat looginen jatke aiempien vuosikymmenten kokonaistaideteosidealle. 1920-luvun suunnittelussa arkkitehdin kädenjälki ja rakennuksen arvokkuus erottui tarkkaan harkituista koristeista, antiikin koristeaiheiden taidokaasta käytöstä. 1930-luvulla luovuttiin historiallisesta kuvastosta, mutta tietyille rakennushankkeille haluttiin edelleen antaa arvokas ulkoasu. Arvokkuutta ei enää tavoiteltu kulissimaisilla koristeilla vaan käytetyillä rakennusmateriaaleilla - arvokkaisiin kohteisiin valittiin kalliita materiaaleja. Myös yksityiskohtien viimeistely ja arkkitehtuurisuunnittelun ulottaminen pienimpiin detaljeihin saakka korostivat rakennuksen arvokasta ilmettä. Strömmerille koristeet eivät olleet rikos funktionalismin kaudellakaan vaan hänen suunnittelemissaan kohteissa oli edelleen hienovaraista yksityiskohtien käsittelyä. Tässä suhteessa hän muistuttaa muita aikakauden johtavia arkkitehteja. Esimerkiksi Alvar Aallon, Hilding Ekelundin tai Erkki Huttusen 1930-luvun suunnittelulle oli tyypillistä juuri hiottu detailointi ja sisustussuunnittelun käsittäminen olennaisena osana rakennussuunnittelua.²²²

Kolmas merkittävä 1930-luvun liiketalosuunnitelma, yksi Strömmer uran päätöitä ja Tampereen kaupunkikuvan kiintopisteitä oli Tammerkosken rannalle vuonna 1938 valmistunut ns. *Tempon talo*. Rakennushankkeen takana oli kauppias Johan Nylund, joka rakennutti tilat uudelle, mannermaisten esikuvien mukaiselle pienoistavaratalolle. Rakennuksen ylempiin kerroksiin tuli Nylundin oman asunnon lisäksi muitakin suuria, edustavia huoneistoja.²²³ Rakennuspaikka sijaitsi Tammerkosken rannalla Hämeenkadun varressa ja tontti oli avoin kolmeen suuntaan. Umpikorttelirakenteen

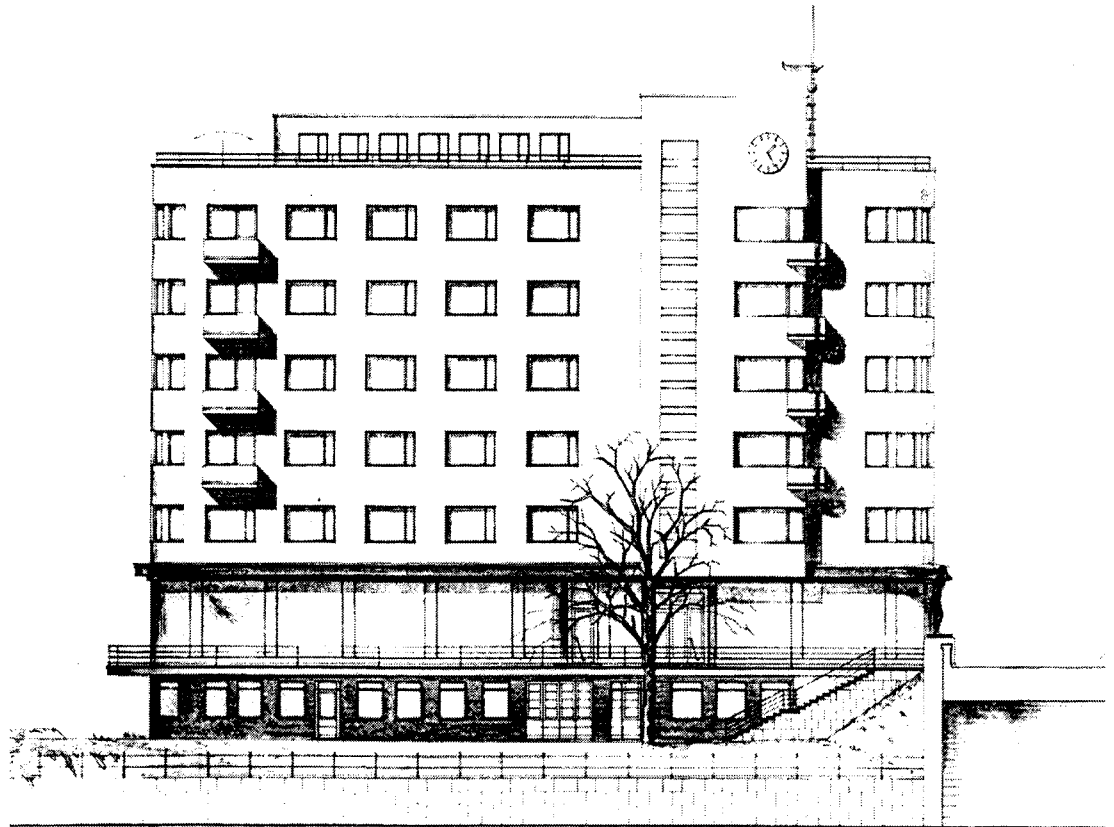
²²¹Strömmer 1936c, 105.

²²²Jokinen 1992, 120.

²²³Strömmer 1944d, 46-47.

mukaisesti rakennusmassa kiersi korttelin reunoja. Muiden aikakauden liiketalosuunnitelmien tapaan tässäkin rakennuksessa oli pyöristetyt kulmat. Kulmat muodostivat hyvän vastineen korttelin toisen, lähinnä kansallisromanttista arkkitehtuuria edustavan, kulmatornillisen, *Sumeliuksen talon*²²⁴ kanssa. Tontin ympäristöön painoi leimansa myös Tammerkosken varren teollisuus- ja kulttuurirakennukset. Rakennus asettui luontevasti Tampereen katukuvaan, jossa teollisuus ja liikekeskusta lomittuivat koskimaisemassa keskenään, mutta samalla sen ulkoarkkitehtuuri oli viesti uudesta, modernista aikakaudesta.

Koska Tampere ei ole ollut läänin hallinnollinen keskus, sieltä puuttuivat suuremmat hallintorakennukset, jotka tyypillisesti ovat muokanneet suurempien kaupunkien kaupunkikuvaa. Tampereella teollisuusrakennukset olivat olleet kaupunkitilan katseenvangitsijoita. Arkkitehti joutui ottamaan liike- ja asuinrakennusten suunnittelussa huomioon, miten nämä toisistaan poikkeavat elementit sidottiin yhteen. Strömmerin arkkitehtuurin yksinkertainen arvokkuus otti huomioon teollisuusarkkitehtuurin käytännöllisen rakenteellisuuden, mutta yksityiskohtien rikkaus ja materiaalit toivat esiin rakennusten erilaisen käyttötarkoituksen.

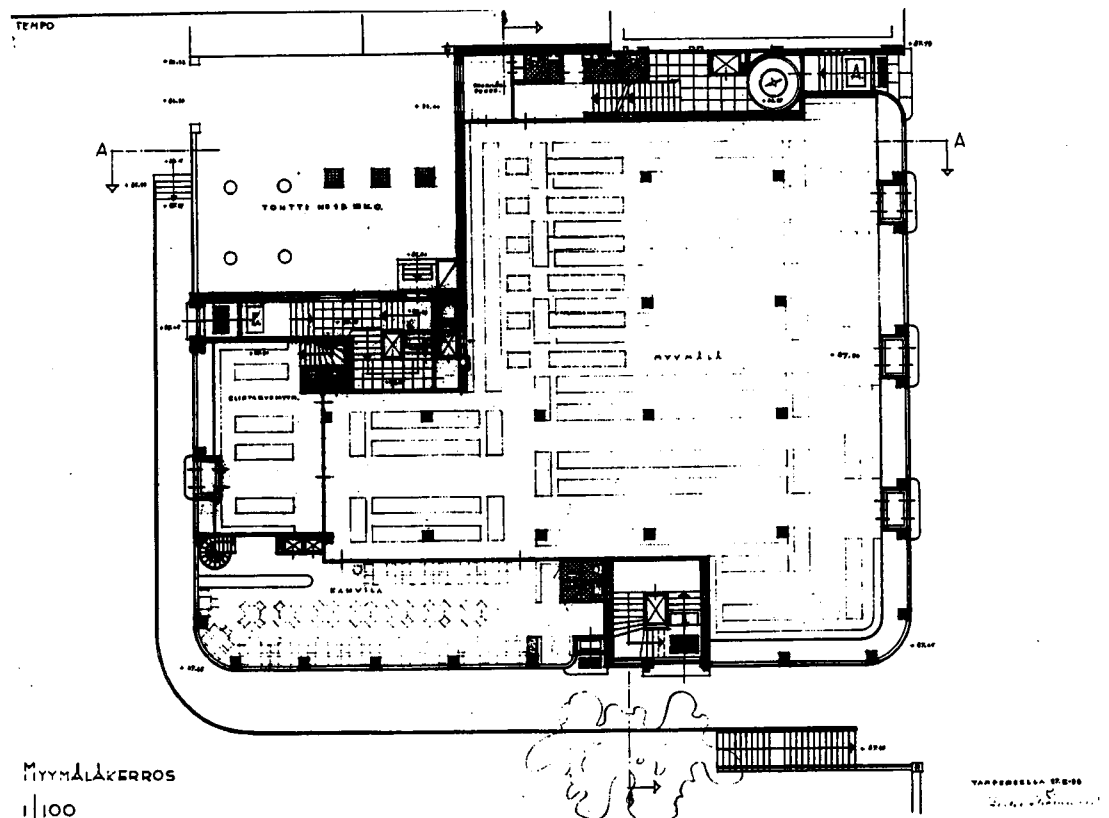

61) Bertel Strömmer. Tempon talon Tammerkosken puoleinen julkisivu, 1938.

²²⁴Rakennuksen suunnitteli arkkitehtitoimisto Grahn-Hedman-Wasastjerna. Se valmistui vuonna 1901.

Strömmer ratkaisi *Tempo* sijoituksen siten, että rakennus avautui kahteen suuntaan: Hämeenkadulle ja Tammerkoskelle. Pyöreän kulmansa ansiosta näistä kahdesta pääjulkisivusta muodostui ikäänkuin yhtenäinen seinäpinta. Liiketoiminnan kannalta Hämeenkadun puoleinen osa oli tärkein, joten kulku myymälöihin oli ohjattu sen kautta. Rakennuttaja halusi saada lisää maantason näyteikkunapintaa ja näin hyödynnettyä arvokkaan tontin kaikki neliöt. Strömmer ratkaisi ongelman suunnittelemalla rakennuksen ympärille terassimaisen jalkakäytävän, joka kosken puolella kohosi maantasosta toiseen kerrokseen. Tämä teki mahdolliseksi kahvilahuoneiston sijoittamisen koskinäkymän puolelle.²²⁵

Rakennuksen ensimmäinen kerros oli varattu tavaratalon toiminnalle. Tilaajan vaatimusten mukaan tavaratalon tuli olla tiloiltaan yhtenäinen ja huonekorkeudeltaan vähintään neljä metriä. Myös myymälätoiminta, lähinnä myyntipöytien sijoittelu, asetti suunnittelulle erityisvaatimuksia. Yhtenäinen myymälätila voitiin toteuttaa uudenlaisten rakenneratkaisujen avulla: rakennus konstruointiin yhdeksänmetristen rautarunkoisten kannatinpilareiden varaan.

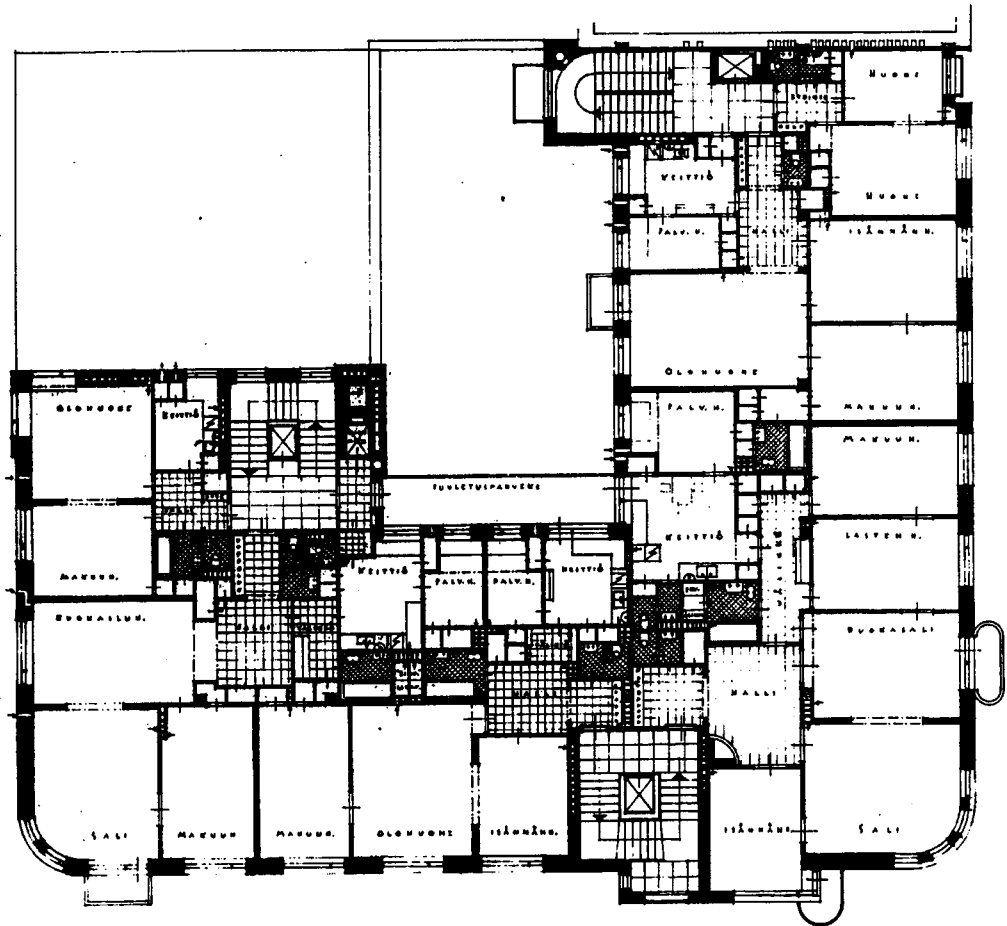

62) Bertel Strömmer. Tempo talon myymäläkerroksen pohjakaava, 1938.

Kulku ylempien kerrosten asuinhuoneistoihin oli suunniteltava siten, ettei porrashuoneet hajoittaneet yhtenäistä myymälätilaa. Porrashuoneet, joista yksi erottui

²²⁵Strömmer 1944c, 46-47.

pääjulkisivussa ulkonevana aiheena, sijoitettiin tämän vuoksi rakennuksen laidoille. Itse asuinhuoneistojen suunnittelussa oli pitäydytty vanhoihin, edustavuuteen tähtääviin suunnitteluperiaatteisiin. Asunnoissa oli suuret, toisiinsa yhteydessä olevat olohuone-, ruokasali- ja isännänhuonetilat. Ne oli sijoitettu pääjulkisivun puolelle tilasarjoiksi. Pihan puolella oli vähäpätöisemmät tilat kuten keittiö ja palvelijanhuoneet. Rakennus oli myös suhteellisen syvärunkoinen, joten asuntojen keskelle jäi pimeitä hallitiloja. Edustavuutta oli tavoiteltu asuntoihin myös klassisististen aiheiden kuten ovea reunustavien pylväiden avulla.

63) Bertel Strömmer. Tempon talon kolmannen ja neljännen kerroksen pohjakaava, 1938.

Nämä kolme edellä esiteltyä liiketaloa olivat suunnitteluongelmaltaan, mutta myös sisä- ja ulkoarkkitehtuurin ratkaisuiltaan, hyvin toistensa kaltaisia. Strömmerin arkkitehtuurille olikin tyypillistä, että hän tukeutui suunnitelmissa hyviksi havaittuihin perusratkaisuihin. Eri rakennushankkeissa toistuvat samanlaiset peruskonseptit ja ratkaisumallit. Toisaalta tämä kertoo Strömmerin realistisesta ja maaläheisestä suhtautumisesta arkkitehtuuriin. Hän ei johdatellut tilaajia velleihin muotoleikkeihin tai rakentanut itselleen arkkitehtuurin monumentteja. Toisaalta samoihin

tyyppiratkaisuihin turvautuminen kielii kahden uran yhdistämisen mukana tuomasta työkiireestä. Uusien ratkaisumallien etsimiseen ei ollut aikaa.

Aina Strömmerin arkkitehtuuriratkaisut eivät kuitenkaan kulkeneet kaavamaista rataa. Hänen 1930-luvun liiketalojenkin joukossa on esimerkiksi poikkeus, vuosikymmenen puolivälissä suunniteltu ns. *Hjortin talo*. Ajallisesti Hjortin talo, joka valmistui vuonna 1934, ajottui TPO:n ja Porin vanhan säästöpankin talojen väliin. Rakennerratkaisultaan ja arkkitehtuuriltaan se kuitenkin poikkesi molemmista edellä mainituista.

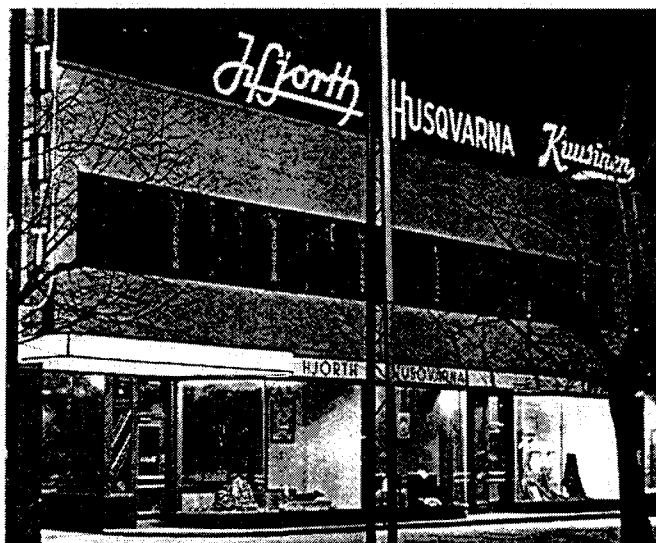
Hjortin talo oli pieni liiketalo, joka rakennettiin Tampereelle Hämeenkadun länsipäähän vanhemman elokuvateatteri *Petit*n eteen. Rakennus käsitti kolme liikehuoneistoa, joista kustakin oli portaat päälläolevaan toimistohuoneistoon. Ensimmäisen kerroksen läpi oli myös johdettu käytävä taakse jääneeseen elokuvateatteriin. Rakennus toteutettiin kaksikerroksisena, mutta rakenteet oli laskettu silmälläpitäen myöhempää laajennusta, jossa rakennus korotettaisiin kuusikerroksiseksi.²²⁶

Rakennus oli kokonaisuudessaan konstruoitu rautabetonirungon varaan. Se oli ensimmäinen ei-tuotantorakennus Tampereella, joka oli toteutettu puhtaana pilari-konstruktiona. Rakennerratkaisun vaikutukset heijastuvat myös julkisivuun: sen avulla oli avattu suuria yhtenäisiä ikkunapintoja. Katutason kerroksessa oli kaarevakulmaisia näyteikkunoita, toisessa kerroksessa oli puolestaan horisontaalisuutta korostava yhtenäinen ikkunanauha - ennennäkemätön uutuuus Tampereella sekin.²²⁷ Aikaisempiin rakennusihanteisiin viittaavia yksityiskohtia tässä rakennuksessa ei ollut, mutta sen sijaan suunnitelmaan kuului mainoskylttien sijoittelu. Pääjulkisivua halkoi näyteikkunoiden yläpuolella sekä elokuvateatterin sisäänkäynnin katosta valaistu mainoskylttinauha. Samoin rakennuksen kattolinjan yläpuolelle oli sijoitettu neonvalomainoksia. Rakennuksen kokonaishahmossa on piirteitä, jotka tuovat mieleen funktionalismin yhden merkkirakennuksista Le Corbusierin *Villa Savoien*. Mutta yhdennäköisyys oli luultavasti sattumaa, sillä olihan rakennus tarkoitus myöhemmin korottaa.²²⁸

²²⁶Strömmer 1935a, 51.

²²⁷TYHTL. Honkanen 1995, 64-65.

²²⁸TYHTL. Honkanen 1995, 66.

64) Bertel Strömmer. Oy K. Hjorth ab:n liiketalo, 1934.

Hjortin talo poikkesi huomattavasti muista Strömmerin suunnittelemissa kaupunkikeskustojen liiketaloista. Poikkeuksellista ulkomuotoa ei voi mielestäni selittää yksinomaan rakennushankkeen keskeneräisyydellä. On kuitenkin kiistatonta, että rakennuksen ulkomuoto olisi korotuksen jälkeen ollut kokonaan toinen, ehkäpä vähemmän kansainväliseen modernismiin viittaava. Poikkeuksellinen pilarirunkorakenne selittynee suunnitellulla korotuksella, sillä olihan Strömmer käyttänyt liiketilojen rakenteena aina 1910-luvulta saakka pilarirunkoa.²²⁹ Erilaiseen ratkaisuun vaikutti epäilemättä myös poikkeuksellinen tontti: liiketalo tuli sijoittaa ahtaalle tontille vanhan elokuvateatterin eteen, jolloin rakennuksen runkokin oli noin 15 metriä ja kadunvarren julkisivua noin 20 metriä. Muiden liiketalojen kaltaisiin monimuotoisempiin aiheisiin ei ahtaalla tontilla ollut tilaa.

TEOLLISUUTTA JA TEKNIikkaA

Strömmerin yksityistoimiston 1930-luvun toiminnalle oli tyypillistä, että toimistossa laadittiin suunnitelmia käyttötarkoitukseltaan hyvin erilaisiin rakennuksiin. Työluettelossa on niin sakraali-, liike-, koulu-, liikenne-, teollisuus-, urheilu-, voimalaitos-, vesitorni-, asuin- kuin hallintorakennuksiakin. Tässä mielessä Strömmerin 1930-luvun tuotanto poikkesi huomattavasti edellisen vuosikymmenen vastaavasta. 1930-luvulla Strömmer ei ainoastaan laajentanut toimintasädeään Tampereen ulkopuolelle vaan myös hänen suunnittelytyönsä monipuolistui.

Yksi Strömmerin yksityistoimiston merkittävimmistä suunnittelualueista 1930-luvulla oli tuotantorakennusten suunnittelu. Tähän arkkitehtuurin osa-alueeseen

²²⁹Vrt. Napparin talo.

Strömmerin oli tutustunut ensimmäisen kerran työskennellessään piirtäjänä Lambert Pettersonin toimistossa vuosien 1915 ja 1918 välisenä aikana. Ensimmäisen oman suuren teollisuusrakennuksen suunnitelman Strömmer laati vuonna 1920 *Haarlan paperitehtaalle*. Seuraavan kerran Strömmer oli laajemmin mukana tuotantolaitosten suunnittelussa 1930-luvulla. Tällöin tuotantoon laajensivat erityisesti Tampereen perinteiset teollisuudenhaarat: kone-, tekstiili- ja jalkineiteollisuus. Seuraavalla vuosikymmenellä hän oli sodan aikana sen sijaan mukana sotatarviketeollisuuden tuotantorakennusten suunnittelussa. Sodan jälkeen teollisuuden kasvu ja samalla myös tuotantotilan tarve painottui Tampereella raskaaseen sotakorvausteollisuuteen. Kokonaisuudessaan Strömmer ennätti arkkitehdinurallaan olla mukana lähes kaikkien suurempien tamperelaisten teollisuuslaitosten rakennushankkeissa.

Jo syvimmän laman aikaana 1930-luvulla eräät tamperelaiset teollisuuslaitokset lähtivät rohkeasti uudistamaan tuotantoon uskoen taloudellisen tilanteen paranemiseen. Vuosikymmenen ensimmäisinä vuosina Strömmer suunnitteli tehtaiden laajennusosia ainakin *Kiilto oy*:lle 1930, kenkätehdas *Solena oy*:lle 1931 ja *Solan* kanssa samaan yhtiöryppäeseen (Emil Aaltosen omistuksessa) kuuluneelle *Viialan nahkatehtaalle* 1932. Nämä tehdasrakennussuunnitelmat olivat Strömmerin 1930-luvun alun muiden rakennussuunnitelmien tapaan eräänlaista välivaihetta siirtymisessä klassisismiin muutokielestä funktionalismiin.

Tuotantolaitosten suunnittelu sinänsä oli hyvin tarkoituksenmukaista ja käytännöllistä. Rakenteet oli toteutettu jo edelliseltä vuosisadalta lähtien rautabetonisina, eikä teollisuuslaitoksilla muutenkaan ollut asunto- tai liikerakennusarkkitehtuurin kaltaisia edustavuus- ja arvokkuusnäkökohtia. Klassisismi esiintyi teollisuuslaitosten yhteydessä lähinnä julkisivuissa, esimerkiksi seinää jaksottavina pilastereina tai kaari-ikkunaiheena. Strömmerin 1930-luvun alun suunnitelmissa klassistiset piirteet olivat yksinkertaistuneet, mutta jotain vanhasta ajattelusta oli vielä jäljellä: julkisivujen rytmitys pilasterimaisten osien avulla, vertikaali-aiheiset ikkunat, kattolinjan korostaminen jne.

Strömmerin 1930-luvulla suunnittelemat tehdasrakennukset olivat pääasiassa vanhojen tuotantolaitosten tilojen laajennuksia tai täydennyksiä. Tampereen keskusta-alueen teollisuustontit olivat lähes täyteen rakennettuja, eikä Strömmerin suunnittelemat laajennukset muokanneet voimakkaasti vanhaa teollisuusmiljöötä. Suuria uudisrakennuksia ei enää tonteille pystynyt rakentamaan. Tämän vuoksi teollisuus ryhtyi hakeutumaan kaupungin laita-alueille, joissa tuotantolaitoksille riitti tonttimaata. Yhdenäinen teollisuusalue kehittyi Hatanpään alueelle, mutta myös muissa kaupunginosissa oli teollisuutta.

Yksi Hatanpään niemen näyttävimpiä teollisuulaitoksia oli *Sarvis Oy*:n kiinteistö, jonka Strömmer suunnitteli vuonna 1934. Se oli myös ensimmäinen esimerkki Strömmerin 1930-luvun tuotantolaitossuunnittelun uudesta yksinkertaisemmasta arkkitehtuurista. *Sarviksen* perusratkaisua Strömmer sovelsikin seuraavien vuosikymmenien tiilisten teollisuusrakennusten suunnittelussa. *Sarviksen* rakennus koostui kolmesta laatikko-maisesta, tasakattoisesta massasta. Kahta matalampaa tuotantosiipeä yhdisti korkeampi tornimainen osa, jossa oli porrashuone, hissi sekä toimisto- ja näyttelyhuoneita.

Torni oli Strömmerille tyypillinen arkkitehtuuriaihe, jota hän oli käyttänyt jo kansallisromantiikan ja klassismin kauden suunnitelmissaan. Funktionalismin kaudella torniaihe sai uuden yksinkertaisemman muodon: torni muuttui yksinkertaiseksi kaapeaksi laatikoksi, jonka ylöspäin kohoavaa hahmoa korostettiin vertikaaleilla ikkunoilla ja/tai seinäpinnan jaotuksilla. *Sarviksen* rakennuksessa toimistotorni erosi hieman rikkaampana suuren kehystetyn vertikaali-ikkunan (porrashuoneen) ja sisäänkäynnin yksinkertaisen katosaiheen avulla. Tuotantosiivet olivat sitä vastoin vailla mitään koristeita tai julkisivujen jaotuksia. Seinä muodosti yhtenäisen muurimaisen ja punatiilisen pinnan, jota neljästä ikkunasta koostuvat horisontaaliset ikkunauhat rytmittivät. Rakennuksen aukotus ilmensi sisätilojen luonnetta: tuotantosiivissä oli runsaasti ikkunapinta-alaa, porrashuone erottui suurena vertikaali-aiheisena lasiseinänä ja toimistohuoneissa oli pienemmät ikkunat.

Rakennussuunnittelua oli Strömmerin mukaan ohjannut itse tuotantolaitoksen valmistusprosessi, sarveisvalmistuksen luonnollinen kulku sekä työntekijöiden liikkumisreitit. Myös työntekijöiden sosiaali- ja ruokailutilat oli otettu tarkemman lähempään tarkasteluun. Tärkeä suunnittelu ohjaava tekijä oli myös tulevaisuuden laajennusmahdollisuudet (joita Strömmer *Sarvis oy*:lle suunnittelikin seuraavina vuosikymmeninä).²³⁰

Huoltoasema oli toinen hyötyrakennustyyppi, jonka suunnitteluun Strömmer osallistui 1930-luvulla. Yksityisautoilu oli kehittynyt Suomessa voimakkaasti 1920-luvulta lähtien. Henkilöautojen myötä kaupunkirakenteeseen tuli uusi rakennustyyppi: huoltoasema. Aluksi bensiinin jakelu oli tapahtunut kärryillä kuljetettavilla kanistereilla, mutta vähitellen siirryttiin kiinteisiin pumppuihin, joiden yhteydessä oli ns. kioskiasemia. 1920-luvun kuluessa huoltamot muuttuivat pysyvämmiksi, suuremmiksi ja niissä oli myös lämmitettyjä huoltotiloja.²³¹

²³⁰Strömmer 1935b, 52.

²³¹JYTHL. Kahilainen 1994, 3.

Bertel Strömmer suunnitteli ensimmäisen kerran huoltoasemia 1920-luvun loppupuolella. Tampereelle rakennettiin tuolloin kaksi kaukoliikenneasemaa linja-auto-liikennettä silmällä. Rakennussuunnitelman laatimisesta vastasi kaupunginarkkitehti, mutta rakennustyöstä ja -kustannuksista huolehti *Shell Oy*.²³² Yhteistyö kaupungin ja *Shellin* kanssa jatkui seuraavalla vuosikymmenellä Tammelantorin (vuodelta 1936) huoltamorakennuksen yhteydessä. Strömmerin ja *Shell Oy:n* yhteistyö jatkui tämänkin jälkeen, tosin yksityistoimiston puolella. Huoltoasemien yhteydessä Strömmer oli tutustunut virkatehtäviensä kautta uuteen suunnittelukysymykseen, joka toi tehtäviä myös yksityistoimistoon.

Autoilu yleistyi ja tätä kautta bensen myynti kasvoi voimakkaasti 1930-luvulla. Luonnollista oli, että öljy-yhtiöt rakensivat tällöin runsaasti huoltamorakennuksia. Autoilun lisääntyminen näkyy Strömmerin 1930-luvun työluettelossa: yksityistoimistossa valmistui vuosikymmenen aikana suunnitelmat ainakin viittä huoltamoita varten, joista neljä toteutettiin. Näistä kolme oli Tampereella ja yksi Jyväskylässä. Kaikki eivät olleet *Shell Oy:n* huoltamoita vaan Strömmer suunnitteli eri öljy-yhtiöille.

Huoltoasemat edustivat linja-autoaseman tapaan uusia elämänarvoja, liikkuvuutta ja tekniikkaa, joten rakennusten muotokieleen sopi samoja teemoja toistava funktionalistinen arkkitehtuuri. Huoltoasemat erottuivat kaupunkikuvassa kaksikerroksisten kaarevien rakennusmassojen sekä suurien myös kaarevien katostensa ansiosta. Nämä virtaviivaiset muodot toistivat ajan taideteollisuuden, erityisesti liikennevälineissä käytettyjä muotoja.²³³

Jyväskylän *Shell Oy:n* Vapaudenkadun huoltoasema vuodelta 1939 on tyypillinen esimerkki Strömmerin 1930-luvun huoltoasemasuunnittelusta. Se oli sijoitettu kulmantontille liikenteellisesti vilkkaaseen risteykseen. Rakennuksen suunnittelu lähti linja-autoaseman tapaan liikkeelle autojen ajolinjoista sekä itse bensiiniin tankkauksesta - siis rakennuksen funktiosta - ja tämä heijastui myös ulkomuotoon. Rakennus sai ajolinjojen mukaisen kaarevan muodon. Toinen luonteenomainen piirre oli suuri virtaviivainen katos, jonka tehtävänä oli suojata asiakkaita auton tankkauksen aikana. *Suomen Rakennustaiteen museon* arkistossa säilyneiden luonnosten perusteella voi havaita, että Strömmer huoltoasemasuunnitelmissaan keskittyi huolellisesti juuri ajolinjojen tutkimiseen. Toinen tarkastelunaihe oli katos, mutta niiden suunnittelua eivät ohjanneet niinkään käytännöllisyystekijät vaan rakennustaiteelliset piirteet. Luonnoksissa huoltoasemien katokset taipuivat lukemattomiin aaltoihin ja kurveihin, ennen kuin lopullinen muoto löytyi.

²³²Kertomus Tampereen kaupungin rahatoimikamarin toiminnasta vuonna 1928, 99.

²³³JYTHL. Kahilainen 1994, 11.

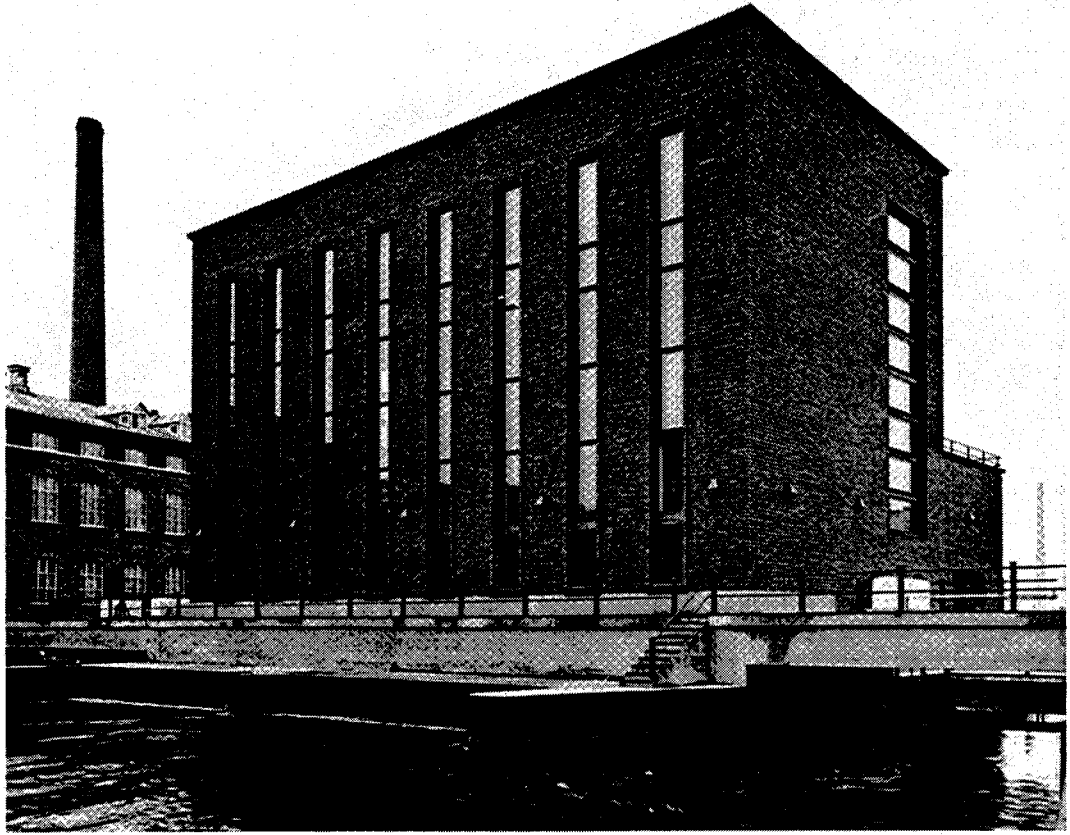

65) Bertel Strömmer. Vapaudenkadun Shell oy:n huoltoasema, 1939.

Kokonaissuunnitelmassa rakennuksen eri toiminnot oli jaettu omiin osiinsa. Huoltohalleille oli varattu oma matalampi siipensä, joka työntyi yleensä julkisivulinjasta hieman taakse. Rakennuksen näkyvin osa oli kaksikerroksinen kahvila- ja toimisto-osa. Sen tarkoituksena oli kerätä katseet katutilassa. Rakennuksen kaikki osat olivat tasakattoisia ja julkisivut oli riisuttu kaikesta klassismiin viittaavasta. Alemman kerroksen myymälä ja kahvilatiloissa oli suuremmat ikkunat, kun taas ylemmän kerroksen toimistohuoneissa pienemmät. Tyyllisesti *Vapaudenkadun Shell* edusti tyypillistä aikakauden valkoista funktionalismia.

Strömmerin yksityisen arkkitehtitoimiston sekä kaupungin arkkitehtiosaston vireän suunnittelujakson katkaisi vuonna 1939 alkanut talvisota. Taloudellisesti epävarmassa tilanteessa materiaaliapulana, rakennuskustannusten nousun, ammattitaitoisen työvoiman puutteen sekä pommitusuhan vuoksi ei uusia rakennusprojekteja käynnistetty. Sota sekä sitä seurannut jälleenrakentamisen kausi muutti täysin koko rakentamisen ja arkkitehtuurisuunnittelun kentän. Rakentamiselle painoi leiman aina 1950-luvulle saakka materiaalien ja pääoman puute. Strömmer ei ollut enää kaupunginarkkitehdin urallaan mahdollisuutta osallistua yhtä laajoihin rakennushankkeisiin kuin 1930-luvulla. Tätä taustaa vasten 1930-luku oli Strömmerin virkauralla arkkitehtuurisuunnittelun kannalta merkittävin ajanjakso. Myös yksityistoimiston puolella 1930-luku merkitsi vilkasta ja tuotteiliasta kautta, jollaista Strömmer ei enää myöhempinä vuosinaan päässyt kokemaan.

6. LOPUKSI

66) Bertel Strömmer. Alakoski oy:n voimalaitos, 1937.

Bertel Strömmer ryhtyi hoitamaan Tampereen kaupunginarkkitehdin virkaa vaiheessa, jossa kunnallinen rakennushallinto oli vasta etsimässä kiinteää toimintamuotoaan. Strömmer oli Tampereen kaupunginarkkitehdeista ensimmäinen, joka hoiti virkaa kuukausipalkalla päätoimisesti. Tätä ennen kaupunginarkkitehdit olivat liittyneet vain löyhästi kaupungin hallinto-organisaatioon. Heille oli maksettu pieni vuosittainen palkkio sekä erillinen korvaus tehdyistä rakennussuunnitelmista. Kaupungistumisen ja kunnallisen hallinnon kehittymisen myötä syntyi tarve perustaa kokopäivätoimisia virkoja rakentamiseen perehtyneille virkamiehille. Maailmansotien välisenä aikana Suomeen kehittyi, aluksi pieni, kunnalliseen arkkitehtuurisuunnitteluun erikoistunut ja koulutustaustaltaan yhtenäinen kaupunginarkkitehtien ammattikunta.

Kun Strömmeristä tuli vuonna 1918 Tampereen kolmas kaupunginarkkitehti, virkavelvollisuuksiin kuului kaikki rakentamista sivuavat tehtävät. Strömmer jakoi aikansa asemakaavoituksen, kiinteisöhallinnon, rakennussuunnittelun, rakennustarkastuksen sekä arkkitehtiosaston hallinnollisten tehtävien kesken. Pian kävi kuitenkin selväksi, ettei kaupunginarkkitehti pystynyt yksin vastaamaan kaikista kasvavan kaupungin rakentamiseen liittyvistä kysymyksistä. Strömmer sai 1920-luvun loppupuolelta lähtien rinnalleen arkkitehdin koulutuksen saaneita virkamiehiä. Ensimmäisenä perustettiin apulaiskaupunginarkkitehdin virka vuonna 1926, seuraavaksi asemakaava-arkkitehdin (1929) sekä rakennustarkastajan (1938) virat. Kiinteistöjen hoito puolestaan keskitettiin 1930-luvun alkupuolella kiinteistökonttoriin. Tampereen kaupungin arkkitehti-osasto keskittyi näiden hallintouudistusten jälkeen rakennussuunnitteluun.

Kaupunginarkkitehdin asemassa tapahtuneiden muutosten lisäksi myös itse rakennusprojekteissa tapahtui 1920- ja 1930-lukujen kuluessa suuria muutoksia. Strömmerin virkauran ensimmäinen vuosikymmen kului suhteellisten pienten ja vaatimattomien rakennushankkeitten parissa. Talousvaikeuksien vuoksi Tampereen kaupunki ei käynnistänyt suuria rakennushankkeita, jopa välttämättömät korjaustyöt pyrittiin minimoimaan. Kaupunginarkkitehdin virka ei tarjonnut arkkitehtuurisuunnittelun taiteellisesta näkökulmasta haastavia tehtäviä. Yksityistoimiston suunnittelutyö merkitsi tällöin Strömmerille ammattitaidon kartuttamista ja ylläpitämistä.

Seuraavan vuosikymmenen aikana yksityisen ja kunnallisen suunnittelun erot tasoutuivat, kun Tampereen kaupunki ryhtyi voimaperäisemmin panostamaan rakentamiseen. Kaupunginarkkitehdin virka tarjosi arkkitehtuurisuunnittelun kannalta uudentyyppisiä ja haastavia tehtäviä, kun kaupunki toteutti 1930-luvun kuluessa 10-vuotista rakennusohjelmaansa. Kaupungin arkkitehtiosaston sekä Strömmerin yksityistoimiston suunniteltavaksi tuli tällä vuosikymmenellä hyvin monentyyppisiä rakennushankkeita; työlistoilta löytyy lähes kaikkien rakennustyyppien suunnitelmia.

Vastaavaan toiminnan laajuuteen tai suunnittelutyön kirjavuuteen Strömmer ei arkkitehdinurallaan enää tulevinakaan vuosina yltänyt.

Suunnittelutyössä Strömmer seuraili aikakauden arkkitehtuurin yleistä kehitystä. Väli­littömästi opintojensa jälkeen hän suunnitteli muutamia kilpailuehdotuksia kansallisromantiikan hengessä, mutta palasi pian 1920-luvun alkupuolella opiskeluaikojen klassisistiseen muotokieleen. Strömmer hyödynsi koko 1920-luvun klassisen arkkitehtuurin aiheistoa rakennussuunnitelmissaan. Kaupungin rakennushankkeissa sekä 1920-luvun alun sosiaalisen asuntorakentamisen kohteissa Strömmer käytti näitä aiheita pelkistetysti. Sen sijaan suuremmissa ja arvokkaimmissa rakennushankkeissa oli mukana runsaammin yksityiskohtia sekä arkkitehtonisia aiheita.

Maailmanlaajuinen lama pysäytti 1920-luvun viimeisinä vuosina rakentamisen nousukauden. Rakennusalalla seurasi hiljainen jakso, jolloin kesti aina 1930-luvun puoliväliin saakka. Arkkitehtuuriratkaisuissa Strömmer siirtyi vuosikymmenen alkuvuosina klassisismista funktionalismin yksinkertaiseen järkipärisyyteen. Funktionalismiin Strömmer siirtyi eräänalaisen sekatyylin kautta; aluksi hänen suunnitelmistaan hävisi koristeaiheet, mutta rakennusten hahmoissa oli havaittavissa vielä mm. piirteitä klassismin symmetriavaatimuksesta. Vuosikymmenen kuluessa Strömmerin näkemys funktionalistisesta arkkitehtuurista selkeytyi. Erityisesti uudentyyppisissä rakennushankkeissa kuten Tampereen linja-autoasemassa funktionalismi oli koko hänen suunnittelutyötään ohjaava piirre. Sen sijaan konventioon tiukemmin sidotuissa hankkeissa, esimerkiksi sakraalikohteissa, Strömmer pitäytyi lähempänä arkkitehtuuriperinnettä.

Tyylillisistä muutoksista huolimatta Strömmerin 1910-1930-luvun arkkitehtuurille oli yhteistä pelkistetty arvokkuus ja asiallisuus. Strömmerin käyttämät arkkitehtuurin keinot olivat yksinkertaisia, rauhallisia ja harkittuja. Perusratkaisuihin yhdistyi viimeistelyjä yksityiskohtia, jotka tekivät rakennuksista ihmisen mittakaavaisia, yhtenäisiä ja miellyttäviä kokonaisuuksia - arkipäivän elämään sovellettua estetiikkaa. Strömmerin uraan ei mahdu hurjia muotokokeiluja tai arkkitehtonisia ylilyöntejä. Hänen suunnittelutyönsä muodostaa laadullisesti varsin tasaisen, yhtenäisen ja johdonmukaisen kokonaisuuden.

LUETTELO LYHENTEISTÄ

- AKHA = Anna-Kaisa Huuskon arkisto
HKHM = Hämeenlinnan kaupungin historiallinen museo
IK = Intendentinkonttori
JYSL = Jyväskylän yliopiston sosiologian laitos
JYTHL = Jyväskylän yliopiston taidehistorian laitos
SRM = Suomen rakennustaiteen museo
TKA = Tampereen kaupunginarkisto
TKKA = Teknillisen korkeakoulun arkisto
TKYA = Tampereen kaupungin ympäristöviraston arkisto
TKYRA = Tampereen kaupungin ympäristöviraston rakennusvalvontayksikön arkisto
TPO = Tampereen puhelinosuuskunta
TYHTL = Tampereen yliopiston historiatieteen laitos

67) Bertel Strömmer. Luhalahden rukoushuone, 1933.

KUVALUETTELO

Tutkimuksen taustoista ja rakenteesta

1. Bertel Strömmer. Tammelan pientalot, 1921. Tampere. AKHA, Anna-Kaisa Huusko, 1996.
2. Bertel Strömmer. Diplomityö Ruhtinaallinen kesäpalatsi, 1913. TKKA, arkkitehtiosaston diplomitöiden valokuva-arkisto.
3. Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Linja-autoaseman odotussali, 1936-1938. Tampere. SRM, valokuva-arkisto.
4. Bertel Strömmer. Hotelli Tammerin lämpöpatterinsuojus, 1927-1928. Tampere. AKHA, Anna-Kaisa Huusko 1996.

Bertel Strömmerin uran alkuvaiheet

5. Bertel Strömmer. Ehdotus työväenasunto-kilpailuun, 1915. Tampereen kaupungin toimeenpaneman piirustuskilpailun tuloksia Lapinniemen ja Viinikan kaupunginosaan rakennettavia työväenasuntoja varten 1915, 57.
6. Bertel Strömmer. Laihian nuorisoseurantalo, 1914. Laihia. SRM, Bertel Strömmerin arkisto.
7. Kaupungininsinööri Linnavuori ja kaupunginarkkitehti Bertel Strömmer. Kääntönen 1960, 154.
8. Bertel Strömmer. Tehtailija Aaltosen huvilan pihafasadi, 1915. Tampere. TKYRA.
9. Bertel Strömmer. Näyttelypaviljonkiehdotus "Panun" julkisivupiirros, 1914. Tävlingen om ritningar till finsk paviljong i San Francisco 1914, 89.
10. Bertel Strömmer. San Franciscon näyttelypaviljonkikilpailun ehdotus "Panun" pohjakaava, 1914. Tävlingen om ritningar till finsk paviljong i San Francisco 1914, 89.
11. Bertel Strömmer. Laihian nuorisoseurantalokilpailun ehdotus "Oma tupa", 1914. Laihian nuorisoseurtalon piirustuskilpailu 1914, 90.
12. Bertel Strömmer. Tehtailija Aaltosen huvilan pohjakaava, 1915. Tampere. TKYRA.
13. Bertel Strömmer. Tehtailija Aaltosen huvilan julkisivupiirros, 1915. Tampere. TKYRA.
14. Bertel Strömmer. Napparin talon toisen ja kolmannen kerroksen pohjakaavat, 1919. Tampere. TKYRA.
15. Bertel Strömmer. Napparin talon julkisivupiirros, 1919. Tampere. TKYRA.

Arkkitehti kaupungin virkamiehenä

16. Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Omakotitalotyyppi. Meurman 1925, 83.
17. Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Pyynikin asemakaava, 1919. Tampere. TKYA.

18. Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Ammattikoulu 1936-1940. Tampere. Huusari 1979, 62.
19. Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Kioskityyppi, 1928. Tampere. Arkkitehti-lehti 1934, 10.

1920-luku - Asuntopulan ja rakennusvimman vuosikymmen

20. Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Kaupungin rakennuttamia työväenasuntoja 1920-luvulta. Tampere. AKHA, Anna-Kaisa Huusko 1996.
21. Bertel Strömmer. Tampereen työväentalon kulmatorni. Tampere. AKHA, Anna-Kaisa Huusko 1996.
22. Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Tammelan kivikioski 1920-luvulta. Tampere. AKHA, Anna-Kaisa Huusko 1996.
23. Bertel Strömmer. Hotelli Tammerin porrashuoneen kaide, 1927-1928. Tampere. SRM, valokuva-arkisto.
24. Bertel Strömmer. Neljän perheen talo, 1920. Tampere. Kuusi 1921, 21.
25. Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Kaupungin yksi- ja kaksikerroksisia työväenasuntotaloja 1920-luvulta. Huusari 1979, 59.
26. Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Petsamon asemakaava, 1925. Tampere. TKYA.
27. Bertel Strömmer ja Vilho Kolho. Oy Keskuskeittiön talon kellari- ja pohjakerroksen pohjakaavat, 1922. Tampere. TKYRA.
28. Bertel Strömmer ja Vilho Kolho. Oy Keskuskeittiön talon ensimmäisen ja toisen kerroksen pohjakaavat, 1922. Tampere. TKYRA.
29. Bertel Strömmer. Lyseokatu 10 eli Strömmerin oman talon pihan puolen julkisivu ja leikkaus, 1924. Tampere. TKYRA.
30. Bertel Strömmer. Lyseokatu 10 eli Strömmerin oman talon pohjapiirrokset, 1924. Tampere. TKYRA.
31. Insinöörieversti Karaulszikov. Hämeenlinnan ortodoksisen kirkon pohjakaava, 1897. Hämeenlinna. Laitila 1993, 12.
32. Bertel Strömmer. Hämeenlinnan kirjaston pohjakaavat, 1923. Hämeenlinna. HKHM, valokuva-arkisto.
33. Hämeenlinnan ortodoksisen kirkon kupolia kaadetaan toukokuun 2. päivänä 1923. Hämeenlinna. HKHM, Enok Rytönen.
34. Bertel Strömmer. Hämeenlinnan kirjasto, 1923. Hämeenlinna. Painopalvelu Sorvali, Jorma Saarinen.
35. Bertel Strömmer. Tuulensuun talon ensimmäisen kerroksen pohjakaava, 1928. Tampere. SRM, valokuva-arkisto.
36. Bertel Strömmer. Tuulensuun talon Kauppakadun puoleisen julkisivun suunnitelma, 1928. Tampere. SRM, valokuva-arkisto.

37. Bertel Strömmer. Leikkauspiirros Tuulensuun talon elokuvateatterin sisätiloista. Tampere. SRM, valokuva-arkisto.
38. Bertel Strömmer. Leikkauspiirros Tuulensuun talon elokuvateatterin sisätiloista, 1928. Tampere. SRM, valokuva-arkisto.
39. Bertel Strömmer. Tuulensuun talon asuinkerroksen pohjakaava, 1928. Tampere. SRM, valokuva-arkisto.
40. Bertel Strömmer ja Georg Henriksson. Hotelli Tammer. 1927-1928. Tampere. SRM, valokuva-arkisto, Kari Hakli 1990.
41. Bertel Strömmer ja Georg Henriksson. Hotelli Tammerin juhla- ja hotellihuonekerrosten pohjakaavat, 1927-1928. Tampere. Tampere. Strömmer 1929a, 138.

Pörssiromahduksesta talvisotaan: kunnallisia laitoksia ja liiketaloja

42. Bertel Strömmer. Jämeksen talon pihan puolen julkisivua, 1939. Jyväskylä. AKHA, Anna-Kaisa Huusko 1996.
43. Bertel Strömmer. Porin vesitorni, 1934-1936. Pori. Strömmer 1936b, 107.
44. Bertel Strömmer. Vapaudenkadun Shell, 1937. Jyväskylä. AKHA, Anna-Kaisa Huusko 1996.
45. Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Kaupungin keuhkoparantola, 1936-1939. Pesonen 1964, kuva 120.
46. Tilasto Tampereen kaupungin rakennustoiminnan kehityksestä vuosien 1919 ja 1944 välisenä aikana. Strömmer 1945, 68.
47. Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Hatanpään sairaala, 1932-1935. Tampere. Nikula 1990, 119.
48. Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Hatanpään sairaalan pohjakaava, 1932-1935. Tampere. Strömmer 1936a, 11.
49. Bertel Strömmer. Itäinen kaukoliikenneasema, 1929. Tampere. Suomalaisen Shell O.Y:n autohuoltoasemia 1934, 68.
50. Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Linja-autoaseman aluesuunnitelma, 1936-1938. Tampere. Strömmer 1939, 7.
51. Tampereen kaupungin arkkitehtiosasto. Linja-autoasema, 1936-1938. Tampere. SRM, valokuva-arkisto.
52. Bertel Strömmer. Tampereen kaupungin puolikunnalliset rakennusyhtiöt III ja IV, 1938. Tampere. Strömmer 1944c, 136.
53. Bertel Strömmer. Lamellitalo-kilpailun ehdotus, 1932. Pohjoismaiset rakennuspäivät 1932, 232.
54. Bertel Strömmer. Tampereen kaupungin puolikunnallisten rakennusyhtiöiden pohjakaava, 1938. Tampere. Strömmer 1944c, 136.

55. Bertel Strömmer. Iisalmen vesitornin julkisivupiirros, 1931-1932. Iisalmi. Strömmer 1934a, 11.
56. Bertel Strömmer. Kemin kaupungintalo rakennusvaiheessa vuonna 1939, 1938-1939. Kemi. Limatius 1990, 32.
57. Bertel Strömmer. TPO:n talo, 1932. Tampere. Strömmer 1934c, 9.
58. Bertel Strömmer. TPO:n talon sisätiloja, 1932. Tampere. Strömmer 1934c, 10.
60. Bertel Strömmer. Porin vanha säästöpankki, 1934-35. Pori. Strömmer 1936b, 105.
61. Bertel Strömmer. Tempon talon Tammerkosken puoleinen julkisivu, 1938. Tampere. SRM, valokuva-arkisto.
62. Bertel Strömmer. Tempon talon myymäläkerroksen pohjakaava, 1938. Tampere. SRM, valokuva-arkisto.
63. Bertel Strömmer. Tempon talon kolmannen ja neljännen kerroksen pohjakaava, 1938. Tampere. SRM, valokuva-arkisto.
64. Bertel Strömmer. Oy K. Hjorth ab:n liiketalo, 1934. Tampere. Strömmer 1935a, 51.
65. Bertel Strömmer. Vapaudenkadun Shell oy:n huoltoasema, 1939. Jyväskylä. AKHA, Anna-Kaisa Huusko 1996.

Lopuksi

66. Bertel Strömmer. Alakoski oy:n voimalaitos. 1937. Tampere. Kari 1991, 55.
67. Bertel Strömmer. Luhalahden rukoushuone, 1933. Ikaalinen. SRM, Bertel Strömmerin arkisto.

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Anna-Kaisa Huusko arkisto, Helsinki (AKHA).

Bertel Strömmerin suunnittelemien rakennusten valokuva-arkisto.

Hotelli Tammerin patterinsuojus.

Jämeksen talo.

Kaupungin rakennuttamia työväenasuntoja 1920-luvulta.

Tammelan kivikioski.

Tammelan pientalot.

Tampereen työväentalo.

Vapaudenkadun Shell.

Hämeenlinnan kaupungin historiallinen museo, Hämeenlinna (HKHM).

Valokuva-arkisto.

Enok Rytönen, 1923. Valokuva Hämeenlinnan varuskuntakirkon kellotornin kaatamisesta.

Bertel Strömmer, 1923. Rakennuspiirustukset Hämeenlinnan entisen venäläisen sotilaskirkon muuttamisesta kirjastorakennukseksi.

Jyväskylän yliopiston sosiologian laitos, Jyväskylä (JYSL).

Huusko, Anna-Kaisa, 1996. Kaupunginarkkitehdit osana arkkitehti-profession kehittymistä. Pro seminaari -esitelmä.

Jyväskylän yliopiston taidehistorian laitos, Jyväskylä (JYTHL).

Heinonen, Taru, 1987. Yleishyödyllinen rakentaminen Pyynikin koillisrinteellä 1920-1926. Taidehistorian pro gradu -tutkielma.

Kahilainen, Pasi, 1994. Bertel Strömmerin Jyväskylän Shell vuodelta 1939. Taidehistorian pro seminaari -esitelmä.

Kivi, Marja, 1987. F. L. Calonius, Tampereen kaupunginarkkitehti. Taidehistorian pro gradu -tutkielma.

Suomen Rakennustaiteen museo, Helsinki (SRM).

Bertel Strömmerin arkisto.

Piirustuskokoelma.

Tampereen Osake-Pankin kirje Bertel Strömmerille
5.5.1927.

Työselostukset ja kirjeenvaihto.

Valokuvia.

Laihian nuorisoseuratalo.

Luhalahden rukoushuone.

Valokuva-arkisto.

Tuulensuun talon pohja- sekä julkisivupiirroksset sekä leikkaus.

Hotelli Tammer.

Tempon talon pohja- sekä julkisivupiirroksset.

Tampereen linja-autoasema.

Tampereen kaupungin ympäristöviraston arkisto, Tampere (TKYA).

VII:n kaupunginosan asemakaava 1907, 1919.

XXI:n kaupunginosan asemakaava 1921, 1923, 1925.

XXIV:n kaupunginosan asemakaava 1923.

Härmälän asemakaava 1925.

Tampereen kaupungin ympäristöviraston rakennusvalvontayksikön arkisto, Tampere (TKYRA).

Rakennuslupapiirustuksia.

Aaltosen huvila (9/108/VII).

Keskuskeittiöntalo (2/148/X).

Lyseokatu 10 (33/113/VII).

Napparin talo (17/168/XI).

Tampereen kaupunginarkisto, Tampere (TKA).

Rahatoimikamarin pöytäkirja joulukuu 1910. Rakennuskonttorin ohjesääntö.

Rahatoimikamarin pöytäkirjat 1918, kirje 258.

Rahatoimikamarin kirje kaupunginvaltuustolle 15.12.1919.

Rahatoimikamarin kokouspöytäkirja 23.2.1920.

Rahatoimikamarin kokouspöytäkirja 5.3.1920.

Rahatoimikamarin kokouspöytäkirja 25.5.1920.

Rakennuspiirustuskortisto.

Tampereen yliopiston historiatieteen laitos, Tampere (TYHTL).

Honkanen, Antti, 1995. Funktionalismin läpimurto Tampereella, teollisuuskaupungin ensimmäiset "laatikko-tyyliset" rakennukset. Suomen historian pro gradu -tutkielma.

Teknillisen korkeakoulun arkisto, Espoo (TKKA).

Arkkitehtiosaston diplomitöiden valokuva-arkisto.

Bertel Strömmerin diplomityö *Ruhtinaallinen kesäpalatsi*.

Bertel Strömmerin arkkitehtitutkinnon diplomi 30.5.1913.

Bertel Strömmerin arkkitehtitutkinnon ensimmäisen eli yleisen osan diplomi 30.5.1910.

Suomen teknillisen korkeakoulun luettelo syyslukukaudelta 1909.

TAMPEREEN KAUPUNGIN JULKAISUJA

Härmälän esikaupungin rakennusjärjestys, 1925.

XXI ja VIII kaupunginosan rakennusjärjestys. Tampereen kaupungin kunnallinen asetuskokelma v. 1921-1922.

Katsaus Tampereen rahatoimikamarin vaiheisiin 1875-1925, 1925.

Kertomus Tampereen kaupungin yleisten töiden lautakunnan toiminnasta vuonna 1929-1953.

Kertomus Tampereen kaupunginhallituksen toiminnasta vuonna 1929-1953.

Kertomus Tampereen rahatoimikamarin toiminnasta vuonna 1915-1928.

Pieniä muutoksia rakennusjärjestykseen (XXI ja VIII kaupunginosa). Tampereen kaupungin kunnallinen asetuskokelma v. 1925-1926.

Tampereen kaupungin julkisivulautakunnan johtosääntö 1939.

Tampereen kaupungin rakennuskonttorin johtosääntö 1950. Tampereen kaupungin kunnallinen asetuskokoelma 1950.

Tampereen kaupungin rakennustoimiston johtosääntö 1930.

Tampereen kaupungin rakennustoimiston johtosääntö 1941. Tampereen kaupungin kunnallinen asetuskokoelma 1941.

Tampereen kunnalliset virastot ja laitokset, 1926-1935.

PAINETUT LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Ahvenainen, Jorma; Kaukiainen, Yrjö; Viitaniemi, Matti, 1982. Liikenne. Suomen taloushistoria 2, Teollistuva Suomi. Toimittanut Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala, Viljo Rasila. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki.

Arkkitehti-lehti. Helsinki.

Asuntotoimen pääpiirteet, 1984. Asuntohallitus. Helsinki.

Bertel Strömmer 1890-1962, Tampereen kaupunginarkkitehti 1918-1953, 1987. Näyttelykirja. Näyttely Tampereen kaupunginkirjastossa 26.10.-8.11.1987. Pirkanmaan perinnepoliittinen yhdistys ry. Tampere.

Gardberg, C. J. 1963. Turun muurarimestarit ja heidän mestarinäytteensä 1721-1859. Turun kaupungin historiallinen museo, vuosijulkaisu 26-27, 1962-1963. Turku.

Hakalehto, Ilkka, 1984. Kunnallisen kansanvallan kehitys, kunnallisvaalit ja -valtuustot. Suomen kaupunkilaitoksen historia 3, Itsenäisyyden aika. Toimittanut Päiviö Tommila. Suomen kaupunkiliitto. Helsinki.

Halila, Aimo, 1956. Itsehallinto 1900-luvulla. Suomalaisen kansanvallan kehitys. Historian aitta XIII. Historian ystävien liitto.

Halila, Aimo, 1984. Kaupunkien kunnallinen kulttuuripoliittikka. Suomen kaupunkilaitoksen historia 3, Itsenäisyyden aika. Toimittanut Päiviö Tommila. Suomen kaupunkiliitto. Helsinki.

Hatanpään sairaalat, Tampere, 1936. Tampereen kirjapaino-osakeyhtiö. Tampere.

Hausen, Marika, 1990. Saarinen Suomessa. Eliel Saarinen, Suomen aika. Kustannusosakeyhtiö Otava. Keuruu.

Heinonen, Raija-Liisa, 1986. Funktionalismin läpimurto Suomessa. Suomen rakennustaiteen museo. Helsinki.

- Huusari, Matti, 1979. Bertel Strömmer, kaupunginarkkitehti. Juhlakirja Olof Hanson. Tampereen teknillinen oppilaitos, Arkkitehtuurin osasto. Tampere.²³⁴
- Härö, Elias, 1988. Kartanoarkkitehtuuri. *Ars Suomen taide* 2. Toimittanut Salme Sarajas-Korte. Otava. Keuruu.
- Härö, Merja, 1992. Arkkitehdiksi kouluja käymällä, Arkkitehtikoulutuksen vaiheista Suomessa. *Arkkitehdin työ. Suomen arkkitehtiliitto 1892-1992* Finlands Arkitektförbund. Toimittanut Pekka Korvenmaa. Suomen arkkitehtiliitto-Finlands Arkitektförbund r.y; Rakennustieto Oy. Helsinki.
- Jokinen, Teppo, 1992. Erkki Huttunen liikelaitosten ja yhteisöjen arkkitehtina 1928 - 1939. *Jyväskylä Studies in the Arts* 41. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.
- Juntto, Anneli, 1990. Asuntokysymys Suomessa Topeliuksesta tulopoliitikkaan. *Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisu n:o 50*. Asuntohallitus. Helsinki.
- Jutikkala, Eino, 1979. Tampereen historia III, vuodesta 1905 vuoteen 1945. Tampereen kaupungin. Tampere.
- Kahra, Taavi, 1932. Kuopion kaupungin taloushallinnon historia, 1877-1928. Osakeyhtiö Kuopion uusi kirjapaino. Kuopio.
- Kanerva, Unto. 1956. Puolikunnallista asuntotuotantoa Tampereella. Tampereen keskuspaino. Tampere.
- Kari, Risto, 1990. TAKO 125. Pak-Paino. Vantaa.
- Kaupungin 10-vuotinen rakennusohjelma, 1926. *Suomen kunnallislehti* 2/1926. Suomen kunnallinen keskustoimisto. Helsinki.
- Keisarillisen majesteetin armollinen asetus yhteisiä perustuksia kaupunkien järjestämiselle ja rakentamiselle Suomen isoruhtunaanmaassa, 1856.
- Kivinen, Paula, 1982. Tampereen jugend. Arkkitehtuuri - taideteollisuus. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki.

²³⁴ Sama artikkeli sisältyy myös näyttelykirjaan Bertel Strömmer 1890-1962, Tampereen kaupunginarkkitehti 1918-1953, 1987.

- Korkama, Erkki, 1961. Hämeenlinnan kaupunginkirjasto 1861-1961. Hämeenlinnan kaupunki. Hämeenlinna.
- Koskelo, Jaakko; Sotka, Veikko. Ikaalisten apteekki 125v. 1857-1982.
- Koskelo, Jaakko, 1985. Ikaalisten kauppala vuosisatamme alussa. Ikaalinen-seura. Ikaalinen.
- Kuusanmäki, Jussi, 1983. Kunnallisen kansanvallan kehitys ja kunnallishallinnon organisaatio 1875-1917. Suomen kaupunkilaitoksen historia 2, 1870-luvulta autonomian ajan loppuun. Toimittanut Päiviö Tommila. Suomen kaupunkiliitto. Helsinki.
- Kuusanmäki, Jussi, 1992. Sosiaalipolitiikkaa ja kaupunkisuunnittelua. Tietoa, taitoa, asiantuntemusta. Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875-1072. Helsinki.
- Kuusi, Eino, 1921. Yleishyödyllisen asuntotuotannon tukeminen. Tiedonantoja, Sosialiministeriön ja sosialihallituksen julkaisemia XII. Helsinki.
- Kuusi, Eino, 1927. Valtion varoilla avustettu yleishyödyllinen rakennustoiminta vuosina 1920-26. Tiedonantoja, Suomen Sosialiministeriön Julkaisemia. Helsinki.
- Kääntönen, Kalle, 1960. Kaupunkimme rakennustoimiston "neljä suurta" 1920-50-luvuilla. Tammerkoski 5/1960. Tampere.
- Laihian nuorisoseuratalon piirustuskilpailu, 1914. Rakennustaito 6-7/1914. Helsinki.
- Laihian nuorisoseuratalon piirustuskilpailun johdosta, 1914. Rakennustaito 6-7/1914. Helsinki.
- Laitila, Inka-Maria, 1993. Ortodoksisuus Hämeenlinnassa. Näyttelykirja. Näyttely Hämeenlinnan kaupungin historiallisessa museossa 1.4.-23.5.1993. Hämeenlinnan kaupungin historiallinen museo. Hämeenlinna.
- Lilius, Henrik, 1983a. Kaupunkipolitiikkaa ja kaupunkirakennetta uudistava lainsäädäntö 1800-luvun jälkipuolella. Suomen kaupunkilaitoksen historia 2, 1870-luvulta autonomian ajan loppuun. Toimittanut Päiviö Tommila. Suomen kaupunkiliitto. Helsinki.

- Lilius, Henrik, 1983b. Kaupunkirakentaminen 1856-1917. Suomen kaupunkilaitoksen historia 2, 1870-luvulta autonomian ajan loppuun. Toimittanut Päiviö Tommila. Suomen kaupunkiliitto. Helsinki.
- Limatius, Virpi, 1990. Kemin kaupungintalon historiaa. Jatuli XXI. Kemin kotiseutu- ja museoyhdistyksen julkaisu. Kemi.
- Meurman, Otto-I. 1925. Omakotialueiden suunnittelu ja järjestäminen. Arkkitehti-lehti 6/1925. Helsinki.
- Meurman, Otto-I. 1976. Viipurin arkkitehdit. Viipurin suomalaisen kirjallisuusseuran toimitteita 2. Helsinki.
- Meurman, Otto-livari; Huovinen, Maarit; 1989. 99 vuotta, Mörrin muistelmia. Juva.
- Michelsen, Karl-Erik, 1992. Vanhan ja uuden rajalla, Arkkitehdit vastaan rakennusmestarit. Arkkitehdin työ. Suomen arkkitehtiliitto 1892-1992 Finlands Arkitektförbund. Toimittanut Pekka Korvenmaa. Suomen arkkitehtiliitto-Finlands Arkitektförbund r.y; Rakennustieto Oy. Helsinki.
- Mikkola, Kirmo, 1990. Eliel Saarinen ja kaupunkisuunnittelu. Eliel Saarinen, Suomen aika. Kustannusosakeyhtiö Otava. Keuruu.
- Nikula, Oscar, 1970. Turun kaupungin historia 1721-1809. Turku.
- Nikula, Riitta, 1976. "Yksinkertaista, asiallista, tarkoituksenmukaista", Piirteitä Gunnar Taucherin arkkitehdintyöstä. Taidehistoriallisia tutkimuksia 2. Taidehistorian seura. Helsinki.
- Nikula, Riitta, 1978. Lainanantaja tyylioppi 1920-26. Taidehistoriallisia tutkimuksia 4. Taidehistorian seura. Helsinki.
- Nikula, Riitta, 1981. Yhteinen kaupunkikuva 1900-1930. Suomalaisen kaupunkirakentamisen ihanteista ja päämääristä, esimerkkeinä Helsingin Etu-Töölö ja Uusi-Vallila. Bidrag till kännedom av Finlands natur och Folk. H. 127. Finska Vetenskaps-societeten. Helsinki.

- Nikula, Riitta, 1988. Bertel Jung modernin kaupunkisuunnittelun käynnistäjänä Helsingissä. Bertel Jung suurkaupungin hahmoittaja. Helsingin kaupunkisuunnitteluvirasto. Helsinki.
- Nikula, Riitta, 1990. Rakennustaiteen 1920- ja 1930-luku. *Ars, Suomen taide* 5. Salme Sarajas-Korte. Kustannusosakeyhtiö Otava. Keuruu.
- Pesonen, Niilo, 1964. Suomen sairaaloita. Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo.
- Pohjoismaiset rakennuspäivät 1932, Helsingissä heinäkuun 4-6, esitelmät ja näyttelyt, 1932.
- Raevuori, Yrjö, 1958. Tampereen Puhelinlaitoksen kolmas vuosisadanneljännes 1932-1957. Tampereen Puhelinosuuskunta. Tampere.
- Rasila, Viljo, 1984, Sosiaalihuolto ja terveystoimi. Suomen kaupunkilaitoksen historia 3, Itsenäisyyden aika. Toimittanut Päiviö Tommila. Suomen kaupunkiliitto. Helsinki.
- Rihlana, Seppo, 1968. Rakennustaidetta Tampereella. WSOY. Porvoo.
- Saarikangas, Kirsi, 1993, Model Houses for Model Families. Gender, Ideology and Modern Dwelling. The Type-Planned Houses of the 1940s in Finland. *Studia Historica* 45. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki.
- Salokorpi, Asko, 1984. Kaupunkirakentaminen 1920-1930. Suomen kaupunkilaitoksen historia 3, Itsenäisyyden aika. Toimittanut Päiviö Tommila. Suomen kaupunkiliitto. Helsinki.
- Schalin, Mona, 1996. Capitol, Elokvateatteri ja sisustustaide. Helsinki sisältä. Toimittanut Iris Helkama. Sisustusarkkitehdit SIO; Rakennustieto. Helsinki.
- Seppälä, Raimo, 1979. Grand Hotel Tammer 1929-1979. Puoli vuosisataa tampere-laista ravintolakulttuuria.
- Sinisalo, Jarkko, 1988. Rakennushallinnon rekrytointi 1810-1865. Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisu IX. Helsinki.

- Sinisalo, Unto, 1944. Tampereen teknillinen seura 1893-1943. Tampereen kirjapaino-osakeyhtiö. Tampere.
- Sivonen, Marita, 1972. Bertel Strömmer - tamperelainen arkkitehti. Tampereen teknillinen korkeakoulu, arkkitehtiosasto, rakennusoppi. UDK 72 sarja B 8. Tampere.
- Strömmer, Bertel, 1923. Tampereen asemakaavan kehityskysymyksiä. Suomen kunnallislehti n:o 2-3/1923. Suomen kunnallinen keskustoimisto. Helsinki.
- Strömmer, Bertel, 1929a. O. Y. Tammer A.B. Arkkitehti 1929 no 9. Helsinki.
- Strömmer, Bertel, 1929b. O. Y. Tuulensuu. Arkkitehti 1929 no 9. Helsinki.
- Strömmer, Bertel 1929c, O. Y. Törmä. Arkkitehti 1929 no 9. Helsinki.
- Strömmer, Bertel, 1932. Pakinaa rakennusmestareista ja heidän ammatistaan. Rakennustaito 2-3/1932. Helsinki.
- Strömmer, Bertel 1934a. Iisalmen vesitorni- ja paloasemarakennus. Arkkitehti 1/1934. Helsinki.
- Strömmer, Bertel, 1934b. Tammerkosken voimalaitos. Arkkitehti 1/1934. Helsinki.
- Strömmer, Bertel, 1934c. Tampereen Puhelinosuuskunnan uudisrakennus. Arkkitehti 1/1934. Helsinki.
- Strömmer, Bertel, 1935a, Oy K. Hjort ab liiketalo. Arkkitehti 4/1935. Helsinki.
- Strömmer, Bertel, 1935b. Sarvis oy tehdaslaajennus. Arkkitehti 4/1935. Helsinki.
- Strömmer, Bertel, 1936a. Hatanpään sairaalan laajentaminen. Hatanpään sairaalat, Tampere. Tampereen kirjapaino-osakeyhtiö. Tampere.
- Strömmer, Bertel, 1936b. Porin vesitorni. Arkkitehti 7/1936. Helsinki.
- Strömmer, Bertel, 1936c. Vanha säästöpankki, Pori. Arkkitehti 7/1936. Helsinki.

- Strömmer, Bertel, 1937. Tampereen uuden linja-autoaseman suunnitelma. Suomen Kunnallisteknillisen Yhdistyksen Julkaisu. Eripainos.
- Strömmer, Bertel, 1939. Tampereen uusi linja-autoasema. Suomen kunnallislehti 1/1939. Suomen kunnallinen keskustoimisto. Helsinki.
- Strömmer, Bertel, 1943. Merikosken voimalaitosrakennus. Arkkitehti 1/1943. Helsinki.
- Strömmer, Bertel, 1944a. Tampereen linja-autoasema. Arkkitehti 11-12/1944. Helsinki.
- Strömmer, Bertel 1944b, Tampereen kauhkotautiparantola. Arkkitehti 11-12/1944. Helsinki.
- Strömmer, Bertel, 1944c. Tampereen puolikunnalliset rakennusyhtiöt. Arkkitehti 11-12/1944. Helsinki.
- Strömmer, Bertel, 1944d. Tempo, Tampere. Arkkitehti 11-12/1944. Helsinki.
- Strömmer, Bertel, 1945. Tampereen kunnallinen rakennustoiminta viimeksikulu-
neena 25-vuosikautena. Rakennustaito 4-5/1945. Helsinki.
- Strömmer, Bertel, 1952. Tampereen kunnallisesta asuinrakennustoiminnasta. Kunnallistekniikka 1/1952. Helsinki.
- Suomalaisen Shell O.Y:n autohuoltoasemia, 1934. Arkkitehti 1/1934. Helsinki.
- Suomen korkeakouluinsinöörit ja arkkitehdit 1956, 1956. STS:n ja TFiF:n julkaisema matrikkeli. Helsinki.
- Sundman, Mikael, 1986. Arkkitehti, arkkitehtuuri ja yhteiskunta. Rakennushallitus 1811-1986, 175 vuotta. Näyttelykirja. Näyttely Suomen rakennustaiteen museossa 4.9.-12.10.1986.
- Tamminen, Mikko, 1945. Suomen kaupunkien asuntotuotannon vaihtelut ja niiden syyt itsenäisyyden aikana. Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, sarja B:4. Helsinki.

- Tampereen kaupungin toimeenpaneman piirustuskilpailun tuloksia Lapinniemen ja Viinikan kaupunginosien rakennettavia työväenasuntoja varten, 1915. Rakennustaito 2/1915. Helsinki.
- Tampereen kaupunginarkkitehtina 35 vuotta, 1954. Tammerkoski 1/1954. Tampere-seura. Tampere.
- Tampereen rakennuskulttuuri, maisemat ja luonnonsuojelu, 1984. Tampereen kaupungin kaavoitusvirasto. Tampere.
- Tiitola, Heikki, 1932. Piirteitä asunto-olojen kehityksestä Tampereella. Rakennustaito 2-3/1932. Helsinki.
- Tilastollinen katsaus maamme kaupunkikuntien rakennusmestari-toimista, 1915. Rakennustaito 17/1915. Helsinki.
- Tommila, Päiviö, 1970. Jyväskylän kaupungin historia 1837-1965 II. K. J. Gummeruksen kirjapaino. Jyväskylä.
- Tommila, Päiviö, 1984. Suomen kaupunkilaitoksen kehityslinjat. Suomen kaupunkilaitoksen historia 3, Itsenäisyyden aika. Toimittanut Päiviö Tommila. Suomen kaupunkiliitto. Helsinki.
- Tävlingen om ritningar till finsk paviljong i San Francisco 1915, 1914. Arkitekten 6/1914. Helsingfors.
- U[nto]. S[inisalo]. 1950. Tunnettuja tamperelaisia. Kaupunginarkkitehti Bertel Strömmer. Tammerkoski 9-10/1950. Tampere-seura. Tampere.
- Vakinaisia asemakaavatoimikuntia, 1916. Suomen kunnallislehti 2/1916. Suomen kunnallinen keskustoimisto. Helsinki.

LIITE I

LUETTELO BERTEL STRÖMMERIN JA TAMPEREEN KAUPUNGIN ARKKITEHTIOSASTON SUUNNITELMISTA.

ARKKITEHTITOIMISTO BERTEL STRÖMMERIN SUUNNITTELEMIA RAKENNUKSIA

1913	"RUHTINAALLINEN KESÄPALATSI" (DIPLOMITYÖ)
1914	"OMA TUPA" (LAIHIAN NUORISOSEURANTALON KILPAILU)
1914	"PANU" (SAN FRANCISCON NÄYTTELYPAVILJONKI -KILPAILU)
1915	HUVILA AALTONEN (9/108/VII)
1915	TYÖVÄENASUNTO -KILPAILU (TAMPERE: LAPINNIEMI JA VIINIKKA)
1916	IISALMEN KAUPUNGIN URHEILUALUEEN JÄRJESTELYEHDOTUS (IISALMI)
1916	MARIANKATU 26
1917	HUVILA VEGELIUS (IKAALINEN)
1917	IKAALISTEN KAUPPALAN ASEMAKAAVAN LAAJENNUS (IKAALINEN)
1918	HUVILA WILJANEN (NS. LEINIÖN HUVILA AITOLAHDESSA TEISKOSSA)
1918	HUVILA WILJANEN (IKAALINEN)
1919	IKAALISTEN JUHLATALO (IKAALINEN)
1919	NAPPARIN TALO (17/168/XI)
1919 -1920	SAAVUTUS, F.E SILLANPÄÄN HUVILA (HÄMEENKYRÖ)
1920	HAARLAN PAPERITEHDAS
1920	HARJULA O.Y. (75/120/VII)
1920	HONKALA O.Y (72/119/VII)
1920 -1956	HUVILA ANSANIEMI (STRÖMMERIN OMA KESÄHUVILA YLÖJÄRVELLÄ)
1920	HUVILA NIIRONEN
1920 -1922	KOITTO AS. O.Y. (44-46/360/XXI)
1920	LAISKOLA O.Y (103/VII)
1920	PALOMÄENTIE 10 (33/113/VII)
1920	PALOMÄENTIE 38, AS.OY. (72,74/119/VII)
1920	RAJAPORTTI, AS. OY (73/85/V)
1920	VELJESKOTI O. Y. (47/360/XXI)
1921	KULLERVO AS. O.Y. (39, 41/358/XXI)
1921	LITUKAN TUPA AS. O. Y. (49/361/XXI)
1921	PIRKKALAN VALTATIE 45, 49, 55 (120,122,125/128/VII)
1921	SALHOJANKATU 5 (8/344/XXI)
1921	TAMMELAN PIENTALOT AS. OY (9-12, 35, 37,-38, 42, 51-52/XXI)
1921	TAPIONKATU 25
1922	KESKUSKEITTIÖN TALO (2/148/X)

- 1922 PALOMÄENTIE 29, AS. YHTIÖ (17/109/VII)
- 1922 PYYNIKINTIE 3 (30/112/VII)
- 1922 SALHOJANKATU I JA LAPINNIEMENKATU 4 (6A, 6B/344/XVI)
- 1922 "ERAKKO", TAMPEREEN EVANKELIS-LUTHERILAISEN SEURAKUNNAN
VIRASTOTALOKILPAILU TONTILLE 7/ 165/XI
- 1922 TAPIONKATU 30
- 1922 VÄINÖLÄNKATU 19 21 23
- 1923 FINLAYSONIN TEHTAANMYYMÄLÄ (1/1/I)
- 1922 -1923 HÄMEENLINNAN KIRJASTO (HÄMEENLINNA)
- 1923 PALOMÄENTIE 24 (14/109/VII)
- 1923 PALOMÄENTIE 27 (16/109/VII)
- 1923 -1924 "RAUHAN ERAKKO" (EDUSKUNTATALO -KILPAILUN EHDOTUS)
- 1924 HUVILA FORSBLOM
- 1924 -1925 KISAKENTÄNKATU 10, 12 JA 14 (57-59/117/VII)
- 1924 LYSEOKATU 10, STRÖMMERIN OMA TALO (49/117/VII)
- 1924 TUOMIOKIRKONK. 38, AS. YHTIÖ (31/186/II)
- 1925 HALLITUSKATU 5 (LUONNOS) (9/22/III)
- 1926 ALEKSANTERINK. 11 (13/150/X))
- 1926 HEINÄTORI 3 (83/121/VII)
- 1926 KISAPIRTTI (VARALAN URHEILUOPISTO)
- 1926 -1927 TÖRMÄ OY (23-24/112/VII)
- 1927 BRANDERIN KENKÄTEHDAS LAAJENNUS (42/260/XV)
- 1927 -1928 TAMMER O.Y (GRAND HOTEL TAMMER) (52/178/XI)
- 1927 -1928 IKAALISTEN KYLPYLAITOS (IKAALINEN)
- 1927 JUHANNUSKYLÄNK. I (15/151/X)
- 1927 -1929 TUULENSUU OY (30/15/II)
- 1928 PIRKKALAN VALTATIE I (89/122/VII)
- 1928 PIRKKALAN VALTATIE 25 JA 27 (109, 110/126/VII)
- 1928 PIRKKALAN VALTATIE 57 (126/128/VII)
- 1928 PYYNIKIN PAPPILA (55/117/VII)
- 1928 TAMPELLA: RAKENNUKSEN L. 27 MUUTOS (1A/130/XI)
- 1928 -1929 YLISEN KARTANON PÄÄRAKENNUS (YLÖJÄRVI)
- 1929 IKAALISTEN APTEEKKI (IKAALINEN: 4/3)
- 1929 SUOMUSSALMEN APTEEKKITALO LUONNOS (SUOMUSSALMI)
- 1929 TAMPEREEN TYÖVÄENTALON LAAJENNUS (5/87/VI)
- 1930 -1933 IISALMEN KIRKKOMÄEN ALUEEN ASEMAKAAVA (IISALMI)
- 1930 KIILTO OY:N LAAJENNUS (5/XXII)
- 1930 SATAKUNNANKATU 69 (69/85/V)
- 1931 -1932 IISALMEN VESITORNI- JA PALOASEMA (IISALMI)

1931		LOKOMO: VARASTORAKENNUS (3-5/XXII)
1931		SOLENA OY:N KENKÄTEHDAS: LAAJENNUS (72/292/XVI)
1932		HOTELLI HOSPITZ EMMAUS (35/187/XII)
1932		IISALMEN KAUPUNGIN PUMPPUASEMA (IISALMI)
1932		IISALMEN LEIKKIPUISTO (IISALMI)
1932		LAMELLITALO -KILPAILU
1932		PIRKKALAN VALTATIE 41 (118/128/VII)
1932		TAMPEREEN PUHELINOSUUSKUNNAN TALO
1932		VIIALIN NAHKATEHDAS: LISÄRAKENNUS (VIIALA)
1933		HÖYRYVOIMA-ASEMAN LISÄRAKENNUS (28/202/XIII)
1933		LOKOMO: KONTTORIRAKENNUKSEN UUELLEENJÄRJESTELY (3-5/XXII)
1933		LOKOMO: VERSTAS JA PUKUHUONERAKENNUS (3-5/XXII)
1933		LUHALAHDEN RUKOUSHUONE (IKAALINEN)
1933		SARVIS OY: LISÄRAKENNUS (15A/510/XXII)
1933		SAUNA HUHTI
1934		HJORTIN TALO (48/29/III)
1934		J. N. SALMISEN TEHDAS
1934		KIILTO OY:N LISÄRAKENNUS (5/XXII)
1934		PORIN PUMPPULAITOS (PORI)
1934	-1935	PORIN VANHA SÄÄSTÖPANKKI (PORI)
1934	-1936	PORIN VESITORNI (PORI)
1935		IKAALISTEN LIIKEAUKION ASEMAKAAVA (IKAALINEN)
1935		LOKOMO: TEHDASHALLIN LAAJENNUS (3-5/XXII)
1935		LOKOMO: VALIMON PORRAS (3-5/XXII)
1935		NOKIAN POIKAIN AMMATTIKOULU (NOKIA)
1935		PORIN KAUPUNGIN SÄHKÖLAITOKSEN MUUNTOASEMA (PORI)
1935		PUUVILLATEHTAIDEN MYYNTIKONTTORI -KILPAILU
1935	-1936	TAMPELLA: LISÄRAKENNUS (1A/130/XI)
1936	-1937	ALEKSANTERIN KIRKON MUUTOS (75/103)
1936		ASUINRAKENNUS (PORI: 86/IX)
1936		COMMERCEEN KOROTUS, EHDOTUS (10/23/III)
1936		HUVILA FOGELHOLM (PIRKKALA)
1936	-1937	HUVILA WENESKOSKI
1936		LOKOMO: MALLIPAJA JA VARASTO (3-5/XXII)
1936		SARVIS: LISÄRAKENNUS (15A/510/XXII)
1936		SATAKUNNAN KANSAN TOIMITALO (PORI:24/I)
1936		SHELL: TAMMELANTORI
1936		TAMPEREEN PUOLIKUNNALLINEN RAKENNUS-YHTIÖ II, AS. OY KALEVANSUU (93, 95/317/XVII)

- 1936 TUOTANNON TALON MUUTOS (27/12/II)
- 1937 ALAKOSKI OY:N VOIMALAITOS
- 1937 BRANDERIN KENKÄTEHDAS LAAJENNUS (42/260/XV)
- 1937 HOTELLI KALEVA (PORI: 85/XI)
- 1937 -1939 HUVILA TELJO, FRANS
- 1937 IKAALISTEN YHTEISKOULU, EHDOTUS RAKENNUSOHJELMAKSI JA LUONNOS (IKAALINEN)
- 1937 JOKINEN (PORI: 85/XI)
- 1937 KYRÖSKOSKEN RAKENNUSSUUNNITELMA (HÄMEENKYRÖ)
- 1937 LOKOMO: KAASUGENERAATTORIHUONE (3-5/XXII)
- 1937 LOKOMO: TEHDASRAKENNUS (3-5/XXII)
- 1937 PORIN KAUPUNGIN LIHATARKASTAMO (PORI)
- 1937 PYYNIKIN VERKKOPALLO- JA KEILAHALLI (153/68/VIII)
- 1937 SAUNA G. STRÖMMER (YLISTARO)
- 1937 SHELL VAPAUDENKATU (JYVÄSKYLÄ)
- 1937 SUOMUSSALMEN APTEEKKI (SUOMUSSALMI)
- 1937 -1938 YKSITYISSAIRAALA (139/65/IV)
- 1938 ASUINRAKENNUS (JYVÄSKYLÄ: 7/XI)
- 1938 -1939 ESSO VUOLTEENKADUN (13/199/XIII)
- 1938 GULF: HATANPÄÄN VALTATIE (11/199/XIII)
- 1938 HUVILA JAATINEN (LAAJENNUS) (7/108/VII)
- 1938 -1939 JÄMEKSEN TALO, KIINTEISTÖYHTYMÄ VÄINÖNKATU 32 (JYVÄSKYLÄ: 3/47/8)
- 1938 KALEVANKANKAAN HAUTAUSMAAN PORTTI
- 1938 -1939 KEMIN KAUPUNGINTALO (KEMI)
- 1938 LOKOMO: AUTOTALLI JA SAUNA (3-5/XXII)
- 1938 LOKOMO: PIIRUSTUSKONTTORI (3-5/XXII)
- 1938 OMAKOTITALO ROTHVIUS (IKAALINEN)
- 1938 PORIN VERKKOPALLOHALLI (PORI)
- 1938 SARVIS OY: RUOKALA- KONTTORI JA PUKUHUONERAKENNUS (15A/510/XXII)
- 1938 SARVIS OY:N KONTTORIRAKENNUS (15A/510/XXII)
- 1938 SARVIS: VANHAN OSAN MUUTOS (15A/510/XXII)
- 1938 SHELL: HUOLTOASEMAN SUUNNITTELUKILPAILU TONTILLE 17/183/XII
- 1938 SHELL: KIOSKIHUOLTOASEMA
- 1938 TAMPELLA: KOKOONPANOHALLIN LAAJENNUS (1A/130/XI)
- 1938 TAMPELLA: PÄÄKONTTORIN MUUTOS (1A/130/XI)
- 1938 TAMPEREEN PUOLIKUNNALLINEN RAKENNUSYHTIÖ III JA IV, AS. OY SALHOJANKATU 31 JA AS. OY SAMMONKULMA, (114, 115/318/XVII)

1938		TEMPON TALO (18/19/III)
1938		TYRVÄÄN APTEEKKI
1938		TYRVÄÄN KIRKON KATTILAHUONE JA KÄYMÄLÄ (TYRVÄÄ)
1938	-1939	VISAKANKAAN SEURAKUNTATALO (HÄMEENLINNA)
1938		YLISTARON APTEEKKI A) MUUTOS B) LUONNOKSIA UUDISRAKENNUKSEEN (YLISTARO)
1939		HÖYRYVOIMA-ASEMAN LISÄRAKENNUS (28/202/XIII)
1939		KUOREVEDEN LENTOKONETEHTAAN KONTTORIRAKENNUS (KUOREVESI)
1939		KUOREVEDEN LENTOKONETEHTAAN METALLITYÖOSASTO (KUOREVESI)
1939		KUOREVEDEN LENTOKONETEHTAAN VARASTORAKENNUS (KUOREVESI)
1939	1951	KYRÖSKOSKEN ASEMAKAAVA (HÄMEENKYRÖ)
1939		LOKOMO OY : LISÄRAKENNUS (3-5/XXII)
1939		LOKOMO: LAAJENNUS (3-5/XXII)
1939		LOKOMO: YHDYSKÄYTÄVÄ (3-5/XXII)
1939		SAUNA TARKKALA (TEISKO)
1939		VAMMALAN APTEEKKI (VAMMALA)
1940		BRANDERIN KENKÄTEHDAS LAAJENNUS (42/260/XV)
1940	-1941	KARKUN PAPPILA (KARKKU)
1940		KIILTO OY:N LAAJENNUS (5/XXII)
1940	-1941	KUOREVEDEN LENTOKONETEHTAAN JOHTAJAN ASUNTO (KUOREVESI)
1940		KUOREVEDEN LENTOKONETEHTAAN KOKOONPANO-OSASTO (KUOREVESI)
1940		KUOREVEDEN LENTOKONETEHTAAN KÄYMÄLÄRAKENNUS (KUOREVESI)
1940		KUOREVEDEN LENTOKONETEHTAAN LE-KONEOSASTO (KUOREVESI)
1940		KUOREVEDEN LENTOKONETEHTAAN LENTOKONEHALLI (KUOREVESI)
1940		KUOREVEDEN LENTOKONETEHTAAN MUUNTAJARAKENNUS (KUOREVESI)
1940		KUOREVEDEN LENTOKONETEHTAAN PARAKKI (KUOREVESI)
1940		KUOREVEDEN LENTOKONETEHTAAN PORTINVARTIJAN RAKENNUS (KUOREVESI)
1940		KUOREVEDEN LENTOKONETEHTAAN PUMPPUHUONE (KUOREVESI)
1940		KUOREVEDEN LENTOKONETEHTAAN PUUTYÖOSASTO JA MAALAAMO (KUOREVESI)
1940		KUOREVEDEN LENTOKONETEHTAAN RUOKALA (KUOREVESI)
1940	-1942	KUOREVEDEN LENTOKONETEHTAAN SAUNA- JA PESULARAKENNUS (KUOREVESI)
1940		KUOREVEDEN LENTOKONETEHTAAN VARASTORAKENNUKSIA (KUOREVESI)

- 1940 -1941 NOKIAN SUOJELUSKUNTATALO (NOKIA)
- 1940 NÄSIJÄRVEN PAHVITEHDAS: TEHDASRAKENNUS
- 1940 -1941 RATINANLINNAN (TAMPEREEN SUOJELUSKUNTATALO) LISÄRAKENNUS (LUONNOS)
- 1940 RUUSKASEN TALON KOROTUS JA LISÄRAKENNUS (1/163/XI)
- 1940 SARVIS: LISÄRAKENNUS (15A/510/XXII)
- 1940 -1941 TAMPELLA: TYÖVÄENASUNTOJA (71A/370/XXI)
- 1940 -1941 TASA OY, TAMPEREEN SOSIAALINEN ASUNTOTUOTANTO OY: (82-85/419/XX)
- 1940 TUOTANNON TALON MUUTOS (27/12/II)
- 1940 VALTION TYKKITEHTAAN ASUNTOALUEEN ASEMAKAAVA (JYVÄSKYLÄN MAALAIKUNTA)
- 1940 VALTION TYKKITEHTAAN KONTTORIRAKENNUS (JYVÄSKYLÄN MAALAIKUNTA)
- 1941 BRANDERIN KENKÄTEHTAAN ASUNTOJA (312, 313/403/XXI)
- 1941 -1942 HÄMEENKATU 4:N RAKENNUSEHDOTUS (31/172/XI)
- 1941 -1942 IKAALISTEN KAUPPALAN ASEMAKAAVAN LAAJENNUS (IKAALINEN)
- 1941 1947 KLINGENDAHL TEHTAAN KOROTUS (21/90/VI)
- 1941 LAMMINPÄÄN SIUNAUSKAPPELI
- 1941 -1942 OMAKOTITALO MELARTIN (VAMMALA: 9/38)
- 1941 TASA: SUUNNITTELUKILPAILU
- 1942 HUVILA TELJO, VILPPU
- 1942 -1954 KONE JA TERÄ OY (USEITA LAAJENNUKSIA) (55/XV)
- 1942 KUNINKAANKATU 34: PIHARAKENNUS (34/27/III)
- 1942 KUOREVEDEN LENTOKONETEHTAAN INSINÖÖRIEN ASUNNOT (KUOREVESI)
- 1942 KUOREVEDEN LENTOKONETEHTAAN KEMIGRAFINEN OSASTO JA PESULA (KUOREVESI)
- 1942 KUOREVEDEN LENTOKONETEHTAAN VARASTORAKENNUS (KUOREVESI)
- 1942 -1948 KUOREVEDEN PALOASEMA (LUKUISIA LAAJENNUKSIA) (KUOREVESI)
- 1942 MERIKOSKEN VOIMALAITOKSEN ASEMAKAAVA JA JULKISIVU -KILPAILU (OULU)
- 1942 -1945 MERIKOSKEN VOIMALAITOS (OULU)
- 1942 SAKO OY: KIVÄÄRITEHDAS
- 1942 -1943 SAKO OY: PATRUUNATEHDAS
- 1942 SARVIS: KATTILAHUONE (15A/510/XXII)
- 1942 SATAKUNNAN KIRJATEOLLISUUS (ENT. SATAKUNNAN KANSAN TOIMITALO), LAAJENNUS (PORI:24/1)
- 1942 SAUNA KLEMOLA

- 1942 TAMMER-TEHTAAT OY (42/28/III)
- 1942 TAMPELLA: TYÖVÄENASUNTOJEN (SAUKONMÄKI) PIHASUUNNITELMA
- 1942 TYÖVÄENTALO LAAJENNUS (5/87/VI)
- 1943 HUVILA SCHAUMANIN RANTARAKENNUS
- 1943 KUOREVEDEN LENTOKONETEHTAAN LENTOHALLI (KUOREVESI)
- 1943 KUOREVEDEN LENTOKONETEHTAAN TYÖVÄEN ASUNTOALUEEN
ASEMAKAAVAEHDOTUS (KUOREVESI)
- 1943 SAKO OY: AMPUMAHUONE
- 1943 SAKO OY: JOHTAJAN ASUNNON MUUTOS
- 1943 SAKO OY: POIKAMIESTEN ASUINRAKENNUS JA VARASTO
- 1943 SAKO OY:N LAAJENNUKSIA
- 1944 BRANDERIN KENKÄTEHTAAN ASUNTOJA (314/403/XXI)
- 1944 -1945 KANKAANPÄÄN SÄÄSTÖPANKKI (KANKAANPÄÄ: 3,72)
- 1944 -1945 PATE OY: ILMOLA
- 1944 -1945 SIURON APTEEKKI (NOKIA)
- 1944 -1946 TAIPALEEN KANSAKOULU (KUOREVESI)
- 1945 HUVILA ARNKIL(NOKIA)
- 1945 HUVILA MONNBERG (RAUMA)
- 1945 -1947 HUVILA PAROMA (YLÖJÄRVI)
- 1945 KALEVANKANKAAN HAUTAUSMAAN ITÄPÄÄN ASUINRAKENNUS
- 1945 KUOREVEDEN LENTOKONETEHTAAN PUUNKUIVAUS- JA
VARASTORAKENNUS (KUOREVESI)
- 1945 OMAKOTITALO J. STRÖMMER
- 1945 PATE OY: RAUHALA
- 1945 SAKO OY: ALUSTAVA ASEMAKAAVA
- 1945 SAKO OY: ASUIRAKENNUKSIA (3/3503/KALKKU)
- 1945 SARVIS: POHJOISSIIVEN ULLAKKO JA PESULA (15A/510/XXII)
- 1945 TAKON LISÄRAKENNUS (5/20/III)
- 1945 -1947 TAMPELLA: KONEPAJAN TOIMISTON LAAJENNUS (1A/130/XI)
- 1945 TYÖVÄENTALO LAAJENNUS (5/87/VI)
- 1945 VALMETIN ASUINRAKENNUS
- 1945 VALMETIN KESKUSVARASTORAKENNUS
- 1946 -1947 HUVILA HAAPAKALLIO
- 1946 KAVE OY: KENKÄTEHDAS (15A/587B/XXV)
- 1946 KEMIN KAUPUNGINTALON LISÄRAKENNUS (KEMI)
- 1946 -1953 NOKIAN TYÖVÄENTALO (NOKIA)
- 1946 NÄSIJÄRVEN PAHVITEHDAS: MUUNTOMO- JA KONTTORIRAKENNUS
- 1946 SAUNA FOGELBERG
- 1946 TAKO: VARASTORAKENNUS (3/XXV)

- 1946 TAMMER-TEHTAAT OY:N ASUINRAKENNUS ??
- 1946 TAMPELLA: TYÖVÄENASUNTOJA (363/XXI)
- 1946 -1947 TAMPELLA: TYÖVÄENASUNTOJA (57A/364/XXI)
- 1946 -1948 TASA OY: AS. OY PUOLIMATKA, KINO ILVEKSEN TALO (92A/317/XVII)
- 1946 TEHDASRAKENNUS, HATANPÄÄN VALTATIE 17(30/202/XIII)
- 1947 EEROLAN TILAN PÄÄRAKENNUS (YLÖJÄRVI)
- 1947 HUBERIN TALO (9FJA 9G/22/III)
- 1947 KYRO OY: ASUINRAKENNUKSIA (HÄMEENKYRÖ)
- 1947 PATE OY: TEHDASRAKENNUS
- 1947 SARVIS: KOROTUS JA LISÄRAKENNUS (15A/510/XXII)
- 1947 SARVIS: YHDYSKÄYTÄVÄ (15A/510/XXII)
- 1947 SYRJÄSEN (T:MI T.) LIIKETALO 1922 (KAUTTUA)
- 1947 TAKON KORJAUSPAJAN KOROTUS JA LAAJENNUS (5/20/III)
- 1947 TAMPELLA: KORTTELIN 364/XXI PIHAMAAN JÄRJESTELYSUUNNITELMA
- 1947 TAMPELLA: LAAJENNUS (1A/130/X)
- 1947 TORNION VALISTUSTALON LUONNOKSIA (TORNIO)
- 1947 TYÖVÄENTALO LAAJENNUS (5/87/VI)
- 1947 WM SANDBERGIN TOIMITALO -KILPAILU (NOKIA)
- 1947 VALMETIN INSINÖÖRIASUNTOJA
- 1948 -1950 EPILÄN SEURAKUNTAKESKUS
- 1948 HARJUN VIRASTOTALO JA PAPPILA
- 1948 HUVILA BJÖRKENELL
- 1948 IMATRAN KAUPPALAN KUNNALLINEN ASUINRAKENNUS (IMATRA)
- 1948 J. F. OLAN OY: TUOTANTORAKENNUS (33/13/II)
- 1948 NOKIA OY: KANHDENPERHEEN TALO JA TYYPPITALOSUUNNITELMAT
- 1948 SYRJÄSEN (T:MI T.) VARASTORAKENNUS (KAUTTUA)
- 1948 TAMPEREEN PUOLIKUNNALLINEN RAKENNUSYHTIÖ VI
- 1948 -1950 YLÖJÄRVEN KANSAKOULU (YLÖJÄRVI)
- 1949 ENSIKOTI (230A/391/XXI)
- 1949 "F" (FINLAYSON-FORSSAN ASUINKORTTELI -KILPAILU TAMPEREELLA
KORTTELLIIN 1/35/IV)
- 1949 -1950 HUVILA HIETARINTA (PIRKKALA)
- 1949 HUVILA KAHILA (YLÖJÄRVI)
- 1949 -1950 HÄMEEN TYÖLÄISNUORISO-OPISTO: OPPILASASUNTOLA (YLÖJÄRVI)
- 1949 JYVÄSKYLÄN MAASEURAKUNNAN SIUNAUSKAPPELI (JYVÄSKYLÄ)
- 1949 KALEVAN SEURAKUNTATALO (310/403/XXI)
- 1949 LAPINNIEMEN PUUVILLATEHDAS: TYÖVÄENASUNTOJA (2/341/XXI)
- 1949 MOUHIJÄRVEN APTEEKKI (MOUHIJÄRVI)
- 1949 TAMMELAN SEURAKUNTATALO

1949		TAMPEREEN PANTTI OY:N MUUTOS (15/10/II)
1949,	1951	LILJEROOS O.Y:N TEHDASALUE (73/20/III)
1950		BRANDERIN KENKÄTEHDAS LAAJENNUS (42/260/XV)
1950		FINLAYSON-FORSSAN AUTOMAATTIKUTOMO (FORSSA)
1950	-1951	HUVILA LEVONNIEMI
1950		HUVILA PALANDER
1950		HÄMEEN TYÖLÄISNUORISO-OPISTO (VOIONMAAN OPISTO): ASUINRAKENNUS (YLÖJÄRVI)
1950		HÄMEEN TYÖLÄISNUORISO-OPISTO: PÄÄRAKENNUS (YLÖJÄRVI)
1950	-1951	ORIVEDEN OPISTON PÄÄRAKENNUS (ORIVESI)
1950		PÄLKÄNEEN YHTEISKOULU (PÄLKÄNE)
1950	-1951	RAITTIUSTALO
1950		SHELL: SORINAUKIO (1/203/XII)
1951	-1952	ASUINRAKENNUS "PELLAS" (48A/90/IV)
1951		HARJUN (PISPALAN) KIRKKON KELLOTORNI JA KIRKON MUUTOS
1951	-1954	HEINOLAN SIUNAUSKAPPELI
1951		PIHARAKENNUS PUUTARHAKATU 10 (14/34/II)
1951	-1952	RUOVEDEN YHTEISKOULU (RUOVESI)
1951		SUOMEN JÄTEAINE OY: LAAJENNUS (5/480/JÄRVENSIVU)
1951		TULOKAS: PÄÄRAKENNUS (KANGASALA)
1951		TYRVÄÄN SEURAKUNTATALO (TYRVÄÄ)
1951		YLÄ-VOIMA (1/1061/YLÄ-PISPALA)
1952		HUVILA QVEFLANDER
1952		PORIN VANHAN SÄÄSTÖPANKIN KOROTUS (PORI)
1952	-1953	RAUMAN SEUDUN KUNNALLINEN KESKUSSAIRAALA (RAUMA: 74/1)
1952		SARVIS: LAAJENNUS (15A/510/XXII)
1952		SOLENA OY:N KENKÄTEHDAS: KOROTUS (72/292/XVI)
1953	-1954	JOENSUUN PALOASEMA (JOENSUU)
1953		KALEVANKULMA (86/296/XVI)
1953		LAATUAUTO OY:N HUOLTOKORJAAMO (3/324/XVIII)
1953		PORIN KANSALLISOSAKEPANKKI (PORI: 28A/18/1)
1953		TAKON HÖYRYVOIMA-ASEMAN LAAJENNUS (5/20/III)
1953		TEISKOT. I 1-13 AS. OY (1/409/XX)
1953		VAPAAKIRKKO JA LIKERAKENNUS (32/13/II)
1954		KOP EPILÄ (3/1106/EPILÄ)
1954		LOMMAN TALO (26/74/V)
1955		FINLAYSON-FORSSAN VIIMEISTELIMÖN LAAJENNUS (1/1/1)
1955		HÄRMÄLÄN SÄÄSTÖPANKKI (3/773/HÄRMÄLÄ)
1955		ORIVEDEN OPISTON LAAJENNUS (ORIVESI)

1955		OSUUSPANKIN TALON KOROTUS (12/10/II)
1955		POLIISIEN TALO
1955		SARVIS: KOROTUS (15A/510/XXII)
1955		SOLENA OY:N KENKÄTEHDAS LAAJENNUS (72/292/XVI)
1956	-1957	SAALEM-SEURAKUNNAN TALO (8/165/XI)
1956		TAMPELLA: SAUKONPUISTON KÄYTTÖSUUNNITELMA JA LUONNOKSIA
1956		"SINAPINSIEMEN", TAMPEREEN INSINÖÖRIOPPILAISTALO -KILPAILU TONTILLE 1/273/XVI
1957		MARIANKATU 31 (62/100/VI)
1957		NÄSIJÄRVEN PAHVITEHDAS: LAAJENNUS
1958	-1960	DOMUS (1/820/KALEVA)
1958	-1959	TPS: SAMMONKATU (62/417/XX)
1959		FINLAYSONIN LISÄRAKENNUS -JULKISIVUKILPAILU (1/1/I)
1959		HYHKYN TAP (3/1128/HYHKY)
1959		VÄINÖNLINNA
1960		TAMPEREEN TEATTERIN PIENOISNÄYTTÄMÖ -KILPAILU
1960		TPS: KISSANMAA (4/854/KISSANMAA)
1961		YLÖJÄRVEN KANSAKOULU (YLÖJÄRVI)

HAUTAUSMAASUUNNITELMIA

1920		IKAALISTEN SANKARIHAUTA
1933		KALEVANKANKAAN HAUTAUSMAAN LAAJENNUKSEN ASEMAKAAVA
1935		KALEVANKANKAAN HAUTAUSMAAN AUKIO
1937		KALEVANKANKAAN HAUTAUSMAAN PÄÄPORTTI
1939		LAMMINPÄÄN HAUTAUSMAAN PORTTI
1941		LAMMINPÄÄN HAUTAUSMAAN RAKENNUSTEN ASEMAKAAVA
1941		LAMMINPÄÄN HAUTAUSMAAN VARTIJAN ASUNTO
1941	-1947	TAMPEREEN LYSEON SANKARIVAINAJIEN MUISTOTAULU
1942		NOKIAN SANKARIHAUTA: ASEMAKAAVA, PORTTI, MUISTOKIVI JA HAUTAKIVET
1944		KURUN SANKARIHAUTA
1945		TEISKON HAUTAUSMAAN LAAJENNUS
1946		SAARIKORVEN SANKARIHAUTA
1946		MESSUKYLÄN SANKARIHAUTA
1946		KANGASALAN SANKARIHAUDAN ASEMAKAAVA JA PATSAAN JALUSTA
1947	-1954	KALEVANKANKAAN HAUTAUSMAAN AITA
1947		KUHMOSTEN SANKARIHAUDAN ASEMAKAAVA JA MUISTOMERKKI
1947		KURUN METSÄKOULUN SANKARIVAINAJIEN MUISTOPATSAS
1948		VIRTAIN SANKARIHAUTOJEN MUISTOLAATAT

1948	KEMIN SANKARIHAUTA-ALUEEN ASEMAKAAVA JA MUISTOKIVET
1948	PÄLKÄNEEN SANKARIHAUTA
1948	SAHALAHDEN SANKARIHAUTAUSMAA
1950 -1951	HÄMEENKYRÖN SANKARIHAUTA

TAMPEREEN KAUPUNGIN ARKKITEHTIOSASTON SUUNNITTELEMIA RAKENNUKSIA

1918	HATANPÄÄN HUVILARAKENNUKSEN MUUTTAMINEN KIRURGISEKSI SAIRAALAKSI (EHDITUS)
1918	HATANPÄÄN VALTATIE ASEMAMA
1918	IV, V JA VII KAUPUNGINOSAN ASEMAKAAVOJEN MUUTOS
1918 -1919	KAUPUNGIN RAKENNUSTEN SOTAVAHINKOJEN ARVIOIT (22 KPL) JA KORJAUSSUUNNITELMAT
1918 -1919	SÄHKÖLAITOKSEN HÖYRYVOIMA-ASEMA
1918 -1920	PETSAMON (XXI KAUPUNGINOSAN) ASEMAKAAVAEHDOTUS
1919	HIRSINEN TYÖVÄENASUNTOTYYPPI (PUNAKYLÄÄN)
1919	KUNNALLISTEN SAIRAALOIDEN KESKITTÄMINEN HATANPÄÄLLE (KAKSI ERILAISTA EHDOTUSTA)
1919 -1920	VIII (PORIN RADAN POHJOISPUOLI) KAUPUNGINOSAN ASEMAKAAVA
1920	KAUPUNGIN VIRASTOTALON (4/II) MUUTOS- JA LAAJENNUS
1920	HATANPÄÄN (XXII KAUPUNGINOSAN) ASEMAKAAVA
1920	HATANPÄÄN SAIRAALOIDEN PESULALAITOS
1920 -1925	KOUKKUNIEMEN KUNNALLISKODIN LAAJENNUS
1920	KOKOKUNNALLISTEN VUOKRATALOJEN TYYPIPIIRROS (2-KERROKSIINEN TYYPI)
1920	RAKENNUSJÄRJESTYS PETSAMON JA SANTALAHDEN (XXI JA VIII) KAUPUNGINOSILLE
1920	OPINTOMATKA LONTOOSEEN (3-11.6.1920)
1920	KUNNAN VIRKAMIESTEN ASUINRAKENNUS (89/VII)
1920 -1921	PALOASEMAN KOROTUS
1920	VIRASTOTALON LAAJENNUS JA MUUTOS
1921	KOKOKUNNALLINEN VUOKRATALO (4 KPL XXI KO.)
1921 -1923	ILMOITUSKIOSKIT
1921 -1924	SOTILASPARAKKIEN UUELLEENJÄRJESTÄMINEN ASUNNOIKSI
1921	PETSAMON JA TAMMELAN (XXI JA XIV KAUPUNGINOSAN) ASEMAKAAVAN LAAJENNUS
1921	KULKUTAUTISAIRAALAN HENKILÖKUNNAN ASUINRAKENNUS (KAKSI EHDOTUSTA)

1921		MIELISAIRAALAN LISÄRAKENNUS (EHDOTUS)
1922		ILOMÄEN NÄKÖTORNI (EHDOTUS)
1922		PETSAMON ASEMAKAAVAN LAAJENNUS
1922		KAUPUNGIN KORISTELU MAATALOUSNÄYTTELYÄ AJAKSI
1922		UUSI ASUINPARAKKI KALEVANKANKAAN KASARMIALUEELLE
1922		RAKENNUSJÄRJESTYS XVII JA XXII KAUPUNGINOSAAN
1922	-1923	MIELISAIRAALAN SAUNARAKENNUS
1922	-1923	PETSAMON (XXI KAUPUNGINOSA) ALUEEN TYYPITALOT
1923		VÄLIAIKAISTEN ASUNTOJEN JÄRJESTÄMINEN KOULUIHIN
1923		UUSI ASUINPARAKKI KASARMIALUEELLE
1923	-1924	LÄÄKÄRIN ASUNTO HATANPÄÄHÄN
1923	-1924	KOKOKUNNALLINEN VUOKRATALO (28, 37 JA 38/XXI)
1923	-1924	KUNNALLISKODIN TALOUSRAKENNUKSEN LAAJENNUS/UUDISRAKENNUS
1923		NEKALAN (XXVI KAUPUNGINOSA) ASEMAKAAVA
1923	-1924	SOITTOPAVILJONKI ESPLANADILLE (EHDOTUS)
1924		KOKOKUNNALLINEN VUOKRATALO (30A,B,C JA 28A-B/XXI)
1924	-1925	HATANPÄÄN (ELI RANTAPERKIÖN) KANSAKOULU
1924	-1926	KALEVANKANKAAN LASTENTALO
1924	-1926	PYYNIKIN URHEILUPAVILJONKI
1925		HÄRMÄLÄN ASEMAKAAVA
1925		RAKENNUSJÄRJESTYS HÄRMÄLÄÄN, LAPINNIEMEEN, VIINIKKAAN, NEKALAAN JA VUOHENSILTAAN
1925	-1927	KOKOKUNNALLINEN VUOKRATALO (30/XXI JA 75-76/XXI)
1925		KOKOKUNNALLINEN VUOKRATALO(53, 54 JA 60/XXI), I-KRS TYYPPI
1925	-1927	KUNNAN TYÖNTEKIJÖIDEN VUOKRATALO (4/148/X)
1925		TAMMELANTORIN JÄRJESTÄMINEN
1925		PETSAMON (XXI KAUPUNGINOSAN) ASEMAKAAVAN LAAJENNUS
1925		KAUPUNGINARKKITEHDIN OPINTOMATKA SKANDINAVIAN MAIHIN
1927		URHEILUKENTÄN RAVINTOLARAKENNUS
1927		HATANPÄÄN VALTATIEEN RAKENNUSTEN JULKISIVUMÄÄRÄYKSET
1927	-1928	VIIKINSAAREN KONSERTTI- JA NÄYTTÄMÖPAVILJONKI
1927	-1928	PYYNIKINTORIN UUSI ASEMAKAAVA JA JULKISIVUKAAVIOT
1927	-1932	TAMMELANTORIN KAUPPAHALLIN (EHDOTUS)
1928		SOUKANLAHDEN UIMALAITOS (EHDOTUS)
1928		TAMMELAN (XVI:N KAUPUNGINOSAN) ASEMAKAAVAN UUSIMINEN JA LAAJENNUS
1928		IIDESJÄRVEN SIIRTOLAPUUTARHAN ASEMAKAAVA JA PUUTARHAMAJOJEN TYYPPIPIIRUTUKSET
1928	-1929	ILOMÄEN NÄKÖTORNI

- 1928 -1931 VIRVOITUSJUOMAKIOSKIT ("LANKARULLAKIOSKI"-TYYPPI)
- 1928 -1929 LÄNTISEN JA ITÄISEN KAUKOLIIKENNEASEMAN ASEMAKAAVALLINEN JÄRJESTELY
- 1928 -1929 LÄNTINEN JA ITÄINEN KAUKOLIIKENNEASEMA
- 1928 -1929 RAUHANIEMEN KANSANKYLPLYÄ
- 1929 -1930 KOKOKUNNALLINEN VUOKRATALO (63/84/V)
- 1929 -1931 NEKALAN (VIINIKAN) KANSAKOULU
- 1929 IIDESJÄRVEN SIIRTOLAPUUTARHAN ASEMAKAAVA
- 1929 -1935 FRENCKELLIN ALUEEN MUUTOSTYÖT
- 1929 -1931 SAIRAALARAKENNUSTEN KESKITYSSUUNNITELMA
- 1930 OSMONMÄEN SOITTOPAVILJONKI
- 1930 -1932 TEURASTAMON UUSI LIHATARKASTAMO
- 1930 FRENCKELLIN KONTTORIRAKENNUKSEN MUUTTAMINEN KAUPUNGIN-HALLITUKSEN JA RAHATOIMIKAMARIN VIRASTOTALOKSI
- 1930 -1931 TAMMELAN PALLOKENTÄN PUKUSUOJA
- 1931 -1933 SÄHKÖLAITOKSEN UUSI VESIVOIMA-ASEMA (KESKIPUTOUKSEN VOIMALAITOS)
- 1931 -1932 PYYNIKIN KANSANKYLPLYÄ
- 1931 -1936 TYÖLLISYYSKURSSIT
- 1931 KIOSKIT (VIINIKAN URHEILUKENTTÄ JA HÄMEENPUISTO)
- 1931 -1932 AMMATTIKOULUN SIJOITUSKYSYMYKS JA RAKENNUSOHJELMALUONNOS
- 1932 -1933 KAUPINOJAN HIIHTOMAJA JA SAUNA (EHDOTUS)
- 1932 -1936 PYYNIKIN PALLOKENTÄN UUSI RAVINTOLA
- 1932 TAMMELAN PALLOKENTÄN UUSI RAVINTOLA (EHDOTUS)
- 1932 -1933 SÄHKÖLAITOKSEN KONTTORIRAKENNUKSEN MUUTOS JA LISÄRAKENNUS
- 1932 -1935 HATANPÄÄN SAIRAALA
- 1932 RAUHANIEMEN UIMALAITOS
- 1933 SÄHKÖLAITOKSEN TYÖPAJA JA KAABELIVARASTO
- 1933 KONSULINSAAREN UUSI RAVINTOLA (EHDOTUS)
- 1933 -1936 KOUKKUNIEMEN KUNNALLISKODIN LISÄRAKENNUS
- 1934 KOUKKUNIEMEN KUNNALLISKODIN TALLIRAKENNUS
- 1934 PYYNIKIN LAULULAVA
- 1934 -1936 TAMMELANTORIN BENSAASEMA- JA KÄYMÄLÄRAKENNUS
- 1935 -1936 NAISTENLANDEN RUOKAILU- JA KAHVISUOJA
- 1935 PALOKUNNAN KENTÄN UUSI RAVINTOLARAKENNUS (EHDOTUS)
- 1936 VIINIKAN LASTENTARHA
- 1936 PYYNIKIN RANTAKYLPLYÄN RAVINTOLARAKENNUS (EHDOTUS)
- 1936 PUURAKENTEINEN MAKEISKIOSKI (TYYPPI)
- 1936 -1937 TAMMELAN PALLOKENTÄN KATSOMO JA PUKUSUOJA

- 1936 -1940 AMMATTIKOULU
- 1936 -1939 KAUPIN KEUHKOTAUTISAIRAALA
- 1936 -1941 KULKUTAUTISAIRAALA (EHDOTUKSIA UUDISRAKENNUKSESTA SEKÄ VANHAN RAKENNUKSEN KORJAAMISESTA JA LAAJENTAMISESTA)
- 1936 -1938 RANTAPERKIÖN KANSAKOULUN LAAJENNUS
- 1936 -1938 TEURASTAMON LAAJENNUS
- 1936 -1938 LINJA-AUTOASEMA
- 1937 RANTAPERKIÖN URHEILUKENTÄN PUKUSUOJA
- 1937 SATAMATYÖLÄISTEN RUOKAMAJA KORTELAHDEN SATAMAAN (EHDOTUS)
- 1937 -1938 TEURASTAMON LAAJENNUS
- 1938 PALOMÄEN UIMALAITOKSEN SAUNA (EHDOTUS)
- 1938 PUKUSUOJA- JA RAVINTOLA RAKENNUS LAMMINPÄÄN URHEILUKENTÄLLE
- 1938 -1939 RATINAN LUISTINRADAN RAVINTOLARAKENNUS
- 1939 ASEMAPUISTON KIOSKI
- 1939 SOITTOLAVA NÄSILINNAN KALLIOILLE (EHDOTUS)
- 1939 HÄRMÄLÄN KIRJASTO (EHDOTUS)
- 1939 -1942 HÄRMÄLÄN LENTOASEMAN TOIMISTORAKENNUS
- 1939 -1940 POHJOISMAISEN YHDYSPANKIN TALON MUUTOS (29/II)
- 1939 -1942 LENTOKENTÄN HALLINTORAKENNUS
- 1940 -1941 HÄRMÄLÄN KUNNALLISET VUOKRATALOT (302, 308, 311, 313, 316 JA 319/HÄRMÄLÄ)
- 1940 -1941 SYNNYTYSSAIRAALAN LAAJENNUS JA HENKILÖKUNNAN ASUINRAKENNUS (EHDOTUS)
- 1940 KAUPUNGIN KIINTEISTÖJEN VÄESTÖNSUOJIEEN SUUNNITTELU
- 1940 -1941 LAHJATALOJEN (RUOTSALAISTALOJEN) RAKENTAMINEN NEKALAAN
- 1940 -1942 PISPAN KOULUN MUUTOS JA LAAJENNUS
- 1941 TALVIURHEILUKESKUS (EHDOTUS)
- 1941 KAUPUNGIN RAKENNUSTEN VÄESTÖNSUOJIEEN KUNNOSTUS
- 1941 UUSI UIMALAITOS (EHDOTUS)
- 1941 -1947 TAMPEREEN KAUPUNGIN PERHETALO OSAKEYHTIÖ I ELI SUURPERHEELLISTEN ASUINTALOT (301, 302, 302, 305, 306/402/XXI)
- 1942 KOKOKUNNALLINEN VUOKRATALO (299/HÄRMÄLÄ)
- 1942 -1943 KAUPUNGIN PERUNA- JA JUURIKASVARASTO
- 1942 -1944 TYYPPITALOPIIRROKSET (603, 605, 606, 607/XXVI)
- 1943 -1944 KOKOKUNNALLINEN VUOKRATALO SUURPERHEELLISILLE (293/HÄRMÄLÄ)
- 1943 -1945 TEHDAVALMISTEISET OMAKOTITALOT (36 KPL TONTEILLA 94, 95, 97-106, 134-169/XXVI)
- 1943 TAMPEREEN UUDEN KAUPUNGINTALON RAKENNUSOHJELMA
- 1944 -1947 KUNNALLISET VUOKRATALOT (164, 170/XXVI)

1944	-1947	KUNNALLINEN VUOKRATALO (305/HÄRMÄLÄ)
1944	-1945	KALEVANKANKAAN PIKATALOT I
1944	-	TAMPEREEN KAUPUNGIN OMAKOTITALOTYYPPI (NEKALAAN)
1944	-1945	RAKENNUSALAN AMMATTIKURSSIT
1944	-1945	KOTIVAINIO (AS OY) ELI TAMPEREEN KAUPUNGIN RAKENNUSYHTIÖ V
1944	-1945	TAMPEREEN KAUPUNGIN RAKENNUSYHTIÖ VI (4 JA 5/406/XX)
1945	-1946	KENGÄNKIILOTTAJIEN KIOSKIT
1945	-1947	NEKALAN KUNNALLINEN VUOKRATALO (167, 168, 177, 189/NEKALA)
1945	-1946	KALEVANKANKAAN PIKATALOT II
1945	-1947	SYNNYTYSLAITOKSEN LAAJENNUS
1945		TYYPPIALOT
1946	-1948	KALEVANKANKAAN PIKATALOJEN SAUNARAKENNUS
1946	-1948	NEKALAN PIKATALOT 3
1946		RANTAPERKIÖN KOULUN LAAJENNUS
1946	-1949	PIKATALOT III
1947	-1949	HIPPOSKYLÄN ALUEEN KUNNALLISET VUOKRATALOT
1947	-1950	KAUPPAOPPILAITOKSEN KOROTUS
1947	-1949	LAMMINPÄÄN LASTENSEIMI
1947	-1951	NEKALAN LASTENTALO
1947		PYYNIKIN ULKOILMATEATTERI
1948	-1949	KAUPIN KEUHKOPARANTOLAN HALLINTOSIIVEN KOROTUS
1948	-1949	NEKALAN KANSAKOULUN LAAJENNUS JA MUUTOS
1948	-1950	TROLLEYAUTOHALLI
1948	-1949	KALEVAN KANSAKOULU
1949	-	KOIVISTONKYLÄN LASTENSEIMI JA PÄIVÄKOTI
1949	-	VEHMAISTEN LASTENSEIMI
1949	-	LASTEN KESÄSIIRTOLA PALKONIEMEEEN (EHDOTUS)
1949	-	TAHMELAN LASTENTALO
1949	-1950	HIPPOSKYLÄN ALUEEN SAUNARAKENNUS
1949	-	SAUNA SUURPERHEELLISTEN ASUINTALORYHMÄÄN HÄRMÄLÄÄN
1949	-	VEHMAISTEN HIIHTOMAJA (EHDOTUS)
1949	-1952	HÄRMÄLÄN KANSAKOULU
1949	-	AMMATTIKOULUN TYÖPAJARAKENNUS
1949	-	KOUKKONIMEN KUNNALLISKODIN HENKILÖKUNNAN ASUINRAKENNUS
1949	-1951	RANTAPERKIÖN KUNNALLISET VUOKRATALOT (1-2/751/RANTAPERKIÖ)
1949	-1950	KUNNALLINEN VUOKRATALO (76/602/XXVI)
1949	-1951	KUNNAN VIRKAILIJOIDEN ASUINRAKENNUS (30/XII)
1949	-1951	SEMENTTIVALIMO
1950	-	MYYNTIKIOSKIT

- 1950 - PISPALAN PALOASEMA (EHDOTUS)
- 1950 - LASTENSUOJELURAKENNUKSET KOIVISTONKYLÄÄN (EHDOTUS)
- 1950 - LASTENSUOJELURAKENNUKSET HÄRMÄLÄÄN (EHDOTUS)
- 1950 - LASTENSEIMI JA NEUVOLARAKENNUS HIPPOSKYLÄÄN (EHDOTUS)
- 1951 -1952 KEUHKOPARANTOLAN HENKILÖKUNNAN ASUINRAKENNUS
- 1952 - TAMMELAN KAUPUNGINOSAN SAUNARAKENNUS
- 1952 - HUVILANIEMEN KESÄSIIRTOLAN SAUNA-, PESULA- JA LEIVINTUPARAKENNUKSET
- 1952 - AMURIN KANSAKOULU
- 1952 - KUNNALLISET VUOKRATALOT (1/758/RANTAPERKIÖ)
- 1952 - SORSAPUISTON KIOSKI
- 1953 - TAMMELAN SIVUKIRJASTO
- 1953 - NEKALAN KESKUSVARASTORAKENNUKSET